Türkiye Diyanet Vakfı
İslâm Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesi

MALAZGİRT ZAFERİ
ve
ALP ARSLAN

(26 Ağustos 1071)

Malazgirt zaferinin yıldönümü münasebetiyle yayınlanmıştır.

M.E.B.
DEVLET KİTAPLARI

İSTANBUL 1968 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Millî Eğitim Bakanlığı Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 14 - 8 - 1968 tarih ve 7684 sayılı emriyle 2700 adedinin birinci forması tadil edilerek basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

		Sayfa
Alp Arslan'ın rûhuna Gazel.	*Yahya Kemâl BEYATLI*	5
Alp Arslan Marşı	*H. Nusret ZORLUTUNA*	7
Alp Arslan Marşı'nın notası.	*Nevit KODALLI*	8
Malazgirt Savaşı hakkında.	*Dr. Selâhattin TANSEL*	13
Sultan Alp Arslan zamanında Bizans'a yapılan gazalar ve Anadolu Fütûhati.	*Prof. M. Halil YİNANÇ*	27
Anadolu'nun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi.	*Prof. Dr. M. A. KÖYMEN*	67
Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Sultan Alp Arslan Devrinin Ehemmiyeti	*Dr. H. DAĞTEKİN*	143
Malazgirt Muharebesi "İslâm Ansiklopedisinden alınmıştır.".	*İbrahim KAFESOĞLU*	182
Nizamülmülk'ün "Siyasetname" sinden	Çeviren : *K. E. KÜRKÇÜOĞLU*	203
Alp Arslan "Malazgirt Muharebesi" (Piyes).	*Ziya GÖKALP*	211
Resimler	*Refik EPİKMAN*	
Haritalar	*Dr. Hüseyin DAĞTEKİN*	

ALP ARSLAN'IN RUHUNA
GAZEL

İklîm-i Rûm'u tuttu cihangîr savleti
Târîh o işde gördü nedir şîr savleti

Titretti arş ü ferşi Malazgird önündeki
Cûş ü hurûş-ı rahş ile şemşîr savleti

On yılda vardı sâhil-i Kostantaniyye'ye
Yer yer vatan diyârını teshîr savleti

Ey şanlı cedd-i ekberimiz âb-ı tîgının
Bî-hadd imiş güneş gibi tenvîr savleti

Tasvîr eder mi böyle şehinşâhı ey Kemâl
Şimşekten olsa şi'rde ta'bîr savleti

Yahya Kemâl BEYATLI

İklîm-i Rûm = Anadolu
Cihangîr savleti = dünyaya hükmedenlerin hücumu
Şîr savleti = arslan saldırışı
Cûş ü hurûş-ı rahş = gök ve yer
Arş ü ferş = atların coşup şahlanması
Şemşîr = kılıç
Konstantaniyye = İstanbul
Teshîr = zaptetme, fethetme
Cedd-i ekber = büyük ata
Âb-ı tîg = kılıç parıldayışı
Bî-hadd = sonsuz
Tenvîr savleti = aydınlatma gücü
Tâ'bîr savleti = ifade kudreti

ALP - ARSLAN MARŞI

Dokuz yüzyıl çığ gibi geçmiş de üzerinden,
Hâlâ bu mutlu günü duyuyoruz derinden.
İlk - Fetih günüydü bu, yer oynadı yerinden.

Kars'tan bir güneş doğdu, yüce dağları aştı,
Batılı'nın gözleri bu güneşten kamaştı.

Atlanmış, pusatlanmış elleri sanki "yel"di,
Nal sesleri bir zafer marşı gibi yükseldi,
Şimşek şimşek hızlandı; zulmü, zulmeti deldi.

Her savaşa benzemez, bu bir "Kutsal - Savaş"tı,
Ay parçası yiğitler Hak - yolu'nda savaştı.

Arslanların sultanı, sultanların arslanı,
Kılıcının ucuyla yazmıştı bu destanı,
Türk'e armağan etti, şu mübârek vatanı;

Adı göğe yüceldi, Tanrısı'na yaklaştı,
Gözlerde, gönüllerde Alp - Arslan bayraklaştı.

Hâlide Nusret ZORLUTUNA
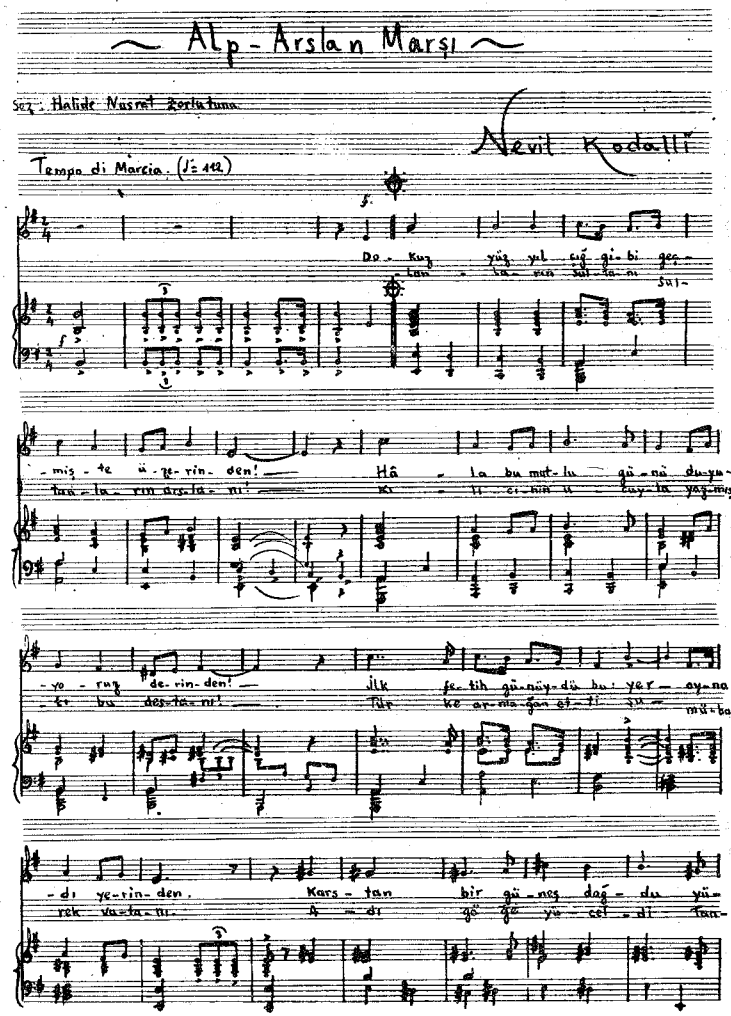
Ankara, Haziran 1964
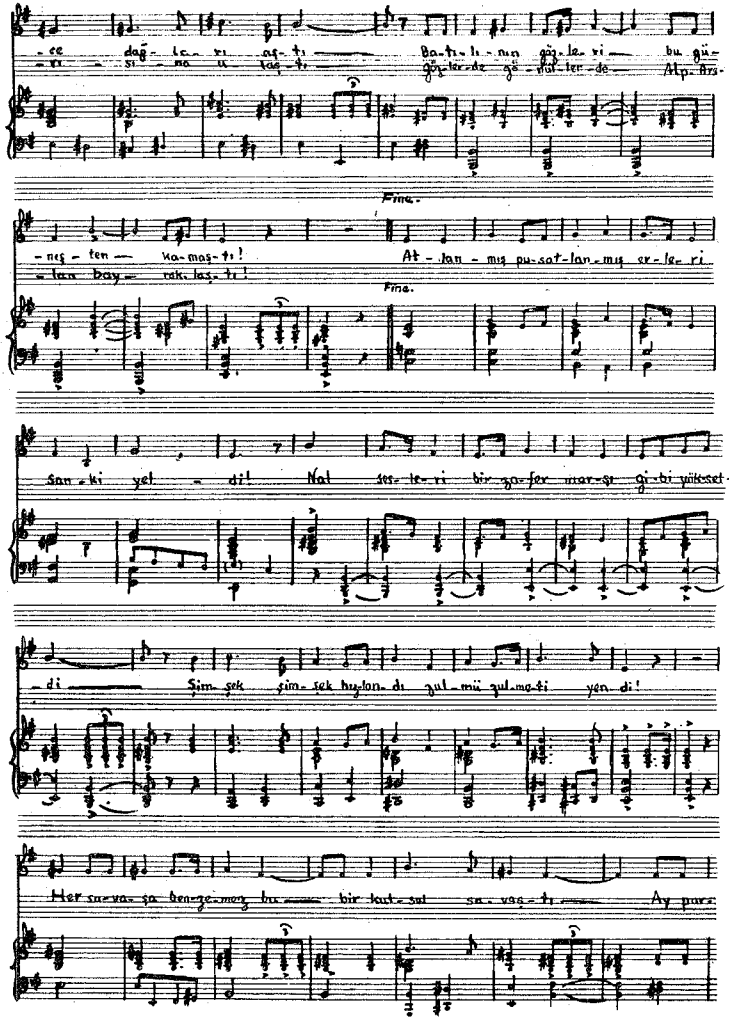
Alp-Arslan Marşı

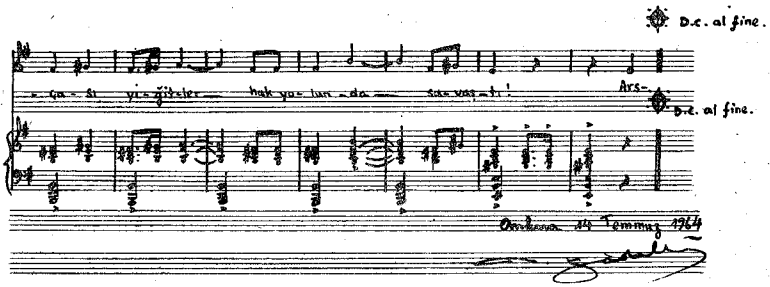
Söz: Halide Nusret Zorlutuna

Nevit Kodallı

Tempo di Marcia (♩= 112)

D.c. al fine.
- ca - si yüz gözler — hak yok - tur - da — ses vaz - ge - ç!
Ars-
D.c. al fine.
Ankara 15 Temmuz 1964

MALAZGİRT SAVAŞI HAKKINDA

Dr. Selâhattin TANSEL

1071 yılı Ağustosunun 26. Cuma günü İslâm dünyasının, Abbasi Halifesi Kaim Biemrillâh'a tâbi olan kısmında, bizzat Halifenin hazırlattığı bir dua, mimberlerden halka okunuyor ve "Allah'ım sen onları koru, Ondan yardımını esirgeme ve düşmanlarını kahret!" diye devam eden bu duaya, elleri göklere açılmış milyonlarca insan tek ağızdan âmin âmin diyerek katılıyordu. Bu mübarek günün bu mübarek anında müslümanlara ne olmuştu? Bütün bu insanlar Tanrılarından ne istiyorlardı? Kendisinden yardımının esirgenmemesini istedikleri insan kimdi? Bu soruların cevabını bulabilmek ve müslümanların o günkü hâleti ruhiyelerini anlayıp kavramak için tarihin yapraklarını geriye doğru süratle çevirmek icabeder.

Kuruluşundan kısa bir müddea sonra, cevherindeki kudretle, Arap Yarımadasının dışına fışkıran ve öğrettiği hakikatlerle milyonlarca insanın ruhunu saran İslâm Dininin 9. ve 10. yüzyıllara kadar üstün ilmî hareketlere devam ettiğini, fakat bundan sonra etrafı yavaş yavaş koyu bir cehaletin kapladığını görüyoruz. Filhakika Abbasi Halifesi Vasık Billâh (843-847) ın ölümüne kadar devam etmiş olan ilmî hareketler Halefinin zamanından itibaren birden bire durdu ve aklı ön plâna alan, nakli akıl zaviyesinden mütalâaya koyulan rasyonalistlere karşı amansız bir mücadele açıldı. Bundan sonradır ki büyük fikir adamları ve bunların

koruyucuları hayal edilmiyecek kadar büyük cezalara çarptırıldı, "rasyonalizm ve lâyık ilimlerin tedrisi men olundu."Halife Mutadid Billâh (892-902) zamanında felsefeye ve lâyık ilimlere ait kitaplar yaktırıldı ve bu tethiş hareketleri neticesinde İslâm âleminde geri bir zihniyetin süratle geliştiği görüldü. Hattâ Arş üzerinde oturan elli ayaklı bir Tanrı inancına kadar gidildi. Yeni yeni ve biri diğerine karşı mektepler kuruldu. Türlü türlü fikirler ortaya atıldı. Birbirini tekfir eden mezheplerin sayısı 72 ye kadar yükseldi. Yani müslümanlık birbirine düşman 72 guruba ayrıldı. Düşünme kabiliyeti olup da inanışını bunlara uyduramıyan herhangi bir insanın böyle bir cemiyet içerisinde yaşamasına âdeta imkân kalmadı. En kudretli zümre diğerlerine düşmanca muameleyi reva görmekte asla tereddüt etmedi. Bütün bunların sonunda içtimaî hayatta pek acıklı bir manzara usule gelmiş oldu.

Sosyal hayatta görülen bu zayıflık siyasi hayata intikal etmekte gecikmedi ve büyük Abbasi İmparatorluğu parçalanarak bir takım Feodal Devletlere bölündü. Durmadan birbiriyle uğraşan bu devletlerin başlarındaki prensler, para bulmak için halkı soymaktan, düşman memleketlerini yağma etmek maksadiyle idarelerindeki halkı kana boğmaktan ve ateşe atmaktan geri kalmıyorlardı. XI. asrın birinci yarısında bu hükûmetlerin sayısı 15 e yükselmişti. Bağdad Halifelerini hükümleri altına alan Büveyh oğulları, bu bölgedeki ahali için pek merhametsiz bir idare tarzı tatbik etmekte idi. Mısır'a hâkim olan Fatimilerin durumu daha da enteresandı. Bir halife, kendi kölelerine halkın mallarını yağma, kadınlarını esir edebilecekleri emrini veriyor, vukua gelen çarpışmada Kahire'nin büyük bir kısmı yıkılıyor, yanıp kül oluyordu. Başka bir emirle sokağa çıkma yasağına tâbi tutulan kadınlar yedi yıl başlarını kapıdan dışarıya uzatamıyor, aksine hareket edenler derhal öldürülüyordu. Bütün bu hallerin İslâm dünyasında husule getirdiği çöküntüyü gözden kaçırmıyan Bizanslılar, vaktiyle kaybettiklerini yeniden elde etmiye kalkışıyorlar ve en sonunda bir taraftan Erzurum'a, diğer taraftan Antakya Cenubuna kadar ilerlemiş bulunuyorlardı. Müslümanlar arasındaki iç kavgaların Selçukluların meydana çıkmasiyle düzelir gibi olduğu bir sırada Bizanslılar, onları mahvetmek veya hiç olmazsa geriye itme arzusuyle en büyük kuvvetlerini toplamışlar, Malazgirt'e dayanmışlardı. Müslümanlar, kendilerine büyük bir huzur sağlıyan Selçukluların, din düşmanları tarafından boğulmak istediklerini gördükleri için telâşta ve işte bundan dolayıdır ki müşterek bir duaya hep birden âmin demekte idiler. Bu duaya el açanlar arasında kendisinden Allah'ın yardımını esirgememesini istedikleri insan da vardı. O da ötekiler gibi heyecanla ellerini havaya kaldırarak bu duaya âmin diyor, Cuma namazını kıldıktan sonra, gösterdiği yolda ve Allah'ın rızası uğrunda hayatlarını seve seve verebilecek olan ve 15 ile 50 bin arasında tahmin edilen ordusunun karşısına çıkmış bulunuyordu. Üzerinde kefenvari beyaz bir elbise vardı. Güzel kokular sürünmüştü. 40 yaşlarında görünen bu asil insan askerlerine "şehit düşersem beni vurulduğum yere gömünüz, oğlum Melik Şahı kendinize hükümdar yapınız ben savaşa

bir hükümdar gibi değil, bir nefer gibi katılacağım, din ve devlet uğrunda döğüşeceğim. Savaşmak istemiyenler çekilip gitmekte serbesttirler." dedikten sonra atının kuyruğunu bizzat bağlıyor ve en ön safta döğüşeceğini anlatmak üzere yay ve oklarını bırakarak kılıcını kuşanıyor, topuzunu eline alıyordu. Bu aslanca jesti seyredenlerin iman dolu göğüslerinde hıçkırıklar düğümleniyor, gözlerinde yaşlar taneleniyordu. Onların her biri teker teker birer kahraman idiler. Aralarından Süleyman Şah, Porsuk, Mansur, Bozan ve Sav-tiğin gibi ünlü kumandanlar da vardı. Bunların her biri ayrı ayrı nice savaşlar görmüş, nice zaferler kazanmıştı. Bozkır Muharebelerini pek iyi bilen, ok atmakta ve kılıç sallamakta pek mahir insanlardan mürekkep olan bu ordunun çoğu atlı idi. Sayıları az olmakla beraber derin bir milliyet şuuru ve mücahede ruhu bu insanları birbirine sım sıkı bağlıyordu. Orduda sağlam bir disiplin hâkimdi. Başlarında bulunan ve ölümü hiçe sayan arslan yapılı adamın adı da Alp Arslan'dı. O, bu tarihte büyük Selçuklu Devletinin başında bulunuyordu. 1064 yılında Abbasi Halifesi onun sultanlığını ilân etmişti. Alp Arslan hayrı ve odaleti sever bir insandı. Namuslu idi, dindardı. Çok kanaatkâr olan bu insanın en başında gelen meziyetalerinden birisi de hadka karşı merhametli, şefik ve cömert oluşu idi. Kahramanlığı dillere destan olmuştu. İnsanlığını ve alicenaplığını düşmanları bile kabul etmek zorunda kalmışlardı. 1033'te ve bir rivayete göre de 1029 da doğmuştu. Babası Çağrı Beyin sağlığında birçok savaşlara katılmış ve kumandanlıktaki maharetini herkese tanıtmıştı. Esa-

sen kahramanlık bu soydan gelenlerin hepsinde müşterek bir vasıftı. İslâm âleminde büyük şöhretleri vardı. Abbasi Halifesi Kaim Biemrillâh "Arap ve Acem Sultanlığına alâmet olmak üzere kendi eliyle Alp Arslan'ın amcası Tuğrul Beyin başına iki taç; arkasına da yedi iklim hükümdarlığının nişanesi olarak yedi hıl'at" giydirmişti. Aynı halife onu "Şarkta ve Garpta İslâmın müdafi ve hamisi' olarak da ilân etmişti.

Müslümanlığın iç tehlikelerini nisbeten önlemeye muvaffak olan Selçuklular iki bölgeyi zaptetmeyi düşünüyorlardı. Bunlardan biri Mısır, diğeri de Anadolu idi. Bilhassa ikincisini Türklere bir vatan yapmak emelinde idiler. Çünkü orada kendi dinlerinde olmıyan bir millet hüküm sürmekte idi. Bunlarla savaşa girmek, zamanın düşüncelerine göre, dinin icaplarındandı. Ayrıca Selçuk Hanedanının idaresi altında harekette bulunan türkmen birliklerine, bol otlakları bulunan ve bir yayla iklimine malik olan Anadolu pek câzip görünmekte idi. Esasen daha önceleri Abbasi devletinin ordularını sevk ve idare eden Türk kumandanlarla birlikte birçok Türk birlikleri ve daha sonra Selçuklular Anadolu'ya girmiş ve bu bölgeyi iyice tanımışlardı. Alp Arslan zamanında Anadolu ile münasebetler büsbütün sertleşmiş bulunuyordu. O, hükümdarlık makamına geçince önce akrabalarının ve müstakil kalmak istiyen birtakım prenslerin isyanları ile karşılaştı. Fakat askerlikteki üstünlüğü ve süratle harekete geçmesi bu isyanların çabucak bastırılmasını sağladı. Bundan sonra Azerbaycan ve Erran'a yürüyen Alp Arslan buralarda Bizansa bağlı olarak hüküm sürmekte olan Gürcülerle Ermenileri mağlûp etti. Neti-

cede Tiflis, Kars ve Ani Selçukluların eline düştü. Askerlik bakımından çok önemli olan bu noktaların ele geçmesi Şimali ve Orta Anadoluya yapılacak akınları kolaylaştırdı. Şimdi Bizanslılar, ufak gruplardan müteşekkil Türkmen Birlikleri ile değil, fakat muntazam ordulara malik olan Selçuklularla karşı karşıya gelmişlerdi. Bu iki kuvvetin yan yana yaşamasına imkân yoktu. Birinin ortadan kalkması zarurî idi. Bunun böyle olduğunu iki tarafta takdir ediyor, vukuu gittikçe yaklaşan ölüm kalım mücadelesine hazırlanıyordu. Bu sıralardadır ki Türk akıncıları muhtelif yönlerden Anadolu'ya girerek Bizansı tedirgin etmiye, sarsmıya, çökertmeye çalışıyor, durmadan kendilerini zarara uğratıyorlardı. Bu akıncıların başlarında Kümüş Tigin, Ahmet Şah ve Afşin gibi ünlü kumandanlar bulunuyordu. Bunlardan Afşin, 1067 de Malatya civarında Bizansın ehemmiyetlice bir kuvvetini dağıtmıştı.

Hadiselerin bu şekilde inkişaf ettiği sıralarda Bizansın iç durumu da tehlikeli bir surette karışmıştı. İmparator Konstantinos X. 1067 de ölmüş, üç oğlu adına imparatorluğu İmparatoriçe Eudoxia idareye başlamıştı. Bizansta, ihtirasların ve menfaatlerin herşeyi unutturduğu bu devirde, ordu ihmal edilmiş ve perişan bir hale gelmişti. Tehlikenin arttığını gören İmparatoriçe, Romanos Diogenes'i kocalığa kabul ederek onun imparatorluğunu ilân etti (1068) ve bu suretle imparatorluğu kurtaracağını umdu. Çünkü Diogenes cesurdu, atılgandı ve değerli bir kumandandı. Fakat kusurları da yok değildi. Çok mağrurdu, methedilmekten pek hoşlanırdı. Bununla

beraber imparatorluğu sükûnete kavuşturmak maksadiyle, topladığı bir ordunun başında sefere çıktı (1068). Cenuba yapılan bu seferde bir takım başarılar sağlamış olan imparator İstanbul'a döndüğü vakit törenlerle karşılanmıştı. Fakat onun temin ettiği muvaffakiyetler, Türklerin Niksarı tahrip ve Eskişehir yakınındaki Amorion'u yağma etmelerine mani olamamıştı. 1069 da yine sefere çıkan imparator Kayseri ve Sivas bölgelerinde bir takım faaliyetler göstermiş, Türk akıncılarının bir kısmını çekilmiye mecbur bırakmış, aldığı esirleri öldürtmüş fakat akıncıları imhaya muvaffak olamamıştı. Nitekim aynı yıl içinde Türk akıncıları Konya'ya kadar sokulmuşlardı. 1070 de Sivas civarında bir Bizans ordusu yine mağlûp edilmiş, Başkumandanları Manuel Komnenos esir edilmişti. Fakat Komnenos'u esir alan ve Alp Arslan'ın eniştesi bulunan Türk kumandanı, Alp Arslan'a karşı isyan ettiği için, Manunel'i serbest bırakmış, kendisi de maalesef Bizansa sığınmıştı. Onu takibe memur edilen Afşin, gerçi asiyi yakalıyamamış, fakat kuvvetleri ile birlikte Garbi Anadoluya girerek Denizli yakınındaki Honas'ı yağma ve tahrip etmişti. Bu kumandanın idaresi altındaki kuvvetler biraz sonra Marmara sahillerinde faaliyette bulunmıya başlamışlardı.

İmparatorun bütün gayretlerine rağmen hadiseler durmadan Bizans aleyhine gelişti. Açılan seferlerden kati netice alınamıyor, bilâkis Türklerin Anadolu'daki faaliyet sahaları gittikçe genişliyordu. Tehlikenin her gün biraz daha arttığını ve yaklaştığını gören imparator Türk meselesini kati surette halle karar

verdi. Onları Anadolu'dan atacak ve hattâ İranda da rahat bırakmıyacaktı. Bu maksatla Ermeniler, Gürcüler, Frankiar, Normanlar, İslâvlar, Uzlar ve Peçeneklerle Rumeli eyalet askerlerinden, Kapadokya, Frikya ve Elcezire kuvvetlerinden mürekkep büyük bir ordu topladı. Bazılarına göre 600 bin, bazılarına göre de, 100 bin kişiden fazla olan bu ordunun büyük bir kısmı piyade idi. Ağırlıklarını 3 bin araba naklediyordu, teçhizatı yerinde olan bu orduda birçok muhasara âletleri vardı. Bu arada 1200 kişi tarafından idare edilen müthiş bir mancınık dikkati çekmekte idi. İmparatorun emrinde bulunan bu ordu 13 Mart 1071 de hareket etti. Kudretli sanılan bu ordu ile çok işler yapılacağını zanneden ve imparatora hoş görünmek istiyen bazı kumandanlar, ona Selçuklu Devletinin başşehri üzerine yürümeyi teklif ediyorlardı. Hakikati gören kumanlardan bazıları ise imparatora Anadolu'dan uzaklaşmanın tehlikelerini anlatıyor, kendisini çılgınca hareketlerden uzak tutmıya çalışıyorlardı. Bunlara göre varılacak en son nokta Erzurum olmalıydı. Buralar tahrip edilmeli, Alp Arslan'ı bu tarafa çekme yolları aranmalı ve bu suretle onun ordusu iaşe zorluklarına düşürülmeli idi. Fakat imparator bu nasihatlere kulak asmadı ve İran'a gitmek üzere Erzurum'a geldi. Burada kendisine göre bir takım tedbirler aldı. Ordusunu kısımlara ayırdı ve ondan sonra bütün kuvvetiyle Malazgirt'e yüklendi. Bu sıralarda imparatora, Alp Arslan'ın korkarak Bağdad'a doğru çekildiği haberi verildi. Halbuki Malazgirt'in tehdit edildiği anlarda Cenupta bulunan Alp Arslan bütün hızıyle şimale doğru harekete geçmişti. Ancak az bir

kuvvetin müdafaa ettiği Malazgirt, daha fazla dayanamıyarak teslime mecbur kalmış, söz verilmiş olmasına rağmen, Türk ve müslüman müdafileri imparatorun emriyle kılıçtan geçirilmişti.

Büyük Türk kumandanı Afşin'in Honas'ı tahrip ederek Marmara sahillerine kadar akınlarda bulunduğu tarihlerde Alp Arslan Horasan'da bulunuyordu. Fakat Mısır ümerasından bazılarının kendisinden yardım istemesini fırsat bilerek 1070 yılı ortalarında Suriye'yi zaptetmek üzere harekete geçti. Azerbaycan'dan cenuba doğru inerek, Ermeniler tarafından korunmakta olan Malazgirt'i kuşattı. Burası Bizanslıların müstahkem bir kalesi idi. Alp Arslan, vaktiyle amcası Tuğrul Beyin alamadığı bu kaleyi kısa bir zamanda elde etmiye muvaffak olduktan sonra Dicle'nin yukarı kısımlarında ve Murat suyu havalisindeki birçok yerleri zaptetti. Diyarbakır ve havalisine hâkim olan Mervan oğulları, onun yüksek hâkimiyetini tanıdılar. Alp Arslan, cenuba doğru hareketine devam ederek Urfayı 50 gün kadar kuşattı. Fakat burada daha fazla zaman kaybetmeyi lüzumsuz addettiğinden 1071 yılı başında Halep'e geldi. Bu tarihte Bizans elçileri onu ziyaret etmişler kendisi ile dostluk ve sulh meseleleri üzerinde konuşarak bu hususta sözde teminat vermişlerdi. Halep işini de bir hal suretine bağlıyan Selçuklu Sultanı Şam üzerine yürüyüşe geçtiği sıralarda İmparatorun, Anadolunun şarkına doğru ilerlediğini ve bazı şehirleri zapettiği haberini aldı. Bunun üzerine, ordusunun bir kısmını Suriye'nin zaptı için bırakarak, derhal geriye dönmüş, fakat Musul istikametini tercih etmişti. Bunun başlıca sebebi ordusunu daha iyi hazır-

lamak ve Malazgirt'e Bitlis üzerinden varmaktı. Halbuki onun bu şekildeki hareketini Bizanslılar anlıyamamışlar ve yukarda da söylendiği gibi, korkudan Bağdad'a doğru çekildiğini sanmışlardı. Harekâtına devam eden Alp Arslan imparatorun Malazgirt'i tehdit ettiğini duyunca yürüyüşünü hızlandırmış, hattâ bir süvari kuvvetini ileri sürerek Bizanslılarla teması temin etmiş ve ilk hamlede bir galibiyet kazanmıştı. Önce, kendilerini mağlûp eden bu kuvvetlerin civardaki Türk kuvvetleri olduğunu sanan Bizanslılar daha sonra işi anlamışlar ve Ahlat'a doğru hareket geçmişlerdi. Ancak Malazgirt yakınındaki Zahva'ya geldikleri vakit hâkim noktaların Alp Arslan kuvvetleri tarafından işgâl edilmiş olduğunu gördüler ve orada durdular (25 Ağustos 1071). Artık neticeden kaçınmıya imkân kalmamıştı. İki tarafın kaderini tayin edecek olan kuvvetler karşı karşıya idiler. Teşebbüsü hiçbir zaman düşmanlarına kaptırmamış olan Türkler daha bu geceden itibaren faaliyete geçmişler ve sabaha kadar Bizans ordusunu taciz etmişlerdi.

Savaşa girişmeden önce Alp Arslan son defa bir sulh teşebbüsünde daha bulunmuş, ancak kibir ve gururu gittikçe artmış olan imparator, Alp Arslan'ın korktuğuna hükmederek, gelen elçileri iyi karşılamamış ve müzakerelere Rey şehrinde başlanabileceğini söyliyecek kadar ileri gitmişti. Bu cevaptan ziyadesiyle müteessir olan Alp Arslan'ı, Buharalı Fakıh Abdülmelik oğlu Mehmed'in "bir dini müdafaa için harb ediyorsun ki Allah onu mansur kılacağını vaad buyurmuştur. Bütün âlemi İslâmın duası ve kalbi senin ve askerinle beraberdir. Sen kan dökmemek

istedin kabul edilmedi. Zafer bizimdir" demesi teselli etmiş, bu sözler öte taraftan askerin mânevî kuvvetini de çok artırmıştı. Bundan sonradır ki Cuma namazı kılınmış, yazımın başında belirttiğimiz şekilde Alp Arslan askerleriyle konuşmuştu.

Bu esnada Bizans ordusunda da dinî merasim icra ediliyor, ilâhiler okunuyor, kumandanlar ve papazlar ellerinde bayraklar ve haçlar olduğu halde orduyu mânen harbe hazırlıyorlardı.

İki ordu arasında bir fersahlık mesafe vardı. Türk ve Bizans orduları muharebe nizamını almış bulunuyordu. Alp Arslan kuvvetlerini dörde bölmüş, bunlardan iki kuvveti yanlarda pusuya yatırmıştı. Kendisi merkezde idi. Bizans ordusu da sağ ve sol olarak cenahlara ayrılmış, imparator merkezdeki yerini almıştı. Savaş, Türk merkez kuvvetinin hücuma geçmesi ile başladı, fakat bütün gücü ile harekete gelen Bizans ordusu karşısında bu küçük kuvvet plân gereğince geriledi. Bizanslılar onları şiddetle takibe geçtiler. Halbuki bu çekiliş sahte idi. Maksat imparatoru karargâhından uzaklaştırmak, Bizans ordusunu biraz ilerde kurulmuş olan pusulara düşürmekti. Filhakika Alp Arslan bu tabiyesinde yüzde yüz muvaffak olmuş ve akşama doğru Bizans ordusunu istediği yere kadar getirebilmişti. Bundan sonra umumi hücuma geçen Türk ordusu, Bizanslıları yanlardan ve geriden kuşatmıya muvaffak oldu. İmparator hatasını anladığı zaman artık iş işten geçmiş bulunuyordu. Bu müthiş çemberi kırarak kurtulmıya da imkân yoktu. Bu durum karşısında ihtiyatta bulunan Bizans kuvvetleri, işe müda-

hale ve imparatorlarına yardım edecekleri yerde firar etmeyi daha uygun buldular. Geride kalan Bizans ordusu kısa bir zamanda imha olundu. Bu orduda bulunan Peçenek ve Uzlardan bir kısmı da kan birliği sebebiyle, daha önce Selçuklular tarafına geçmiş bulunuyordu. Küçük bir ordunun muazzam bir kuvveti yarım günde perişan etmesi sebeplerini, Türk ordusunun disiplinli ve muntazam oluşunda Alp Arslan'ın askerlikteki maharetinde, tabiyesinde ve imparatorun yaptığı kusurlarda bulabiliriz.

Karanlık bastığı zaman imparator yaralı olarak Alp Arslan'ın huzuruna getirldi. Türklerin büyük hükümdarı ve büyük bir meydan savaşının muzaffer kumandanı ona "ben iptida sulha talip olduğum halde ne için razı olmayıp kendini bu felâkete uğratmıya ve bunca kan dökülmesine sebebiyet verdin?" dedi. İmparator "tâ'n ve târizi bırakınız. Hakkımda tasmim ettiğiniz ukûbet-i müthişeyi icra ediniz ki intizar-ı netice ile her dikakida ölüp dirilmeyeyim" deyince Alp Arslan: "acaip, hakkında müthiş bir tasavvurum olduğunu nasıl bilebiliyorsunuz. Demekki siz beni esir etmiş olsanız kimbilir neler yapacaktınız?" demişti. Esasen ümitsizlik içinde bulunan imparator bu durum karşısında büsbütün şaşalamış ve bundan şüpheniz olmamalı idi diye cevap vermişti. Buna rağmen Alp Arslan, her türlü husumeti unutarak bu devirlerde eşine rastlanamıyan bir harekette bulundu. Onun kollarındaki iplerin çözülmesini emretti. Yanına oturttu ve kendisini teselli etti. Daha sonra onun için ayrı bir çadır kurdurdu. Ve burada kendisine bir hükümdar muamelesi yaptırdı. En sonunda da, esir

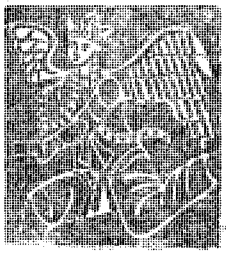
düşen diğer asılzadelerle birlikte ve muhafaza altında onu memleketine iade etti.

Alp Arslan'ın imparatorla bir muahede yaptığı malûmdur. Fakat bunun metni ele geçmemiştir. Bu muahedeye göre imparator fidye olarak birbuçuk milyon altın verecek, ayrıca her yıl 360 bin altın ödeyecek, Bizansta bulunan esir müslümanları serbest bırakacak, lüzum hasıl olduğu vakit Alp Arslan'a askeri yardımda bulunacak. Malazgirt, Urfa, Antakya bölgelerini Türklere bırakacaktı. Fakat bu şartların hemen hemen hiçbirisi yerine getirilemedi. Çünkü memleketine dönen imparator makamından atılmış, gözleri oyulduktan sonra kapatıldığı manastırda ölmüştü.

Türk ve islâm tarihinde müstesna bir mevkii olan bu savaşın sonuçları umulandan daha çok büyük olmuştur. Bunlar aşağıdaki şekilde hülâsa olunabilir.

1—) Bu savaştan sonra Alp Arslan İslâm âleminde eşsiz bir mevki kazanmış, büyük İslâm fatihleri derecesine yükselmiştir. 2 —) Tarihimizin en mühim vakalarından olan Malazgirt savaşından sonradır ki Anadolu, Türkler için yeni bir vatan olmuştur. Burada yer yer Türk devletleri kurulmuş ve bilhassa Anadolu Selçuklu Devletinin temelleri atılmıştır. Artık bu tarihten sonra Anadoluya giren Türkler bir daha orayı terketmiyecektir. 3 —) Haçlı seferlerinin doğmasında başlıca âmil olan bu zaferin, dolayısiyle, Avrupa medeniyetinin teessüsünde büyük rolü olmuştur. 4—) Bu zaferden sonra Selçuklular İslâm dünyasının büyük bir kısmına hâkim oldular. Bunun neticesinde de

"Yakın Şarkı sarsmakta olan anarşik devir nihayet buldu. Afganistan'dan Akdeniz kıyılarına, Mısır hudutlarına kadar uzayan sahalarda tek bir idareye bağlı disiplinli bir imparatorluk kuruldu. Bu imparatorluk içinde halk mesut, müreffeh olarak huzur içinde yaşamıya başladı. Asayişin yerinde oluşu doğu ile batı arasındaki eski ipek ticaret yolunun yeniden açılmasına sebep oldu. 5 —) Karışıklıklardan faydalanarak Erzurum'a ve cenupta Hama'ya kadar ilerliyen ve eski büyük Bizansı tekrar kurabileceğini düşünen şarki Roma'nın bu hususiaki hülyaları ebedî olarak suya düştü. Müteakip devirlerde gittikçe gerileyen ve günden güne kudretten düşen Bizans imparatorluğu nihayet 1453 te yerini tamamiyle Türklere bırakarak tarihe karıştı. Denilebilir ki, temeli Alp Arslan tarafından atılan ve Fatih tarafından sağlamlaştırılan Anadolu Türklüğü, Atatürk'ün aynı günün 851. yıl dönümünde (26 Ağustos 1922 de) kazandığı eşsiz zaferle abideleşti. Doğusu ile, batısı ile, şimali ile, cenubu ile Anadolu bir Türk ülkesi olarak ve bölünmez bir bütün halinde Alp Arslanlardan, Fatihlerden, Atatürklerden, gelecek nesillere armağandır.

SULTAN ALP ARSLAN ZAMANINDA BİZANS'A YAPILAN GAZALAR VE ANADOLU FÜTUHATI

Prof. Mükrimin Halil YİNANÇ

"Türkiye Tarihi Selçuklular Devri" adlı kitaptan alınmıştır. Basılış tarihi: 1944

Babası Davud Çağrı Beg'in ölümünden beri Horasan valisi olan Alp Arslan, amcası Tuğrul Beg'in ölümünü müteakip orada sultan ilân edildi. Amîd al-mülk o esnada Girdidûk kalesinde muhasara ettiği Kutulmuş ile uğraşmaktan vazgeçmiş ve Çağrı Beg'in oğullarından Süleyman'ı Tuğrul Beg'in yerine saltanat tahtına geçirmek için Rey şehrine dönmüştü. Kutulmuş kaleden iner inmez bütün Türkmen uluslarına haber gönderdi ve az bir zamanda 50.000'e yakın kuvvet toplamağa muvaffak oldu ve kendini sultan ilân ederek Rey'i muhasaraya başladı. Fakat Alp Arslan'ın Horasan'dan Damgan'a gelmesi onun bu teşebbüsünü yarıda bıraktı. Nihayet ikisi arasında muharebe vuka geldi ve savaş Alp Arslan'ın galibiyeti, Kutulmuş'un ölümü, Kutulmuş'un kardeşi Resul Tekin ile büyük oğlu Mansur'un esir olmaları ile neticelendi (1063). Âlicenaplıkta amcasından ve babasından geri kalmayan sultan, bütün esirleri affetmiş ve âsî olan Selçuklu prenslerine vazife vermekten çekinmemiştir; Kutulmuş'un oğulları affedildiler ve "Melik" veya "Emir" unvanları ile Anadolu hududunda gazaya memur oldular [1].

[1] Sultan Alp Arslan ile Şahab al-Davla veya Mu'izz al-Davla Abul'l-Favaris Kutulmuş arasındaki muharebeler hakkında en mü-

1064'te Alp Arslan büyük bir ordu ile Horasan'dan hareket ederek Âzerbaycan'a geldi. Orada bulunan Türkmen boy ve ulusları reisleri ile birlikte sultana iltihak ettiler. Sultan'ın kardeşi olup uzun zamandan beri Bizans hududu başkumandanlığını yapan Yakuti ile diğer Selçuklu prensleri de —ki, İbrahim Yınal'ın ve Kutulmuş'un oğulları da bunların içinde idiler— sultanın yanına geldiler. Sultan ordusunun bir kısmını oğlu Melikşah ile kardeşi Yakuti'nin emrine verip vezir Nizam al-Mulk'ü bunlara terfik ederek Vaspuragan kıta'sında bulunan ve şimdiye kadar alınmamış olan müstahkem şehirlerin ve kalelerin açılmasına memur etti. Bu ordu Sürmâri ile eski müelliflerin Meryemnişin diye ad verdikleri Van başta olmak üzere bütün göl havzasındaki kaleleri muhasara ederek aldı [1]. Bu fütühatı müteakip Melikşah babasının yanına döndü. Sultan bundan sonra Aras'ı geçerek Albanya yani Arran kıt'asına girdi. Burada küçük bir Ermeni krallığı mevcut olup Lori şehri bu krallığın merkezi bulunmakta idi. Kıral Giyork itaat göstererek kızını sultana verdi [2]. Sultan bundan sonra Gürcüstan'a ve Abkhazya'ya taarruz ederek Kangarnı ve Trialet vilâyetlerini aldıktan sonra fütuhatını Gürcüstan'ın

him malûmat şu mahezlerdedir: Muhammed b. Hilâl al-Sabi ve ondan naklen Sibt ibn al-Cavzi; İbn Hamdun al-Bağdadi; İmad al-Din İsfahani, Nusrat al-Fetre (yazmadırlar); Sadr al-Din Nisaburi Ahbar al-Davla al-Selçukiye, s. 30-32; İbn al-Athir, c. X, s. 13; Zahabi, Tarih al-İslâm (yazma); Abu Hamid, Tarih-i al-i Selçuk (yazma).

[1] Sadr al-Din Nisaburî, s. 34-35; bundan naklen İbn al-Athir, c. X, s. 14; Vesayayı Nizam al-Mulk (yazma) ve bundan naklen Gaffârî, Nigâristan, s. 166.

[2] Brosset, Histoire de la Georgie, c. I, s. 328-329; c. II: Chronique de la Georgie, s. 55.

batı şimali müntehasında Kvelikur mıntakasına kadar götürdü. Gürcü kıralı Bagrat, Khartlı ülkesine kaçtı. Sultanın orduları bundan sonra Cavakhet vilâyetine girerek o havalideki şehirleri ve ezcümle Lâl ve İslâm müverrihlerinin Sefidşehir yani Akşehir dedikleri Akhalkelek beldeleri başta olmak üzere bir çok şehirleri şiddetli hücumlardan sonra aldılar. Sultan bu muharebelerde emsalsiz bir şecaat gösteriyordu. Gürcü kıralı elçi göndererek sulh istedi ve vergi vermeğe razı oldu. Sultan bundan sonra geriye dönerek tekrar Aras havzasına indi ve orada bir çok küçük kaleleri aldıktan sonra Ani şehrinin surları önünde göründü. Vaktiyle Ermeni Bagrat hânedanının payitahtı iken 1045 yılında son kıral olan Gajik tarafından Bizans imparatoruna terkedilen bu şehir yüksek duvarlarla ihata ve tahkim edilmişti. Arpaçay'ın suları surlarının bir kısmının kenarında hendek vazifesini görüyordu. Bizans imparatorunun Dük unvanını haiz ve aslen Ermeni olan Bagrat adında biri ile Gürcü cinsinden Krikor isminde diğer biri çifte vali olarak şehrin muhafaza ve müdafaasına memur olmuşlardı. Sultan tarafından sevk ve idare edilen muhasara nihayet şehrin düşmesine sebebiyet verdi. Sultan Ermenilerle meskûn ülkelerle ve Gürcüstan'dan almış olduğu memleketleri maiyetinde bulunan İslâm mülûk ve ümerasına hediye etti. Van gölü havzasındaki fütuhatı Nahçivan emîri Abu Dulaf b. Sakar al-Şaybani'ye; Aras havzasındaki fütuhatı yani Ani'yi ve mülhakatını Dubaly emîri Menuçehr b. Abul'l-Savar'a; Gürcüstan fütühatınının bir kısmını Gence emîri Fadlun'a, diğer bir kısmını da Tiflis emîrine tevcih etti. Sultan

büyük generallerinden birini şehzadelerden bazıları ile birlikte Arran'da bırakarak İran'a döndü. Her tarafa ve bilhassa Bağdad'a zafernameler gönderildi. Halife, sultan Alp Arslan'ın medih ve senasını, ona ve yanındaki bütün mücahitlere dua ve teşekkürü havi bir beyanname neşretti.

Ani'nin düştüğünü gören Kars kıralı Gajik b. Abbas —evvelce zapt ve tahribe uğramış olan ve ancak kalesinin alınamaması dolayısı ile yaşayabilen— hükümetini ve kendi şahsını tehlikede görerek sultana tabiiyetini bildirdi ve bu sayede memleketini istilâdan kurtardı ise de, biraz sonra hükümetini imparator Kostantin Dukas'a terkedip mukabilinde Likandos teminde bulunan Zamantı (bugünkü Pınarbaşı) şehri ile diğer bazı kasabaları aldı [1].

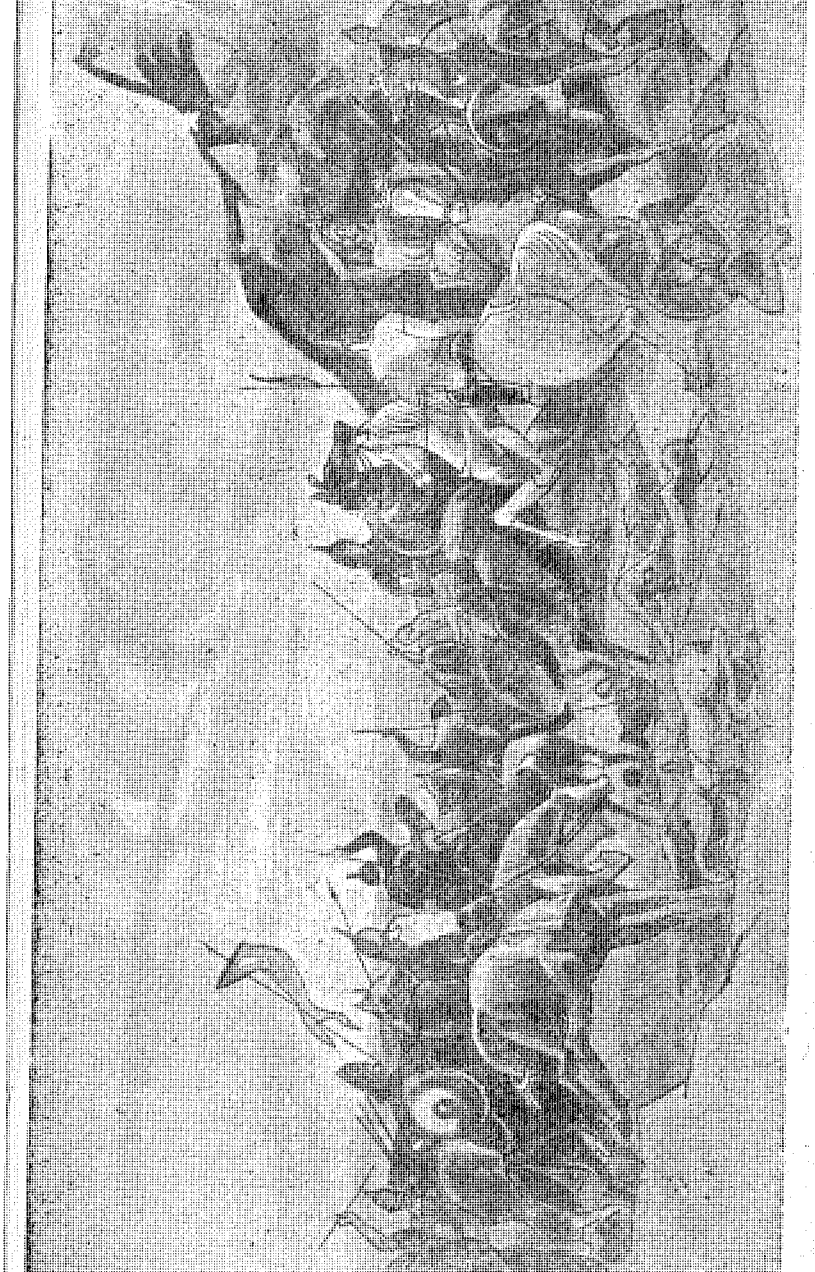
Bu fütuhattan sonra Sultan Alp Arslan İran'da ve şarkta iki sene kadar bir takım gaileleri yatıştırmak veya fütuhat yapmakla uğraşırken Anadolu hududunda bulunan Selçuklu şehzadeleri ile diğer Türkmen beyleri ve divanı saltanata mensup olan emirler fütuhat ve gazavata devam ettiler. Yine Horasan Sâları unvanını taşıyan ümeradan biri Dicle havzasındaki kale-

[1] Sadr al-Din Nisaburi, s. 39-40; bundan hulâsaten İbn al-Athir, c. X, s.15; İbn Hilâl ve ondan naklen Sibt b. al-Cavzî (yazma); Arisdagues, s. 139-140; Mathieu, s. 122-126; Süryanî Mikhail'in ermenice metni, Langlois tercümesi, s. 292; Samuel D'Ani (Brosset kolleksiyonu), c. II, s. 449; Vardan tercümesi (türkçeye), s. 177; Orbelian tercümesi (Brosset tarafından fransızcaya), s. 215; Çamiçyan vekayinamesinde Ani'nin sukûtu hakkında fazla tafsilât vardır; Brosset, Histoire de la Géorgie, c. I, s. 327-328: Saint-Martin, c. I, s. 111-113, c. II, s. 224-229; Muralt, c. II, s. 9; Anili kadi Abu Nas'rın Enis al-Kulub'undan da faydalı ve mühim malûmat verilmektedir.

lerin bir çoğunu aldı ve üçüncü defa olarak Urfa'yı kuşattı ve etrafındaki şehirlere ve kasabalara akınlar yaptı (1065). Aynı tarihte Türkistan hakanı Tamgaç Han'ın oğullarından biri —ki, babası ile bozuşmuş ve Selçuklular hizmetine girerek maiyetinde pek çok Türk olduğu halde Anadolu hududuna gelmiş ve gazalara iştirak etmişti— Halep'te hükümdar olan Mirdas âilesinden Mahmud'un amcası ve onun rakibi olan 'Atiyye'nin teşviki ile Suriye'ye inip o huduttan Antakya dükünün idaresinde olan Bizans ülkesine taarruz ile muhtelif kaleler zaptına muvaffak oldu [1].

1066'da sultan Alp Arslan Aral denizinin şarkında ve şimalinde bulunan muhtelif Türk il ve uluslarını itaat altına almakla meşgûl iken Anadolu hududunda bulunan gaziler de boş durmadılar. Eski vezir 'Amid Al-Mulk'ün devatdarı iken onun Alp Arslan tarafından öldürülmesinden sonra Bizans hududunda gazaya memur edilen Gümüştekin adlı bir emîr maiyetinde Afşin, Ahmed Şah ve daha birçok Türk beyleri bulunduğu halde Murad ve Dicle havzalarındaki şehirlerin birçoğunu aldıktan sonda Elcezire'ye inerek Nizib önüne geldi. Birkaç gün bu şehri muhasaradan sonra Fırat'ı geçerek Hısn-ı Mansur havalisine girdi ve bütün o bölgeye akınlar yaptı ve ondan sonra geriye döndü. Bizans'ın o havalide hudud kumandanı olan Aruantanos toplayabildiği 10.000 kişilik bir kuvvetle Fırat kenarında Türk emîrinin yolunu kesmeğe hazırlandı. Burada vukua gelen şiddetli bir savaşta Bizans

[1] İbn al-'Adım, Zubdad al-Halab min tarih al-Halab (yazma); Mathieu, s. 130-132.

ordusu bozuldu ve kumandanı başta olduğu halde mühim bir kısmı esir oldu. Gümüştekin bu esirlerin bir kısmını Urfa önünde sattıktan sonra toplayabilmiş olduğu ganimetlerle birlikte şimale döndü; fakat Ahlat'ta silâh arkadaşlarından bazıları ile bozuştu ve bilhassa Afşin ile münazaaya tutuştu. Afşin hücum ederek Gümüştekin'i öldürdü. Fakat yaptığı bu büyük cürmün cezasız kalmıyacağını bildiği için kendine tabi olan boyları ve oymakları alarak garba doğru firar etti. Bunlar Fırat'ı geçip Bizans ülkesine hücuma başladılar ve kendilerinden önce Suriye'ye gelmiş olan diğer Türkler ile ve bilhassa Hakanın oğlu ile işbirliği yaparak hıristiyanlara karşı gazaya başladılar ve amansız bir harp açtılar. Afşin ve arkadaşları Bizans elinde bulunan Deluk, Ro'ban, Artah ve Keysum kalelerini aldılar ve buraları kendilerine karargâh yaparak Bizans'ın Antakya düklüğüne tâbi olan diğer şehirlerine akınlar yapmakta devam ettiler [1].

Yine bu 1066 (458) senesinde Anadolu içlerine gaza ile meşgûl olan ve Horasan sâlârı unvanını taşıyan ümeradan biri 5.000 kadar atlı ile Mayyafarikin önüne gelmiş ve muhasaraya hazırlanmıştı. Muhammed b. Cuhayr'in Abbasî hilâfetinin veziri olmak sureti ile Diyarbekir'den ayrılmasından sonra onun yerine Al-i Marvan'ın veziri olan Abu'l-Fazl İbrahim b. 'Abd al-Karim b. al-Anbari ağır bir para mukabilinde Türk emîrini geri gitmeğe razı kılmış ve nihayet bu emîri,

[1] İbn Şaddad, A'lak al-Hazira, c. I; İbn al 'Adim, Zubdad al-Halab (yazmadırlar); İbn al-Athir, c. X, s. 155; Mathieu, s. 157-159; Lebeau, c. XIV, s. 459; Bar Hebraeus (İngilizce tercümesi), s. 218.

onun karargâhına Diyarbekir hükümdarının kardeşlerini rehine göndermek sureti ile, kandırarak şehrin içine ve nihayet kasra sokmağa muvaffak olmuş ve Diyarbekir hükümdarı Nizam al Din Nasr ise bu emîri öldürtmüştü. Dışarıda vak'ayı duyan Türkler kendi ellerinde bulunan rehineleri öldürmüşlerse de başsız kaldıklarından etrafı yağmalayarak çekilmekten başka birşey yapmamışlardır [2].

İmparator Konstantin Dukas tarafından şark orduları başkumandanı tayin edilen Nikephore Botaniates imparatorluğun cenup ve şark hududundaki kalelerinin tahkimi, surlarının tâmiri ve müdafaa edecek kuvvetlerin tedariki ile meşgûl oluyordu. Bu arada evvelce tahrip edildiğini gördüğümüz Malatya'nın surları yeniden tâmir edildi ve içine muhafız kuvvetler konulduğu gibi Sivas, Divriği ve diğer şehirler için de aynı şeyler yapıldı. Bu imparatorun ölümünden sonra onun yerine geçen zevcesi Odokya'nın ilk saltanatı senesinde yani 1067'de Türk gazileri yeniden imparatorluğa taarruza geçtiler. Bizans'ın Malatya'da toplanan ordusu emîr Afşin'in taarruzuna mukavemet edemeden dağıldı. Bozulanlar Malatya surlarının içine can attılar. Türkler bu muzafferiyetten sonra Tohma vâdisini takip ederek Kayseri'ye doğru yürüyüp şehre hücum ettiler ve zaptına muvaffak oldular. Bundan sonra orta Anadoluya girip Likaonya mıntakasında birçok akınlar yaptıktan ve pek çok ganimetler topladıktan sonra Torosları geçip Adana ve Seyhan havzasına

[2] İbn al-Azrak; İbn al Şaddad, A'lak al-Hazira, c. II. (yazmadırlar).

girdiler. Burada da muhtelif akınlar yaptıktan sonra Gâvur dağlarını yani Amanos'ları geçerek Halep ülkesine ve kendi hareket üslerine geldiler. Bu taarruzları durduramadığından dolayı Botaniates vazifesinden azledildi [1].

İmparatoriçe, Türk taarruzları karşısında imparatorluğun pek az müddet zarfında yıkılacağından korkarak bu hücumları durduracak muktedir bir kimse aradı ve nihayet Bizans zâdegânı içinde, biraz evvel isyanından dolayı tevkif edilmiş iken affedilmiş olan Romanos Diyogenis'i imparatorluğa ve kendine zevçliğe intihap etti. Hakikaten teşkilâtçı ve büyük bir asker olan bu adam işe başlar başlamaz imparatorluğun ordusunu tensika başladı ve Türklerle muharebe için büyük hazırlıklar yapmağa koyuldu. Bu sırada 1067 senesi sonlarında sultan Alp Arslan'ın Horasan'dan büyük bir ordu ile gelerek Aras nehrini geçip Gürcüstan'a girdiğini ve biraz sonra da Anadolu'ya yürüyüş yaparak Boğazlara kadar bu kıt'ayı fethetmek tasavvurunda olduğunu öğrenen imparator müdafaaya hazırlandı. Filhakika sultan, Gürcü vak'anüvislerinin inanılmaz bir şekilde mübalâğa ile yazdıkları büyük bir ordu ile Aras ırmağını geçerek eskiden Hereth denilen Şeki bölgesine girmişti. Emîr Savtekin Türk ordusunun öncü kıt'alarına kumanda ediyordu. Bu bölge ormanlık olup ötedenberi haydutların sığnak yeri idi. Sultan bu ormanların yakılmasına naftçıları memur ettiğinden bunlara ateş verildi. Yanan ormanların içinde haydutların karargâhı olan iki kale zaptolundu.

[1] Michel le Syrien, c. III, s. 165; Lebeau, c. XIV, s. 459-461; Muralt, c. II, s. 12.

Sultan bundan sonra Kakheti ülkesine girdi. Buranın hükümdarı olup Gürcü kaynakları tarafından Agsartan veya Askharkhathan tesmiye olunan ve İslâm tarihçileri tarafından Akhsatan adı ile yadedilen zat mukavemet edemiyeceğini anlayarak itaat ve tabiiyetini bildirdikten başka saltanat dergâhına geldi ve merasimle İslâm dinini kabul etti. Onun bu hareketinden çok memnun olan padişah ona pek çok iltifat ve ikramda bulunduktan başka evvelce hâkim olduğu memleketi yeniden ona verdi ve ayrıca da Gürcü kıralı Bagrat'a ait olup da yeniden açılmış bulunan bölgeleri de ona bağışladı. Sultan bundan üç hafta sonra maiyetinde Albanya'da merkezi Lori olan Ermeni kıralı Kiyork ile yukarıda adı geçen Akhsatan ve Tiflis emîri ile diğer bazı Müslüman hükümdarlar olduğu halde 1067 yılının birinci kânununda Caşvi istikâmetinde ilerleyerek Karthli ülkesine girdi ve burada 6 hafta kalarak her tarafı yağma ettirdi ve ahalisini asarete sürükletti. Türk akıncıları Arguet bölgesini geçerek Sver kalesi önüne kadar geldiler. İslâm kaynaklarının Salip tesmiye ettikleri bu müstahkem mevki bilhassa vezir Nizam al-Mulk'ün teşvik ve gayreti sayesinde alındı ve içindekiler esir edildi. Sultan 1068 senesi başında Tiflis'te bir müddet durarak orada bir cami yaptırdı ve bu soğuk mevsimde Gürcüstan'ın ve Abkhazya'nın her tarafına akıncılar gönderdi. Bunlardan korkup canlarını kurtarmak için dağlara çekilenlerin çoğu soğuktan telef oldular. Bir müddet Tiflis'te kalan ve Gürcü kıralı Bagrat'ın elçilerini kabul edip istiman şartlarını öğrenen sultan kışın şiddetine bakmayarak Sumkheti hıttasına girip Kars önüne

geldi ve evvelce Kutulmuş tarafından yağma edilmiş ve daha sonra oranın kıralı tarafından Bizans'a terkedilmiş olan bu şehiri kat'î surette aldı ve burada bir müddet kaldıktan sonra Şerthulni bölgesine girdi. Akıncı kuvvetleri Abkhazya'nın her tarafını alt üst ettiler. Gürcüstan kıralı memleketinin şimaline kaçmış ve geçilmesi çok müşkül olan yüksek dağlar arasına saklanmıştı. Kış mevsiminin şiddeti azaldıktan sonra, sultan yeniden istilâ hareketine başladı; bir taraftan Gürcüstan'ın içerilerine ve diğer taraftan Abkhazya'ya kuvvetler gönderdi. Bu kuvvetlerin bir kısmı Karadeniz kenarlarında göründüler ve hattâ Trabzon'a kadar akınlarını ilerlettiler. Sultan bundan sonra geriye dönerek tekrar Karthli bölgesine girdi ve ikinci defa Tiflis'e uğradı ve o civarda bulunan pek müstahkem kalelerden Rusthav hisarını şiddetli bir muhasaradan sonra aldı ve bu kaleyi evvelce Ani şehrine emîr tayin etmiş olduğunu gördüğümüz Menuçehr'in kardeşi bulunan ve halen Gence emîri olan Fadlun'a verdi. Yeni Bizans imparatoru tarafından teşvik gören ve yardım vadi alan ve bundan dolayı mukavemet göstermekte israr eden kıral Bagrat evvelce Sultan Tugrul zamanındaki muharebelerde zikrettiğimiz meşhur Liparit'in oğlunu —ki, Yovane'dir— sultanın yanına gönderip tâbiyeti ve haraçgüzarlığı kabul ettiğini bildirdi. Bunun üzerine sultan kıralın ülkesine yapılmakta olan istilâ ve fütuhatı durdurdu. İşte bu sırada Gürcü zadegânından bazıları Müslümanlığı, kabul ederek Türk ümerası meyanına girdiler ve sultanın verdiği aman ve azad alâmetlerini boyunlarına ve kulaklarına taktılar. Sultanın maksadı Bizans'ın tâbii ve müttefiki

olan Gürcüstan ve Abkhazya kırallığını ortadan kaldırdıktan veya zararsız bir hale getirdikten sonra Anadolu'ya girmek ve Rum imparatorluğuna büyük bir darbe vurmaktı; fakat o sırada Türkistan hakanının ölümü ve onun ülkesinde karışıklıklar çıktığı haberi geldi. İran'ın muhtelif bölgelerinde çıkan bazı gaileler de sultanın geriye dönmesini icap ettirdi. Bundan dolayı sultan Bizans seferinden vazgeçerek geriye döndü ve Gence yolu ile Barda'a'ya gitti ve Aras'ı geçip Âzerbaycan'a indi ve oradan Faris'e kadar uzun bir yürüyüş yapıp Şiraz'a vasıl oldu ve ramazanı ve bayramı orada geçirdi. O devrin muasır Bizans tarihçileri sultanın bu dönüşünün sebebini bilmediklerinden, Roma imparatoru Romanos Diyogenis'in büyük hazırlığına karşı kendi tedariklerini kâfi göremeyen sultanın onunla böy ölçüşmeğe cesaret edemeyerek İran'a avdet ettiğini zikretmişlerse de bu izahın ne tarihî hakikatle ve ne Türk ve İslâm kahramanlığının emsalsiz bir nümunesi olan Alp Arslan'ın ulüvü himmet ve fedakârlık misali olan seciyesi ile karşılaştırılması mümkün olamaz [1].

Bu suretle İran'a döndüğünü gördüğümüz sultan yanındaki ordularından bir kısmını Anadolu hudutlarında bırakmış ve bu sınırdaki kuvvetlerin miktarını arttırmıştı. Bu cihat ve gaza ordularına Selçuklu şehzadelerinden Kutulmuş oğlu Mansur ile onun kardeşi Süleyman, sultanın küçük kardeşi ve Âzerbaycan kıralı Yakuti ile sultanın eniştesi olan ve aynı zamanda

[1] Sadr al-Din Nisaburi, Ahbar al-Davlat al-Selçukiya, s. 43-46; Hamd Allah Mustavfi, Tarih-i Güzide, s. 441; Brosset, Hist. de la Georgie, c. I, s. 331-333; c. II, Chronique de la Georgie, s. 55; Lebeau, c. XIV, s. 469-470; Saint-Martin, c. I, s. 375.

amcası Yunus b. Selçuk'un oğlu bulunan Erbasgan (yahut Ertaşgun) —ki, Bizans müverrihleri bunu Chrisoskül, Ermeni müverrihleri de Güedriç tesmiye ederler— [1] ile eski İslâm şehri olan Ahlat şehrini cihat ve gaza üssü yapan ve Anadolu'ya muntazaman akınlar icra eden ve sultanın ümerası içinde birinci derecede cesaretiyle tanınan beylerden emîr Sanduk kumanda etmekte idiler.

Anadolu'nun cenup hududunda bulunan Afşin ve arkadaşları ise reisliklerinde bulundukları Türkmen boy ve oymaklarının başında olarak akınlar yapmakta devam ediyorlardı. İmparator bilhassa bu cenuptakileri ezmek izin büyük bir ordu topladı. Makedonya, Trakya ve Yunanistan'ın yeni erleri silâh altına çağırıldı; Frikya ve Kapadok ve bütün orta ve batı Anadolu halkını askere aldı. Bundan başka Rumeli'deki Oğuz ve Peçenek Türklerinden de çok miktarda kuvvet topladığı gibi, Franklardan, Almanlardan, Varank denilen İskandinavya ahalisinden ve İtalya Normanlarından mühim miktarda ücretli asker topladı. İmparator bütün bu kuvveti tensik ettikten sonra Suriye'ye gitmek üzere yola çıktı. Daha Kayseriye'ye yaklaşmadan evvel şimalden gelen bir Türk ordusunun akın ede-

[1] Arap menbalarında Erışğı, Ravandi'de noktasız olarak Eris'an şeklinde yazılan ve bir kısım Arap menbâlarında İbn-i Erisği diye kaydedilmiş olan ve Ermeni müellifleri tarafından Güedriç tesmiye olunan bu zatın hakikî ismini kat'iyetle tesbit biraz müşküldür. Rahat al-Sudur'da noktasız Eris'an şeklinde yazılan bu ismin Erbasan demek olan Erbasgan yahut Ertaşgun olması mümkündür. Ermeni müverrihlerinin verdikleri Güedriç adını Arap mülliflerinin kaydı ile kaşılaştırırsak şu şekilde bir neticeye varırız: Sultan Alp Arslan'ın eniştesi olan bu zatın ismi Kurtçu'dur ve babasının adı Erbasgan veya Ertaşgun'dur ve bu zat da Yunus Yabgu'nun, o da Selçuk'un oğludur.

rek Niksar'a gelip zapt ve yağma etmiş olduğunu haber aldı. Bunun üzerine yolunu değiştirerek Kayseriyye'ye ve oradan Sivas'a geldi ve ordan sonra şarka doğru ilerliyerek Divriği'de Türk ordusu ile karşılaştı ve şiddetli bir muharebeden sonra onları geri çekilmeğe mecbur etti. İmparator bundan sonra cenup istikametini tutarak Maraş'a geldi. Ordusunun bir kısmını ayırıp o sırada Fırat nehri sahillerini zaptetmiş olan emîr Has İnal'ın kumandasındaki Türk fırkası üzerine gönderdi; fakat bu kuvvet perişan olduğundan imparator bizzat yürüyerek Türk emîrînî ric'ate mecbur edip ordusunun sol cenahını bu suretle emniyet altına aldı. Bundan sonra Mirdas-oğlu elinde bulunan Halep şehrine yürdü. Bu şehrin bütün mülhakatı Türkmenler tarafından zaptedilmişti. İmparator Halep hükümdarından para aldıktan ve şehrin etrafını yağma ettikten sonra evvelce Hiyerapolis tesmiye edilmekte olan Membiç = Mumbuç'a gelerek burasını muhasara ve zaptetti. Şehri müdafaa eden emîr Umur Tekin iç kaleye çekilmişti. İmparator iç kaleyi muhasara ederken Halep hükümdarı ile birleşen Türkmenler onun ordusuna taarruza başladılar. İmparator pek çok müşkilâtla bu taarruzları durdurabildi; fakat ric'at etmiş olan Türkler iki gün sonra tekrar gelerek yeniden hücuma geçtiler. İmparator Türklerin devamlı taarruzlarından yıldıktan başka ric'at hattının kesilmesinden de korkuyordu. Diğer taraftan çok kalabalık olan ordusunu beslemekte müşkilât çekiyordu. Ric'ate karar verdi (1068); dönerken Artah'ı aldı ve oradan İskenderun'a ve ondan sonra Kilikya'ya girerek Ceyhan ve Seyhan vâdilerine geldi. İmparator Halep havalisinde

muharebeler ile meşgul iken Anadolu'nun şarkına ve Ahlat hareket üssüne dönen Afşin oradaki Türkmen beylerinin bir kısmını da beraberine alarak Ahmed Şah ile birlikte orta Anadolu'ya şiddetli bir akın yaptı; sür'atli bir rüzgâr gibi memleketi boydan boya geçerek Sakarya vâdilerine kadar geldi ve bütün İslâm tarihinde meşhur olan Amurya şehrini zapt ve yağma etti. İmparator bu vak'ayı Bozantı'da öğrendi. Afşin'in üzerine yürüyerek onun yolunu kesmek istedi ise de, bu emîr tekrar sür'atle şarka döndüğünden bu arzusunda muvaffak olamadı. Kış mevsimi olmak dolayısı ile askerini kışlaklara dağıtan imparator, İstanbul'a döndü [1].

1069'da Selçuklu şehzadelerinin maiyetinde Anadolu'ya taarruza memur olan Türkmen beylerinin şarktan, şarkı cenubîden ve cenuptan Bizans imparatorluğuna hücum ettiklerini görüyoruz. Halep tarihi müellifi Kamal al-Din İbn al-'Adim bu beylerin en meşhurlarının adlarını bize vermektedir: Bekçi-oğlu Afşin, Ahmed Şah, Uvak-oğlu Atsız ve bunun kardeşi Çavlı, Arslantaş, Türkmen, Dimlaç-oğlu Mehmed, Sanduk, Tavtav-oğlu, Tarank-oğlu. İmparator Romanos Diyogenis bu taarruzları durdurmak için kuvvetli bir müfreze gönderdi ise de bu müfreze bozuldu. Bunun üzerine imparator bizzat sefere çıktı ve Kayseriyye'ye gelip o civara yaklaşmış olan bir Türk fırkasını geri çekilmeğe mecbur etti ve bazı ufak tefek muvaffaki-

[1] İbn al-Athir, c. X, s. 155; Sibt İbn al-Cavzi, Mir'at al-zaman (yazma); Dhahabi; Tarih al-İslâm; İbn Kathir, al-Bidaya va'l-Nihaya, c. XII, s. 93; Zonaras, var. 105, 106; Bar Habraeus tercümesi, s. 218; Lebeau, c. XIV, s. 469-477; Muralt, c. II, s. 13-15.

yetler kazandı. Ondan sonra ordusunun en büyük bir kısmı ile Fırat kenarına kadar ilerledi ve Türkleri nehrin sol sahiline geçmeğe mecbur etti. Türklerin şarkta hareket merkezi ittihaz etmiş oldukları Ahlat'a kadar gitmek ve orasını aldıktan sonra diğer kaleleri istirdat etmek ve nihayet onları bütün bütün eski Bizans hududundan dışarılara atmak istiyordu. Bu maksat ile Fırat'ı geçerek Harput'a geldi; fakat o sırada Türkler Malatya'ya hücuma başladılar ve imparatorun mühim bir askeri kuvvetle orada bırakmış olduğu Ermeni Filaretos'u mağlûp ettiler. Bu general kılıç artığı askeri ile kaçarak imparatora iltihak etti. İmparator Harput'tan hareket ederek Murat çayı sahilini takip edip şarka doğru ilerlediği ve Romanopilis denilen bugünkü Palu şehrine geldiği zaman Türk beylerinin Anadolu'yu boydan boya geçerek Likaonya hıttasına girip o havali şehirlerini ve bilhassa Anatolik teminin merkezi olan meşhur Konya şehrini yağma ve tahrip ettiklerini öğrendi ve şarka yürüyüşten vazgeçerek geri dönüp Sivas'a geldi ve Türklerin ric'at hatlarını kesmek üzere Kayseriyye'ye doğru hareket etti. Fakat Türkler bunu haber alarak Kilikya'ya girdiler ve önlerine tesadüf eden bütün maniaları kırarak cenubî Anadolu'daki hareket üslerine döndüler [1].

[1] İbn al-'Adim, Zubdad al-Haleb (yazma); Zonaras, var. 105 b; Lebeau, c. XIV, s. 479-483; Buralt, c. II, s. 15-17; İbn Şaddad, A'lak al-Hazira'sinde Afşin'i Becki-oğlu diye gösterir. Emîr Usama ibn Munkidh Dimlaç yerine Dilmaç yazar. Arap harfleri ile (İbn Bark), (İbn Toto), (İbn Demlaç), (İbn Avak) şekillerinde yazılan bu isimlerin başka türlü okunmaları da mümkündür.

Aynı Halep tarihi müellifi İbn al-'Adim gene bu 1069 yılı içinde Anadolu'da Bizans'a karşı gaza ve cihat etmekte olan büyük emîrlerden Sanduk Bey'in gayet kalabalık bir asker ile Suriye'ye inip birçok vak'alar çıkardıktan sonra kış mevsiminin bitmesini müteakip 1070'te tekrar Anadolu'ya döndüğünü ve ondan sonra yine evvelki gibi gazalarına devam ettiğini nakleyler [1].

1070'te imparatorun şark orduları başkumandanlığına tayin ettiği Manuel Komnenos Türk emîrlerinin taarruzlarını durdurmağa çalıştı ve onlarla birçok müsademelerde bulundu. O sırada sultan Alp Arslan'a karşı isyankâr bir vaziyet almış olan sultanın enistesi ve hemşiresi Gevher Hatun'un zevci olup evvelce adı geçen Erbasgan-oğlu yani Kurtçu 24 Türkmen ulusundan biri olan Yavuk yahut Yivek ulusunun başında bulunuyordu. Sultan Alp Arslan, Afşin ve diğer hudut emirlerini enistesi aleyhine göndermiş ve onu yakalamalarını emretmişti. Sultanın gazabından korkan bu enişte şehzade kendi ulusunu yanına alarak garba doğru yürüdü ve Kızılırmak kenarına kadar ilerledi. Karşısına çıkan ve yolunu kesen Bizans başkumandanı Manuel'i şiddetli bir muharebede bozarak gerek onu ve gerekse maiyetindeki generallerden birkaç sima başta olduğu halde ordusunun çoğunu esir etti. Fakat arkadan Afşin ve diğer beylerin kendi üzerine gelmekte olduklarını öğrenince Manuel'e ve diğer Bizans generallerine hürriyetlerini iade etti ve sultanın takibatından kurtulmak için bütün ulusu ile

[1] İbn al-'Adim, Zubdad al-Haleb (yazma).

birlikte imparatora iltica etti ve hattâ kendisi bizzat İstanbul'a geldi. Erbasgan-oğlunu bulmaktan ümit kesen Afşin Bizans ülkesinde yürüyüşüne devam edip Kapadok kıt'ası şehirlerinin mühim kısmını aldıktan sonra yıldırım sür'ati ile Frikya bölgesine girdi ve Khonas ile bugünkü Denizli şehri civarında bulunan Laodikya şehirlerini aldı ve Ege denizi sahillerine kadar gâret ve istilâsını ilerletti. Muhammed b. Hilâl al-Sabi'nin rivâyetine göre Afşin Marmara sahillerine kadar gelmiş ve mülteci prens ile bütün Yavuk ulusunun teslimini Sultan Alp Arslan namına imparatordan istemiş ve fakat müşarünileyh'in bu isteği reddolunmuştu. Kışın yaklaşması üzerine şarka dönen ve bu dönüşte birçok kahramanlık sergüzeştleri geçiren Afşin vaziyeti sultana bildirmişti [2].

Sultan Alp Arslan bu sıralarda Horasan'da bulunmakta idi. Fâtimî halifelerine merkez olan Mısır kıt'ası karışıklıklar içinde bulunuyordu. Mısır vezirliğini ele geçirerek bu kıt'ayı halife namına idare eden Hamdan-oğullarından Nasir al-Davla ile rakipleri Yeldegüz al-'Acami ve Emir al-Cuyuş Badr al-Camali mücadele halinde bulunuyorlardı. Rakiplerinin üstün geleceğini anlayan Nasir al-Davla fakihlerinden Abu Ca'far Muhammed b. Ahmed al-Buhari'yi sultanın yanına göndererek Mısır'ın fethine teşvik etmiş ve Fâtimî halifelerinin yerine Abbasî halifelerini tanımağa hazır bulunduğunu bildirmişti. Bu teşvikin neticesi

[2] İbn Hilâl ve ondan naklen Sibt İbn al-Cavzi, Mir'at al-Zaman (yazma); Mathieu, s. 162; Zonaras tercümesi, varak 105 b; Briyennos tercümesi, s. 675-676, Bar Hebraeus tercümesi, s. 220; Lebeau, c. XIV, s. 483-486; Muralt, c. II, s. 17-19.

olarak 1070 senesi ortalarına doğru bütün Horasan ve Irak ordularının başında olarak Âzerbaycan'a gelen ve oradaki kıt'aları ve aynı zamanda Anadolu hududundaki mücahitleri de maiyetine toplayan Alp Arslan Van gölünün şimalinden geçerek Malazgirt önüne geldi ve amcası Tuğrul Bey'in evvelce zaptedememiş olduğu bu şehri kolayca aldı ve yürüyüşüne devam ederek hâlâ Türkler eline geçmemiş olan Murad suyu ile yukarı Dicle ve kolları arasındaki müteaddit müstahkem mevkileri fethettikten sonra Diyarbekir bölgesine girdi. Kardeşi Nizam al-Din Nasr'ın elindeki memleket parçasını da alarak bütün Diyarbekir bölgesine hâkim olmak ve babasının mirasını ve hükümetini tamamiyle almak isteyen Âmid emîri Said daha evvelden sultanın istikbaline gitmiş ve kardeşinin memleketinin de kendisine verileceği yolunda vaad almıştı. Said'i de maiyetine alarak Âmid'e gelen sultan bu şehrin surlarının metinliğine hayran olmuş ve badehu bu şehrin civarında Dicle kenarında —bugün mevkiini iyice tesbit edemediğimiz— Harşefiye mevkiinde karargâh kurmuştu. Bundan haberdar olan Mayyafarikin emîri sultana ağır hediyeler ile ordusunun iaşesi için lâzım gelen zahireyi yolladı. Sultan, veziri Nizam al-Mulk'ü Mayyafarikin'e gönderdi. Bu şehre giden ve bir vazifesi de sultanın arzusu veçhile emîr Nasr'ın elinden hükümeti almak ve kardeşi Said'e vermek olan vezir, bir taraftan aldığı ağır hediyelerin ve diğer taraftan emîrin hemşirelerinin ve zevcesinin yalvarışlarının tesiri altında kalarak, yine evvelki gibi Diyarbekir bölgesini iki kardeş arasında paylaştırmağa sultanı razı etti. Bundan sonra emîr

Nasr sultanın huzuruna gelerek tazimlerini icra etti ve itlifata nail oldu.

Alp Arslan bundan sonra yürüyüşüne devam ederek Elcezire kıt'asına girdi, Süveyda başta olmak üzere bir çok kaleleri aldıktan sonra şimdiye kadar üç defa muhasara edildiği halde alınamamış olan müstahkem Urfa şehrini muhasara etti. Bu mahasara 50 gün sürdü. Hücumda kullanılan fillerin bir kaçı helâk oldu [1]. Alp Arslan bu şehrin önünde uzun uzadıya beklemek istemediğinden muhasarayı kaldırıp Halep'e teveccüh etti ve 1071 senesi iptidasında Fırat'ı geçerek Halep önüne geldi. Halep hükümdarı Mahmud korkusundan sultanı istikbâl etmemiş ve şehrin surları içine kapanmış olduğu için bu şehir muhasara edildi. Çok dindar ve Müslümanlara karşı pek merhametli olan sultan hücum neticesinde şehrin alınması takdirinde tahrip olunmasından korktuğundan hiç bir gün taarruz yaptırmadı ve yalnız kuşatarak tazyik ile iktifa etti. Nihayet Halep hükümdarı, validesi ile birlikte, şehirden çıkarak padişahın otağına gelip tazimlerini arzetti. Bu şehri tekrar eski sahibinde bırakan ve Mirdas âilesinin devletini Türk imparatorluğuna kat'î şekilde bağlayan sultan, bundan sonra Dimişk'e müteveccihen yola çıktı. Bir günlük mesafe katedilmeden yolda Bizans imparatorunun Azerbaycan'a girmek üzere Anadolu'nun şarkına doğru ilerlemekte olduğu ha-

[1] Bibliyografya: İbn al-Azrak, Tarih-i Mayyafarikin; İbn al-'Adim, Bugyat al-talab; aynı müellif, Zubdat al-Halab (üçü de yazma); bu Urfa muhasarası hakkında en mufassal malûmat arapça Tarih Aba al-Batarika'nın ikinci cildindedir (yazma), s. 165-167; Mathieu, s. 163-166; Bar Hebraeus terc., s. 219.

beri geldi. Sultan derhal ordusunun sol cenahından bir kısmını orada bırakarak bunları Suriye'nin fethine memur etti. Kendisi ordusunun küllî kısmı ile geriye dönüp imparator ile çarpışmak üzere yürüyüşüne devam ederek Fırat'ı geçti ve bu sırada iaşe müşkilâtından dolayı Irak-ı Arab ve Acem kıtaatını terhis etti ve yalnız Horasan ve Azerbaycan ve Arran askerlerini yanında bıraktı. Sultan bundan sonra Dicle'yi geçerek Âmid ve Bitlis yolu ile Ahlat'a müteveccihen hareket etti [2].

Diğer taraftan imparator Romanos Diyogenis Türklerin senelerden beri Anadolu'da yapmakta oldukları taarruzlara ve istilâlara bir nihayet vermek için Azerbeycan'a bir sefer yapmak ve Suriye'ye inmiş olan sultanın İran'da bulunmamasından istifade ederek bu kıt'aya, mukabil akınlar icra etmek ve nihayet sultanı harbe icbar ederek Türkmenlerin bir daha Anadolu toprağına girmeyeceklerini tazammun eden bir muahedeyi kabul ettirmek niyetinde idi. Bu maksatla Rumeli'de bulunan Peçenek ve Oğuz Türklerini ve o kıt'ada sakin muhtelif unsurları silâh altına çağırdı. Rumeli'nin ve Anadolu'nun temleri ahalisi de silâh altına alındı. Mikdar itibarı ile 100.000'i piyade ve bir okadarı da süvarı olan, yani hemen hemen 200.000 kişiye baliğ olan bu ordunun içinde ücretli Frank, Alman, Norman ve İskandinav müfrezeleri de bulunuyor ve bunlar hassa askerini teşkil ediyordu. Sefer maksadını gizlemek arzusu ile sultanın Halep önünde

[2] Bibliyoğ.: İbn al-'Adim, Buğyat al-talab; ayn. müll, Zubdat al-Halab; Sibt ibn al-Cavzi, Mir'at al-Zaman (üçü de yazma).

bulunduğu esnada ona elçi gönderip evvelce Müslümanlar elinde iken Rumlar tarafından alınmış olan bazı şehir ve kaleleri geriye vermek üzere sulh teklif edip sultanı iğfal etmiş olan imparator İstanbul'dan hareketle Sakarya'yı geçtikten sonra Kayseriyye'ye ve oradan Sivas'a ve nihayet Kolonya = Şarkî Karahisar'a ve oradan Theodosyopolis'e muvasalat etti. İmparatorun Azerbaycan'a gitmek hususundaki fikrine muarız olan Rumeli orduları kumandanı Nikefor Briyennos ve diğer bazı generaller ileri yürümek aleyhinde bulundular ve en muvafık hattı hareketin Sivas'ta kalmak olduğunu ve şayet imparator behemehal ilerlemek istiyorsa eski Arzan şehrinin yani Kalikala'nın Türkler tarafından tahribinden sonra bura ahalisinin hicretleri sebebi ile ehemmiyet kazanan ve bilâhare onun adını alan ve Anadolu'daki diğer Arzan'lardan ayırt edilebilmek için Arzan'i Rum tesmiye edilen Theodosyopolis müstahkem mevkiinde yani bugünkü Erzurum'da bekleyip ya bu ovada yahut Pasin sahrasında muharebeyi kabul etmek muvafık olacağı re'yinde bulundular; fakat imparator kendi fikrinde israr ederek İran'a girmeğe karar verdi ve askerine iki aylık erzak tedarik edilmesini emretti. Bundan sonra imparator Normandiya'nın meşhur asilzadelerinden olup İtalya'ya gelen ve Sicilya'nın İslâmlar elinden geri alınmasında bir çok hizmetler yaptığı halde fütuhattan kendisine hiçbir şey verilmemesine kızarak Bizans hizmetine giren Ursel de Bayyöl'ü Frank ve Oğuz askerlerinden bir kısmının başına koydu ve İran'a ilerleyişinde arkadan tecavüze uğramak tehlikesini önlemek için Ahlat yolunun temi-

nine ve nezaretine memur etti. Fakat bunu da kâfi görmiyerek bizzat Malazgird'e yürüyüp muhasara etti. Mahsur Türkler eman alarak teslim oldukları halde hepsini öldürttü. Bu sırada imparatorun generallerinden Nişefor Basilas Suriye hududundaki kuvvetler ile gelerek büyük orduya iltihak etti. İmparator diğer taraftan kendi generallerinden olup aslen Türk cinsine mensup olan Tarkhanyot'a mühimce bir kuvvet vererek Ursel'e iltihak etmesini emretti; aynı zamanda Gürcüstan ülkesinin Türklerin eline geçmiş olan yerlerini geri almak ve İslâmların taarruzuna uğrayan Gürcü kıralı Bagrat'a yardım olmak üzere o tarafa da bir miktar kuvvet gönderdi. İmparator İstanbul'dan beraberinde getirdiği Selçuklu şehzadesi Erbasgan-oğlu'nu da —belki de muharebe zamanında Türklere iltihak etmesinden kuşkulandığı için— İstanbul'a geri gönderdi. İmparator sultanın kendi vürudunu işitir işitmez Suriye'den İran'a döndüğünü duymuş ve bundan dolayı Türk gazilerinin hareket üssü olan Ahlat'ı zapt ve Van gölü sahillerini takip ederek bu göl kenarında Türkler eline geçen şehirleri istirdat ederek Azerbaycan'a girmeği kararlaştırmıştı. Lâkin ağustosun 24 ünde sultan Alp Arslan'ın Ahlat'a geldiği şâyi olur olmaz imparator hayret içinde kaldı ve fakat bir türlü inanamadı. O gün Türk akıncıları göründüler. İmparator hem bu akıncıları durdurmak ve hem de sultanın hakikaten gelip gelmediğini öğrenmek üzere büyük generallerinden Nikefor Briyennos'u mühim bir kuvvetle ileriye gönderdi; fakat sultanın akıncı kuvvetlerine kumanda eden Emir Sanduk —'İmad al-Din Katib, Sadak ismini verir— bu kuvveti hezime-

te uğrattı ve hattâ Bizans generali yaralanarak geri kaçmağa mecbur oldu.

İmparator bunu işitince Basilas'ı mühim bir fırka ile imdada gönderdi; fakat bu kuvvet de Türklerin taarruzuna mukavemet edemeden perişan oldu; Basilas esir olarak Malazgirt sahrasına henüz girmiş olan sultan Alp Arslan'ın karargâhına gönderildi. Briyennos da yaralı olarak imparatorun yanına dönüp vaziyeti bildirdi. İmparator bunu öğrenince Malazgirt'ten hareketle bu kasabanın adını taşıyan geniş sahranın içinde Zeho ovasına geldiği zaman sultanın daha evvel gelerek bu sahraya hâkim olan tepeleri tutmuş olduğunu gördü. Geceleyin Türk atlıları Bizans karargâhı etrafında nâralar atarak ve korkunç sesler çıkararak uçuşuyorlardı. Ertesi gün imparatorun ordusunda bulunan Rumeli Oğuzlarından bir kısmı reisleri ile birlikte sultanın ordusuna yani kendi soydaşlarına iltihak ettiler. Bütün ecnebi kıt'alarının hiyanet etmesi ihtimalinden şüphelenen imparator kuvvetlerini dağıttığına pişman olarak Tarkhanyot ile Ursel'e haber gönderip geriye çağırdı. Fakat bunlar sultanın geldiğini duyar duymaz korkuya kapılarak maiyetleri ile birlikte Fırat nehri sahillerine doğru çekilmişlerdir.

Sultan Alp Arslan şarkî Roma imparatorunun İran'a girmesini menetmek için alelacele Suriye'den dönmüş ve ordusunun bir kısmını orada bırakmıştı. Bu acele dönüş esnasında atların mühim bir kısmı telef olmuş, erzak tedarik edilemediğinden dolayı İrak'ı Arap ve İrak-ı Acem ülkelerinin askerleri yani

amcası Sultan Tuğrul Bey'in ordusu kendi karargâhlarına dağıtılmışlardı. Sultanın yanında asıl kendi ordusu olan Horasan ordusu ile Anadolu hududunda cihat ve gaza ile meşgûl olan askerlerden başka kimse kalmamıştı. Sultanın yanında herbiri birer veya ikişer yedek ata mâlik olan ve pek mükemmel teçhiz edilmiş bulunan 4.000 Türk memlûkü mevcut bulunuyordu. Bu memlûklerin bir kısmı istikbâlde büyük mevkilere geçecekler ve her biri bir kıt'anın emîri olacaklardır. Bu hassa askerinden başka sultanın yanında 40.000 güzide Türk atlısı bulunuyordu; ayrıca da 10.000 kadar gönüllü iltihak etmişti. Bu gönüllülerin bir kısmı sultanın geçtiği Mervan-oğulları arazisinden iltihak eden muhtelif Kürt kabileleri idi. 55-60 bine baliğ olan ve hepsi de mücehhez ve mukemmel süvari bulunan bu ordu Bizans ordusuna nazaran hakikaten çok az ise de manevî kıymet ve kudreti itibariyle ona kat kat faik idi. Bu ordu pek az zaman içinde Asya'nın garb ülkelerini fethetmiş, bir çok devletleri yıkmış ve daima zaferden zafere koşmuş bir ordu idi. Sultanın yanında Selçuklu ailesine mensup birçok prensler ve bu meyanda Sultanın kardeşi ve Azerbaycan kıralı Yakuti ile öteden beri Anadolu'ya gaza ve cihat eden Kutulmuş'un oğulları bulunuyorlardı. Büyük ümera meyanında Sav Tekin, Sanduk, Afşin, Ahmet Şah, Altuntak, Atsız ve Aksungur başta olmak üzere yukarıda adları geçen emîrlerin kâffesi ve Abu Hamid Muhammed b. İbrahim'in Selçuklular tarihine göre Emir Dânişmend, Emîr Artuk, Emir Saltuk, Emîr Mengücük, Emîr Çavlı, Emîr Çavuldur ve diğer bazı menbalara nazaran Bağdad muhafızı olan Aytekin ile

Türk imparatorluğunun en şeci ve en büyük iki serdarı olan Sad al-Davla Gavhar-Ayin ile Emîr Porsuk sultanın maiyetinde bulunmuşlar ve muhtelif tümenleri idare etmişlerdi. Sultan Alp Arslan bir taraftan kan dökülmesine mâni olmak ve diğer taraftan mukateleyi kendi lehine meşru kılabilmek için yanında bulunan halifenin elçisi ve murahhası Abu'l-Ganayim b. al-Mahlaban [1] ile cenubî Kafkasya'nın fâtihi olan Emîr Savtekin —bazı menbalara göre Suvartekin—'i murahhaslıkla imparatora gönderip musalâha teklifinde bulundu. Fakat o, ordusunun çokluğuna güvendiğinden ve maiyetindeki müdahinlerin teşviklerine kapıldığından müzakereye girişmekten içtinap edip sultanın her şeyden evvel bulunduğu mevkii terkedip Ahlat'a çekilmesini, ondan sonra musalâha hususunu konuşabileceğini cevaben bildirdi. Yolda taarruza uğramamaları için murahhasların eline birer haç vererek iade etti ve harbi emri vâki haline getirdi (25 Ağustos). Ertesi gün imparator bütün askerlerine ve bilhassa Rumeli'den getirmiş olduğu Türklere ve bunların reisi olan Tamış'a ölünceye kadar maiyetinde sadık kalarak canlarını feda edeceklerine yemin ettirdi. O gün vukû bulacak bu muharebe hem Hıristiyan ve hem de Müslüman âlemini çok alâkadar ediyordu. Sultan Alp Arslan'ın imparatoru karşılamağa gittiğini duyan Bağdad halifesi Al-Kayim bi Amr illah bütün Müslüman ülkelerindeki camilerde okunmak üzere

[1] Basasiri fitnesi esnasında halife Al-Kayim bi Amr İllah'ın torunu ve veliahdi olup ileride al-Muktadi unvanı ile halife olacak olan Uddad al-Din Abul'l-Kasim Abd Allah'ı büyük amnesi ile birlikte Bağdad'dan Mayyafarikin'e kaçırmış olan zattır.

İslâm sultanına ulu tanrıdan muzaferiyet isteyen bir dua hazırlamıştı. Bu dua bütün camilerde namazdan sonra okunuyordu. 463 hicret senesi zilkadesinin 27'sine tesadüf eden 1071 senesi ağustosunun 26'ıncı cuma günü öğle vakti muharebe başladı. Bizans ordusunun sağ cenahına Anadolu kıt'alarının başında olarak Kapadoklu Alyates, sol cenahına Rumeli askerlerinin başında olmak üzere yaralı olmasına rağmen Nikefor Briyennos kumanda ediyorlardı. İmparator Diyogenis hassa askerlerinin başında olarak merkezi işgâl ediyor, Andronik Dukas da ihtiyat kuvvetlerinin başında olarak geride bulunuyordu. İslâm menbâları Türk ordusunun cenahlarını hangi kumandanların idare ettiğini ve Türk tümenlerini hangi emîrlerin sevkeylediklerini söylemezler. Bizans kaynakları da bu hususu meskût geçerek yalnız seyyar akıncı kuvvetlerine kumanda eden Tarang adlı bir Türk reisinden bahsederler. Bu zatın yukarıda adı geçen emîrler içinde Arap harfleri ile ve noktasız bir şekilde yazıldığı cihetle iyice okuyamadığımız (Tarank oğlu) olması pek muhtemeldir. Eski kilise kayıtlarına ve elimize geçmeyen süryanî vesikalarına dayanarak bu devrin vukuatından bahseden patrik Mikhail, Süryanî vekayinamesinde bu muharebeyi anlatırken Kutulmuş'un oğlu ve müstakbel Anadolu fatihi ve Anadolu Türk devletinin ilk yapıcısı olan Süleyman Şah'ın Sultan Alp Arslan'a müracaat ederek bu muharebenin kumandanlığının kendisine verilmesini rica ettiğini ve sultanın buna muvafakat eylediğini ve Süleyman Şah'ın savaşı idare ederek muvaffakiyet kazandığını ve sultanın ise yalnız muharebeyi seyretmekle iktifa ettiğini söyler. Fakat

bütün diğer kaynaklar savaşın bizzat sultan tarafından idare edildiğinde müttefiktirler. Kendisinin hocası ve imamı olan Abu Nasr Muhammed b. Abd al-Malik al-Buhari tarafından muzafferiyetle tebşir edilen sultan Alp Arslan askerinin başında olarak savaşmış ve şecaat ve cesaretle herkese örnek olmuştur. Sultan muharebede şehit olduğu takdirde öldüğü yere gömülmesini ve aynı zamanda yerine de oğullarından Melikşah'ın geçirilmesini vasiyet etmişti. Nihayet iki ordu birbirine girdi ve emsalsiz bir savlet ve şiddetle muharebe başladı. Sultan Zeho ovasındaki tepelerin ve dağların muhtelif yerlerinde pusular tertip ettirmiş ve askerinin bir kısmını buralarda saklayarak onları harbe sokmamıştı. Türk ordusu sultanın emri ile uzun müddet çarpıştıktan sonra harp ede ede ric'ate başlıyor ve Bizans ordusu da adım adım takip ediyordu. Türkler taarruzlarda olduğu gibi ric'atlerinde de şiddetle ok atıyorlar ve yaklaşanları delik deşik ediyorlardı. Akşam olup da hava kararıncaya kadar Türklerin ric'atı ve Bizans ordusunun ilerlemesi devam etti. Bu sırada Bizans ordusunun sağ kanadının ilerisinde bulunan Rumeli Oğuzları ile sol cenahı ilerisindeki peçenekler toptan ve birden kaçarak Sultanın ordusuna iltihak ettiler. Bu hâdise Bizans ordusunda mühim bir karışıklık vücuda getirdi. İmparator hem bu karışıklığı durdurmak için ve hem de çok fazla ayrılmış olduğu ordugâhının Türk akıncıları tarafından yağma edilmesi ihtimalini düşünerek ağır ağır geriye çekilme emrini verdi. Sultan Alp Arslan Bizans ordusunun tam taarruz edilebilecek bir vaziyette pusulara yaklaşmış olduğunu görerek umumî hücum emri verdi.

Pusularda bekleyen alaylar çıkarak muhtelif noktalardan Rum ordusu üzerine atıldılar ve birçok noktalardan gedikler açarak onları birbirinden ayırdılar. Sultanın bütün kuvvetleri yalın kılıç her taraftan hücum etti. Bizans ordusu az bir zaman içinde müthiş bir karışıklığa tutularak dağılmağa başladı ve biraz sonra bu hal umumî bir bozgun şeklini aldı. Gerek mukavemet edenler ve gerekse kaçanlar kuş gibi uçan Türk atlıları tarafından merhametsizce takip edilerek telef veya esir edildiler. Bütün Bizans karargâhı zaptedildi. İmparator yanında bulunan kuvvetle sonuna kadar mukavemet etti ise de gece karanlığı içinde her taraftan sarıldı ve rivâyete göre emîr Sad al-Davla Gevher Ayin'in bir kölesi tarafından yaralı bir halde yakalanıp esir edildi ve geceyi de onun çadırında bağlı olarak geçirdi. Ertesi günü emîr Gevher Ayin'e götürülen ve onun tarafından da sultanın karargâhına getirilen imparatorun hakikaten imparator olup olmadığında bidayeten şüphe edildi ise de evvelce imparatorun yanına elçilikle giden zevatın maiyetinde bulunan zabitlerden Şadi adlı bir zabitin şahadeti, aynı zamanda evvelce esir edildiğini gördüğümüz general Basilas'ın bu esire gösterdiği tazimler ve hürmetler onun imparator olduğuna herkesi inandırdı. Yalnız İslâm müverrihlerinin değil, Bizans, Ermeni ve Süryanî kaynaklarının da ittifakla zikrettikleri veçhiyle Sultan Alp Arslan Diyogenis'e bir esire değil misafir bir hükümdara yapılacak muameleyi yapmış ve soyunun asaletini göstermiştir. İmparatorla sultan arasında aktolunan muahede mucibince Roma imparatorluğu Abbasî halifeleri zamanında İslâmlara verilmekte olan

muayyen vergiyi verecek ve Anadolu'da vaktiyle Müslümanlar elinde bulunurken Bizantiler tarafından zaptedilmiş ve şimdi tekrar İslâmlar tarafından işgâl olunmuş olan şehirler ve bölgeler Türk sultanına terkedilecekti. Muahedenin bu ikinci kısmı pek müphem olduğu için Bizans imparatorunun Türklere terketmiş olduğu şehirleri birer birer tayin ederek bir hudut çizmek şimdiye kadar elimize geçmiş olan kaynaklara nazaran kabil olamamakla beraber Kızılırmak'tan itibaren Anadolu'nun bütün şarkının Türk imparatorluğuna terkedilmiş olduğu anlaşılabilir. İmparator bundan başka şahsi için de ağır bir fidye-i necat verecek ve aynı zamanda kızlarından birini de sultanın oğullarından birine nikâhlayacaktı. Muahedenin akdini müteakip imparator tahliye edilmiş ve bir Türk müfrezesi refakatinde olarak memleketine gönderilmiştir [1].

[1] Bibliyoğrafya: Malazgirt muharebesi hakkında Sultan Alp Arslan'ın hayatından bahseden muhaddis Tabarzad, Abu Galib b, al-Husayn al-Şaybani, Abu 'l-Hasan Yahya b. Zurayk, Abu 'l-Favaris Hamdan b. Abn al-Rahim, Abu'l-Hattab Omar b. Muhammed al-Ulaymi, Gars al-Ni'ma Muhammed b. Hilâl al-Sabi ve İbn Babeh gibi müelliflerle, Siyar-u Aba al-Batarika'nın bu kısmının müellifi bu vukuata muasır olan râvielerdir. Bu râvielere yetişmiş olan Abu Bekir Muhammed b. al-Valid al-Tartuşi (vefatı 520 h.) Muhammed b. Abd al-Malik al-Hamadani, Muhammed b. Ali al Azimi al-Halabi, Bbu Ya la b. al-Kalanisi (s. 99), İbn Azrak al-Fariki (İbn Kalanisi haşiyesinde, s. 99 v.d.) Abu'l-Hasan Ali b. Munkidh ve onun kardeşi Usama gibi müverrihlerle bunlardan sonra gelen İmad al-Din al-Katib al-İsfahani ve Sadr al-Din Abu'l-Hasan Âli al-Nisaburi (s. 46-53) ile vezir Camal al-Din Kufti - ki, Arapça birer Al-i Selçuk tarihi yazmışlardır, bunlardan İmad al-Din'in eserini Bundari ihtisar etmiştir; s. 38-44 — ve Tarih-i Bagdad'ın zeylini yazan Abu Said Abd al-Karim al-Samani ile al-Muntazam fi Tarih al-Muluk ve l'Umam başta olmak üzere tarihe dair birçok eserler yazmış olan Bağdadlı Abu 'l-Farac Abd al- Rahman al-Cavzi sultan Alp Arslan'dan bahsederken bu muharebe hakkında oldukça malûmat vermişlerdir. Bütün bu müelliflerin rivâyetlerini ayrı ayrı yazıp aralarındaki ihtilâfları göstermek ve bunları telfik etmek bu muhtasar kitabın hududu haricindedir. Bunu ileride yazmağa hazırlandığımız Anadolu Tarihi'nde yapmak istiyoruz. Bunlardan sonra gelen müelliflerden İbn Abi al-Tayy, İbn al-Athir (c. X, s. 23-24), İbn al-Adim, Kitab al-Duval al-Munkata müellifi Camal al-Din b. Zafir, Sibt b. al-Cavzi (İbn Kalanisi'nin haşiyesinde s. 100-104), al-Makin İbn al-Amid Emir Baybars, İbn Aybek al-Davadari, muhtelif umumî islâm tarihleri yazmış olan Dahahabi, İbn Kathir (c. XXII, s. 100), İbn Şakir al-Kutubi ve İbn Dokmak ile Badr al-Din Mahmud al-ayni ile umumi islâm tarihine dair eser yazmış olan muhtelif zatlar eski mehazlere istinaden bu muharebeden bahsetmişlerdir.

Arap müellifleri derecesinde mevsuk olmayan İran vak'anüsleri bu muharebeyi birçok hayaller ve hurafelerle süslemişler ve az çok doğruya yalan katmışlardır; hattâ bazıları Malazgird muharebesinden bahsederken Sultan Alp Arslan'ı oğlu Melikşah ile karıştıracak kadar yanlışlıklarda bulunmuşlardır. Baha al-Din Muhammed b. Ali al-Zahiri al-Samarkandi, Tabakat-i Nasiri müellifi Minhac Sarac Cuzecani, Rahat al-Sudur müellifi Ravandi (s. 119-120), Cami al-Hikayat müellifi Muhammed 'Avfi, Tarih-i Al-i Selçuk müellifi Abu Hamid Muhammed b. İbrahim ve bundan naklen Zubdat al-Tavarih müellifi Hafiz Ebru. Tarih-i Güzide müellifi Hamd Allah al-Mustavfi (s. 441), yine Tarih-i al-i Selçuk müellifi Karim al-Din Aksarayi, Kadi Kivam al-Mulk Eberkuhi, Enis al-Kulub müellifi Kadi Burhan al-Din Abu Nasr Anevi, Macma al-Ansab müellifi Muhammed b. Ali al-Şubankari ile Mirkhund ve Khundmir bu müevrrihlerin başlıcalarıdır.

Ermeni müverrihleri içinde Arisdagues bu vak'aya muasırdır ve muharebeden biraz sonra vefat etmiştir (s. 141-147). Mathieu (s. 166-170) vak'adan 40, 50 sene sonra eserini yazmış olmakla beraber kendinden evvelki menbâlardan istifade etmiştir. Daha muahhar olan Anili Samuel (Brosset'nin kolleksiyonunda c. II, s. 450), Genceli Giragos (s. 55), Vardan (Türkçeye terc. s. 177-178) gibi XIII. asır müelliflerinde fazla bir şey yoktur. Hattâ Orbelian ile Erivanlı Mikhitar bu muharebeden bahis bile etmemişlerdir. Elimize geçmemiş olan eski muhtiralara müracaat eden ve

Malazgirt savaşı bütün dünya tarihinde dönüm noktası olacak mühim vak'alardan biridir. Bu zafer biraz sonra Türkmenlerin Anadolu'yu baştan başa alarak yerleşmelerine sebep olmuş, Anadolu'da müstakil bir devlet kurup bu kıt'anın yerlileriyle kaynaştıktan

ve onları Müslüman ettikten sonra müteazzi ve teşkilâtlı bir millet haline gelmesine ve daha sonra bu kıt'anın hududu dışına aşarak bütün Balkan yarımadasını ve Macaristan'ı, Suriye, Mısır, Irak ve bütün Şimalî Afrika'yı ve Karadeniz havzasını alıp Roma'dan sonra dünyanın en büyük ve en devamlı imparatorluğunu kurmasına sebep olan hadiselerbaşı ve en mühimi olmuştur. Eski İslâm tarihçileri de bu muzafferi-

Ermeni vak'anüvisleri ile Bizans müverrihlerini tetkik ve telfik etmiş olan Çamiçyan'ın büyük vekayinamesi de zikre şayandır.

Süryânî müellifleri içinde XII. asrın ikinci yarısında yazılmış olan müellifi meçhul vekayiname ile patrik Mikhail'in (Chabot tercümesi, c. III, s. 168-170; sür" yani metnin Ermenice yapılan hülâsasının Fransızcaya Langlois tarafından tercümesi, s. 292) ve Bar Habraeus (İngilizceye Budge tercümesi, s. 221-222)'un eserleri mühimdirler. Bizans müverrihlerinden bu vak'adan bahseden müelliflerden yalnız Zonaras (var, 106-107), Psellos (c. II, s. 161-162) ve Briyennos (s. 676-687)'un vekayinameleri garp dillerine çevrilmiştir. Muahhar Avrupa müellifleri içinde Lebeau (c. XIV, 488-500), Muralt (c. II, s. 19-20) ve nihayet Finlay ile Laurent ve Vasiliev gibi müelliflerin eserleri zikrolunabilir. Sultan Alp Arslan'dan ve onun Kafkasya seferlerinden bahseden Gürcü vekayinameleri maalesef bu meşhur vak'a hakkında hiç bir şey söylemezler.

Abu'l-Farac ibn al-Cavzi başta olmak üzere Arap vak'anüvislerinin çoğu Malazgird muharebesinin 463 hicret yılının zilkade ayının 27'sinde cuma günü vukua geldiğini söylemişlerdir ki tam 26 Ağustos 1071 tarihine tevafuk eder. Garp tarihlerinin çoğu da bu tarihi kabul etmişlerdir. Abu Galib, Abd al-Vahid b. Mas'ud b. al-Husayn al-Şeybani ile Imad al-Din Katib Isfahani'de görülen 7 zilkade = 6 ağustos tarihi arapça yazma metinlerde müstensihlerin ('işrin) yani 20 kelimesini unutmalarından mütevellit bir hata olduğu gibi Sadr all-Din Nisaburi'nin Al-i Selçuk tarihinde görülen 17 zilkade = 16 ağustos tarihide yine müstensihlerin ('işrin) yerine ('aşara) yani yirmi yerine on yazmış olmalarından meydana gelmiş bir hatadır. Çünkü 6 ağustos cumartesi gününe, 16 ağustos ise pazartesi gününe tesadüf eder. Halbuki bu muharebenin cuma günü olduğunda bütün müverrihlerce ittifak vardır, yalnız aslı Paris'te bulunan anonim Al-i Selçuk tarihinde bu muharebenin zilkade ayının 20 sinde cuma gününde vuku bulduğu (Ruz-i Azina bistum-i zilkade sene selase ve sittine ve arba'miyate ibaresi ile yazılmıştır ki 19 ağustos tarihine ve cuma gününe te-

yetin Anadolu kıt'asının açılmasına sebep olduğunu görerek onu Sadr-ı İslâmdan vukua gelen ve Müslümanlığın Asya'da ve Akdeniz havzasında galibiyetini hazırlayan Kâdsiye ve Yarmuk muharebelerine muadil tutmuşlardı. Bu muzafferiyet onun âmili olan Sultan Alp Arslan'a bütün İslâm dünyasında emsâlsiz bir mevki temin etmiş ve onu hicretin birinci ve ikinci asırlarındaki büyük İslâm fatih ve gazileri derecesine yükseltmişti. Bu muzafferiyet üzerine halife başta olmak üzere o zamanki İslâm hükümdarlarının çoğu sultanı tebrik etmişler, vezir Nizam al-Mulk de dahil olduğu halde o zamanın şairleri ve edipleri birçok kasideler yazarak onu medih ve senasında bulunmuşlardı. Türklerin kazanmış olduğu bu muzafferiyet yalnız Müslümanlar ile meskûn olan memleketlerle Bizans imparatorluğu ülkesin de değil, hattâ bütün Avrupa'da bile akisler uyandırmış ve muzafferiyeti takip eden birkaç sene içinde Türklerin sürekli muvaffakiyetleri Hıristiyan âlemini telâşa düşürmüş ve Malazgirt savaşından iki üç sene sonra 1074'te papa Gregoire VII. bütün Hıristiyanları Bizans imparatorluğu lehine ve Türkler aleyhine silâhlandırmağa çalışmıştı. Haçlılar seferinin mübeşşiri olan bu dâvet

kabül eder. Garp tarihçilerinden bazıları bu günü kabul etmişlerse de biz râvilerindeki vüsuktan dolayı birinci rivâyeti yani 26 ağustosu tercih ettik.

Muhaddis ve müverrih Abu Sa'id Abd al-Karim al-Sam'ani ile ondan naklen muhaddis Abu -al-Kasim 'Abd al-Muttalib b; al-Fadl al-Haşimî'nin bu gazayı 463 senesi şabanında yani 1071 yılı mayısında gösteren rivayetleri muhtelif sebeplerden dolayı kabule şâyan değildir. (Bu muharebenin vukuu günü hakkında Bizans ve Ermeni kaynaklarında ve garp eserlerindeki kayıtlar ve ihtilâflar için J. Laurent'in "Byzance et les Turcs Seldjoucides" adlı eserine müracaat , s. 43 haşiyesi).

papa ile garp imparatoru Henri IV. arasındaki ihtilâflar yüzünden hiç bir netice husule getirememişti [1].

Abu Hamid Muhammed b. İbrahim'in (Tarih-i al-i Selçuk)'una ve ondan naklen Hafiz Abru'nun (Zubda al-Tavarih) ine ve bunlardan naklen diğer muahhar eserlere nazaran sultan Alp Arslan Malazgirt muzafferiyetini müteakip maiyeti erkânından Emir Saltuk'a Erzurum ve havalisini; Emir Artuk Bey'e Mardin, Âmid, Malatya, Harput ve civarını; Emir Danişmend'e Kayseri, Sivas, Tokat, Niksar ve Amasya'yı; Emîr Çavuldur'a Maraş ve Saros mülhakatını; Emîr Mengûcük'e, Erzincan, Kemah ve Şarkikarahisar ve tevabiini ikta ederek bu memleketlerin fethedilmesini emretmiştir. Şerif al-'Ala'i'den naklen müverrih Cenâbî Anadolu'nun fethine Sultan Alp Arslan'ın amcazadesi Kutulmuş'un oğullarından ve bilhassa Mansur'un memur olduğundan bahsetmiştir. Tenkitsiz ve tahkiksiz bir şekilde doğru olarak kabul edilmiş olan Abu Hamid'in verdiği malûmat hücret olmağa ve inanmağa şâyan değildir: Evvelâ Sultan Alp Arslan ümerasından Emîr Saltuk adında bir zatın mevcut olduğu eski menbalarda zikredilmemiştir. Belki Malazgirt savaşında adı geçen Sanduk veya Sadak isminde bir emîr vardır. Emîr Saltuk ise 1145'te Erzurum'da emaret eden ve kendinden sonra haleflerine bir hanedan ismi bırakmış olan zattır ki bunun pederi 'Ali Sultan Melikşah'ın oğulları zamanında Eruzurum emaretinde bulunmuş ve bu 'Ali'nin babası Abul'l-Kasim da bizzat Sultan Malikşâh zamanında Erzurum emîri olmuştur.

[1] Muralt, c. II, s. 27-29.

Acaba Sultan Alp Arslan ümerasından olmak üzere zikredilen Emîr Saltuk bu Abu'l-Kasim'ın babası mıdır? Bu takdirde 1143 senesindeki Emîr Saltuk büyük dedesinin adını taşımış oluyor. Yoksa Arap menbalarında Sanduk veya Sadak şekillerinde yazılan isim Saltuk'un Arap yazıcıları tarafından tahrif edilmiş bir şeklimidir? Eğer mesele böyle olursa bu bahsin karışıklığı ortadan kalkar. Aksi takdirde Abu Hamid'in verdiği malûmatın hiç bir kıymeti olamaz. Saniyen: filhakika Emîr Artuk Bey Sultan Melikşâh zamanında göreceğimiz üzere Anadolu fütuhatına iştirak etmiş ve pek büyük muvaffakiyetler kazanmış ise de bilâhare Anadolu'yu terk ile Irak'a ve Arabistan'a gitmiş ve badehu Elcezire'ye çekilmiş ve daha sonra Suriye'ye inerek Suriye kıralı olan Alp Arslan Oğlu Tutuş ile çalışmış ve Kudüs emîri olmuş ve orada ölmüştür. Kudüs'ün Mısırlılar tarafından zaptından sonra Artuk Bey'in oğulları Elcezire'ye gelerek orada tutunmuşlar, haçlı harplerine iştirak etmişler ve Sultan Melikşâh'ın oğulları arasındaki saltanat mücadeleleri esnasında mühim roller oynamışlar ve badehu Hisn Kayfa = Hasankeyf'te ve sonra Mardin de emaret kurmamağa muvaffak olmuşlar ve daha sonra Harput ve havaiisini ve Mayyafarikin'i ele geçirmişler ve Anadolu'nun bu cenub-i şarkî bölgesinde birer emaret kurarak büyük Selçuklu sultanına tâbi olmuşlar ve pek çok sonra da Âmid şehrini ele geçirmişlerdir. Yoksa Abu Hamid'in zannı gibi bu memleketlere Sultan Alp Arslan zamanından beri hâkim olmuş değillerdir. Salisen: Emîr Çavuldur'un Maraş ve Saros ve mülhakatına hâkim olduğu hakkındaki malûmat da doğru değil-

dir. Maraş ve yukarı Ceyhan havzasında Sultan Melikşâh ümerası zamanında emîr Boldacı adlı bir emîrin fütuhat yaptığını o zaman içinde yaşayan müellifler söylerler. Ancak Emîr Danişmend'in gazalarından bâhis olmak üzere yazılmış olan ve Anadolu'nun bir kısmının açılmasından bahseden hurafevî ve dâsitanî bir eserde yani Danişmendnâme'de bu emîrin gaza arkadaşlarından Çavuldur Çaka isminde bir zatın adı geçmektedir.

Bundan başka Emîr Danişmend'in bu tarihlerden yani 1071'den sonra Anadolu fethine iştirak ettiği ve kendine tevcih edilmiş olan yerleri almağa başladığı hakkındaki rivayet de tamamen hakikatten âridir. Aşağıda zikredileceği üzere 1072'den itibaren Orta Anadolu Sultan Melikşâh'ın güzide serdarlarından Emîr Artuk Bey ile Emîr Tutuk tarafından açılmıştır. Artuk Bey'in Şarkî Arabistan fethine memur edilerek Anadolu'dan alınmasını müteakip yani 1076 senesinden sonra Emîr Danişmend'in onun yerini istihlâf etmesi mümkündür; fakat Patrik Mikhail Süryani vekayinamesinde Emîr Danişmend'in 1085'te yani Anadolu fethinin bitmesi sıralarında bu kıt'aya geldiğinden ve emaret tesis ettiğinden bahseder [1].

Sultan Alp Arslan Romanos Diyogenis ile sulh yaptıktan sonra İran'a dönmüş ve Orta Asya'ya karşı büyük bir sefer için hazırlığa başlamıştı. Bu sırada Anadolu hududunda ve şarkında bulunan Selçuklu prensleri ile diğer emirlerin fütuhat yapıp yapmadıkları hakkında esaslı bir malûmata malik değiliz. Yalnız Alp Arslan'ın dostu ve müttefiki olmuş olan Diyogenis'in hal'i ve sonra da ihanetle hapsi ve gözlerinin çıkarılarak ölümüne sebebiyet verilmesi belki de Türk imparatorluğu ile Bizans imparatorluğu arasındaki sulh muhadesinin feshine sebep olmuş ve Sultan Alp Arslan Anadolu'nun şarkındaki Türk şehzade ve emîrlerine bütün Anadolu'nun açılmasını emretmiştir. 1072 senesindeTürk emirlerinden Kapar'ın Murad suyu havzasında harekât ve faaliyette bulunduğu hakkında Ermeni menbaları malûmat vermişlerdir. Arap kaynakları da aynı sene içinde, evvelce Erbasgan oğlu ile birlikte Anadolu'ya hicret etmiş ve Anadolu'nun açılmasında büyük rol oynamış olan Yuvak ulusunun bir kısmının Anadolu'yu terkederek Suriye'ye indiğinden ve orada bir çok şehirler zaptettiğinden bahsederler [2].

Gürcüstan'a ikinci seferini yapan Sultan Alp Arslan'ın 1068'de İran'a dönüşünden sonra Gürci kıralı Bagrat sığınmış olduğu dağlardan inerek tekrar Karthili ülkesine gelmiş ve kırallığın yaz karargâhı olan Didgorni'de oturmağa başlamıştı. Gence emîri Fadlun 30.000 kişi topluyarak kıralla harp etmek üzere Tiflis'e geldi ve Karthili bölgesini yağmaladı. Emîrin bu hareketini duyan kıral maiyeti erkânının büyüklerinden Eristaw Yoane b. Liparit, Niyaya ve Murvan adlı generalleri diğer aznavurlarla birlikte mühim bir kuvvetle karşıya gönderdi. Bunlar Mukhar bölgesinde Çilkhan dağı civarında Fadlun'un askerlerini perişan ettiler.

[1] Chronique de Michel le Sryrien, Fransızca terc. Chabot, c. III. s. 173.

[2] Matthieu, s. 175; Sibt İbn al-Cavzi, Mirat al-Zaman (yazma).

Bu sırada Fadlun aznavurlardan biri tarafından yakalanarak Kakheti kıralı Agsarthan'ın yanına gönderildi. O da bu kıymetli esiri Gürcü kıralına hediye etti. Gürcü kıralı bu muzafferiyetten istifade ederek Sultan Alp Arslan'ın ikinci seferinde fethetmiş olduğu Rustav, Farckhis, Agrani, Grigolçmidani ve Kavazni kalelerini —ki, sultan bunları Fadlun'a hediye etmişti— emîrden geri almak ve aynı zamanda fidye-i necat olarak 40.000 altın ahzeylemek ve Fadlun'un kardeşi Menuçehr'in oğlu ile Gence eşrafından üç kişiyi rehine almak ve aynı zamanda Tiflis emîrliği işlerine müdahale etmemek mukabilinde müşarünileyhi serbest bırakmıştır. Fakat Fadlun'un esareti uzun sürdüğü için Gürcü menbalarının rivayetine göre sultan büyük ümeradan Serhenk Alkas'ı kırala göndererek Fadlun'u kurtarmış ve o da Gence'ye dönmüştür. Halbuki bu devrin büyük şairi Katran, Fadlun'un emîr Savtekin tarafından kurtarıldığını ve bu kurtarmanın sulh ile değil, Gürcüleri mağlûp etmek sayesinde olduğunu bir kasidesinde zikretmiştir. Kıral zikredilen bu kalelerden başka Gag kalesini de almıştı. Esaretten kurtulan Fadlun bozgunluğunun acısını çıkarmak için Gürcü kıralının Abkhazya'da bulunmasını fırsat bilip yeniden bu kırala harp açtı ve Kavazni kalesini aldıktan sonra Agarani hisarını muhasara ile zaptetti. Bunu duyan kıral geri dönerek bu ikinci kaleyi aldıysa da birincisini alamadı. Sultanın ümerası tarafından mühim kuvvetlerle takviye edilen Fadlun ile yalnız başına boy ölçüşemeyeceğini anlayan kıral kendine tâbi olan şimalî Kafkas kırallarından Osset'ler hükümdarı Durgul'dan yardım istedi ve bu hükümdar rivayete göre

40.000 muharip ile onun imdadına koştu. Gürcü kıralı, Bizans imparatoru tarafından Küropalat unvanı tevcih edilmiş olan oğlu Giorgi'yi başkumandanlığa tayin ederek Gence havalisine gönderdi ve Fadlun ile harbe memur etti. Gürcülerle Fadlun arasında cereyan eden muharebeler hakkında fazla malûmata malik değiliz. Yalnız Gürcü menbaları Gence havalisinin yağma edildiğinden ve birçok esir ve ganimet alındığından bahsetmişlerdir. Gürcü menbaları bundan sonra Sultan Alp Arslan ile kıral Bagrat arasında müteaddit elçilerin gelip gittiğinden ve kıralın sultana hediyeler gönderdiğinden ve Bizans imparatoru tarafından Savastos unvanı tevcih edilmiş olan kıralın hayatının son senelerinde bu imparatorluktan alâkayı keserek sultana bağlandığından bahsederler ve bu kıralın sultanla aynı sene içinde vefat ettiğini söylerler [1].

Sultan Alp Arslan Orta Asya'nın fethi emelini tatbik mevkiine koyarken 1072 senesi sonlarında Ceyhun ırmağı kenarında acıklı bir ölümün kurbanı olmuştur. Yalnız Türk tarihinin değil, bütün dünya tarihinin yetiştirdiği en büyük adamlardan biri olan Alp Arslan'ın pek kısa süren hükümeti zamanı millî tarihimizin en mühim ve en şanlı sahifelerini teşkil etmiştir. Onun Kafkasya'ya ve Anadolu'nun şarkına karşı yapmış olduğu seferler Ermenilerin Aras havzasından ve Şarkî Anadolu'dan toptan muhaceretlerine ve cenubî Anadolu'ya ve bilhassa Kilikya bölgesine yerleşmelerine sebep olmuştu. Ermenilerin boş bıraktığı

[1] Brosset, Hist, de la Georgie. c. I, s. 333-336; ayrıca Katran Divanına da müracaat.

ülkeler Türkmen boy ve ulusları tarafından işgâl edildi. Sultan Alp Arslan Bizans imparatorluğunun müstahkem kale ve şehirlerinin çoğunu muhasaralarla alıp müdafaa hatlarını kırdıktan sonra Kızılırmak'ın garbında bulunan Orta Anadolu vilâyetlerine akınlar yaptırmış ve Bizans imparatorluğunun istinatgâhı olan ve büyük yollar üzerinde olup bu imparatorluğun orduları için karargâh vazifesini gören şehirleri tahrip ettirmiş ve nihayet mütemadi akın ve taarruzları ile yıprattığı Bizans imparatorluğunun en büyük ordusunu Malazgirt'te kat'i darbesi ile ezerek Oğuz Türklerinin Anadolu'ya yayılmalarına ve yerleşmelerine sebep olmuştur. Bu itibarla müşarünileyhe Anadolu'daki Müslümanlığın ve Türklüğün kurucusu adı verilebilir. Bu sultanın ölümü bütün İslâm ülkelerinde acı teessürler uyandırmış, Senâî başta olmak üzere o asrın büyük adamları onun ölümüne acı tahassürler ihtiva eden şiirler yazmışlardı. Halife bile kendi teessürlerini bildiren ve Müslümanları taziye eden bir beyanname neşretmişti. Bu sultanın yüce menkıbelerinin hâtıraları asırlarca unutulmamış ve Mevlânâ Celâleddinî Rûmî gibi büyük şahsiyetler dahil olduğu halde pek çok zatlar onun şecaat ve faziletlerini methederek ahlâfa bildirmişlerdir.

ANADOLU'NUN FETHİ VE MALAZGİRT MEYDAN MUHAREBESİ*

Yazan:
Dr. Mehmet A. KÖYMEN
Umumî Türk Tarihi Profesörü

Selçuklu İmparatorluğu'nun tarihte oynadığı en büyük rollerden biri de, A n a d o l u'nun f e t h e d i l m e s i v e b u n u n n e t i c e s i o l a r a k b u r a s ı n ı n b i r T ü r k v a t a n ı h a l i n e g e l m e s i d i r.

A n d o l u'nun fethi uzun sürmüş ve birçok safhalar arzetmiştir. Fetih hâdisesini, —daha iyi anlaşılabilmesini temin için vâk'alara ve koronolojiye de uyan— şu safhalara ayırmak mümkündür:

1 — O ğ u z > T ü r k m e n a k ı n l a r ı s a f h a s ı,

* Bu yazı, "S e l ç u k l u İ m p a r a t o r l u ğ u" adı altında hazırladığımız eserin bir faslını teşkil etmektedir. Bazı değişiklikler yapmamıza rağmen, okurken yazının büyük bir eserin parçası olduğu dikkati çekmektedir. Mamafih, üzerinde yaşadığımız toprakların nasıl fethedildiğini anlatan toplu bir yazının hemen hemen bulunmaması, bizi eserin bu faslını biran önce neşre sevketti. Faydalı olabilirsek kendimizi bahtiyar sayacağız.

Yazıyı harita ve krokilerle süsleyen Dr. H ü s e y i n D a ğ t e k i n ile yazının hazırlanmasında bana yardım eden D r. Y a ş a r K u t l u a y'a ve talebem A y d ı n T a n e r i'ye teşekkür ederim.

2 — Muntazam İmparatorluk ordularının yaptıkları fetihler safhası,

3 — *Anadolu*'da kurulan mahallî vasal devletlerin giriştikleri fetihler safhası.

Burada ilk iki safha ele alınacak, son safha "Anadolu Selçukluları Tarihi" adlı eserimizde incelenecektir.

Bu tasnif çeriçevesi içinde her safhayı ayrı ayrı ele alalım.

I

OĞUZ-TÜRKMEN AKINLARI SAFHASI

Ayrıca ele alınacak olan sebeplerle Batı İran'dan ayrılan Türkmenler (1037-1038) iki kısma ayrışlmışlar, 1500 kişiden ibaret bir kısmı Kızıl'ın reisliği altında Rey'de kalmışsa da, sayıları çok daha fazla olan diğer bir kısmı başlarında Boğa, Göktaş, Mansur, Dana v.s. bulunduğu halde Azerbaycan'a gitmişler ve bura hükümdarı Vehsudan'ın emrine girmişlerdir. İşte bu sırada adı geçen hükümdarın ihanetine uğrayan Türkmen'ler, Azerbaycan'ı terke mecbur olmuşlar (1038-1039), bir kısmı Boğa'nın emrinde Rey'e dönmüş, diğer bir kısmı da Mansur ve Göktaş'ın reisliği altında *Hemedan*'a, bir kısmı da Anasıoğlu'nun emrinde Kazvin'e gitmiştir. Buna rağmen, adı geçen Vehsudan'a bağlı kalan bir kısmı Azerbaycan'da kalmıştır. Sonradan bunlarla da arası açılan Vehsudan, tertibettiği bir zayefette 30 Türkmen reisini öldürttü. Kalanlar *Urmiye*'ye giderek oradaki Türkmenler'le birleştiler. Arap Ukayloğulları (996-1096) devletine bağlı olan *Hakkâri* bölgesine girdiler. İşte bugünkü *Anadolu* sınırlarını aşmak şerefini bu

Türkmenler kazanmıştır. Fakat aşağıda görüleceği üzere, hayatlarını bu yolda kaybetmişlerdir.

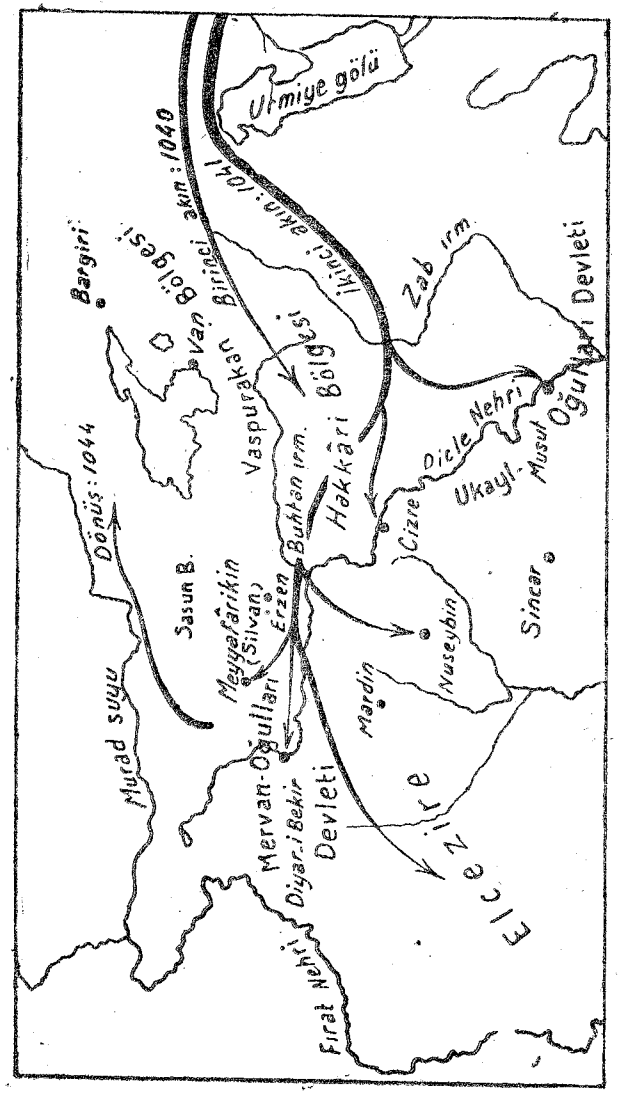
Oğuz akınları üzerine bu havalideki Kürtler dağlara kaçtılar. Türkmenler onların mallarını, kadınlarını ve çocuklarını ellerine geçirdiler ve kaçanların peşlerine düştüler. Geri dönen Kürtler yedisi reislerinden, 100 ü büyüklerinden olmak üzere birçok kimseleri esir ettiler, ayrıca 1500 kişiyi de öldürdüler. Geri kalanlar sarp dağlara sığındılar. Rivayete göre takip neticesinde hepsi de mahvedilmişlerdir.

İşte *Anadolu*'ya ilk giren Oğuz >Türkmenler'in akibeti bu olmuştur.

Rey'de bulunan Türkmenler, Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in kardeşi İbrahim Yınal'ın buraya gelmekte olduğunu duyunca, önce Azerbaycan'a geçtiler. Fakat, bir taraftan İbrahim Yınal'ın peşlerinden gelmesi, bir taraftan da *Azerbaycan* ahalisine yaptıkları dolayısiyle burasını tekettiler. *Ermenistan* yolu ile *Elcezire* ve *Diyarbakır*'a doğru yürüdüler.

Önce *Zab* ırmağı ile *Doğu Dicle*'yi, yanî *Buhtan* Irmağı'nı meydana getiren sarp dağları aştılar ve buradaki dağlık bölgeleri işgal ettiler (*Buhtan, Erzn* ve *Batman* Çayları'nı doğuran dağlık bölge); *Cizre*'ye çıktılar. Boğa, Anası oğlu ve diğer şefler, Mervanoğul'ları Devleti'ne ait *Diyarbakır* bölgesini işgal ettiler. Bu arada *Silvan* (*Meyyafârikîn*), *Erzen* (Bugünkü *Harzan*) ve *Mardin* arasında dolaşmağa başladılar, buraları yağmaladılar.

Türkmen akınlarına mâni olamıyan Mervanoğulları Devleti'nin *Cizre* valisi Nasru'd-devle Ahmed oğlu Prens Süleyman, Cizre'nin doğusunda kalan ve bütün bu bölgelerdeki Türkmenler'in reisi olduğu anlaşılan Oğuzoğlu Mansur ile temasa geçerek, ona anlaşma teklifinde bulundu. Vali, kış sonuna kadar Mansur'un *Cizre* havalisinde kalmasını, bahar gelince diğer Türkmen beylerini de alarak, *Suriye*'ye geçmesini istiyordu. Oğuz şefinin bu teklifleri kabul etmesi üzerine anlaşma olmuşsa da, Süleyman, şerefine hazırladığı bir ziyafette Mansur'u hapsetti. Mansur'un dağılan maiyeti *Musul*'a doğru yürüdü. *Musul* hükümdarı Ukaylî oğlu Karvaş, Mervanoğlu hükümdarı Nasru'd-devle'nin gönderdiği yardım kuvvetleriyle Türkmenler'e karşı çıktı. Yapılan savaşta (1042) müttefikler bozguna uğradılar. Ölümden kurutlan arap ve kürtleri takibeden Türkmenler, *Sincar ve Nuseybin* bölgesini yağmaladılar. Sonra da geri dönerek, *Cizre*'yi kuşattılarsa da, alamadılar. Bu Türkmenler'in bir kısmı *Diyarbakır* bölgesine gelerek yağmalarda bulundu. Ülkesinin Türkmenler tarafından tahrib edildiğini gören Nasru'd-devle, onlara esir Mansur'u serbest bırakmak, ayrıca mal ve para vermek mukabilinde ülkesini terketmelerini teklif etti. Türkmenler'in bu

teklifi kabul etmeleri üzerine Mansur serbest bırakılmışsa da, bu sefer de Türkmenler anlaşmayı bozmuşlar ve yağmalara devam etmişlerdir.

Bir kısım Türkmenler ise *Musul* hükümdarı Karvaş'ı bozguna uğratarak şehri almışlar ve bir müddet hâkim oldukları *Musul* ve havalisini yağmalamışlardır.

Türkmenler'in böylece iki devlet arazisini istilâları, yalnız bu iki devlet hükümdarlarını değil, bütün civar hükümdarları korkutmuştu. İşte bunun neticesinde Tuğrul Bey'e ayrıca bahis mevzuu edilecek olan müracaat ve şikâyetler olmuştur.

Türkmenlerin Musul ve çevresi hâkimiyeti uzun sürmedi. Karvaş, müttefikler bularak Türkmenler'e karşı savaştı. *Diyarbakır* bölgesindeki Anasıoğlu ile Boğa'nın, davet üzerine yardıma gelmelerine rağmen, Türkmenler bozguna uğradılar (1044) ve Diyarbakır bölgesine kadar takibedildiler.

Bunu haber alan Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, adları geçen Boğa, Anasıoğlu, Mansur, Göktaş beylerin kumandaları altındaki Türkmenler'e *Azerbaycan*'a dönmelerini, Bizans'a *gaza* yapacak olan kumandanların maiyetine girmelerini emretti. Bu defa Selçuklu hükümdarının emrine uyan Türkmenler, *Diyarbakır* bölgesinden *Dicle*'nin kuzeyine çıktılar, *Murat* Suyu istikametini takibederek *Erciş* önüne geldiler. Yolda

Bizans'a tâbi şehir ve kasabaları yağmaladılar. *Vaspurakan* valisi Stefanos'a hediyelerle birlikte elçi göndererek, kendisinden *Azerbaycan*'a geçmek için müsaade istediler, fakat valinin taarruzuna uğradılar, bununla beraber yapılan savaşta vali mağlûp ve esir edildi.

Buraya kadar verilen malûmattan çıkan neticeleri tesbit edelim:

1 — Göçebe Türkmen akınları hıristiyan Bizans İmparatorluğu'na müteveccih olmaktan ziyade, bugünkü Güneydoğu *Anadolu*'da ve Yukarı *Mezopotamya*'da hâkim müslüman devletlere müteveccihtir.

2 — Bu devletlerle yaptıkları mücadelelerde kâh galip, kâh mağlup olan Türkmenler, büyük zayiata uğramışlar, neticede az bir kısmı daha önce kabul etmek istemeyerek önünden kaçtıkları Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetini kabule mecbur olmuşlardır.

3 — Bu akınlar Selçuklu Devleti'nin kontrolu ve rızası dışında olmuşsa da, mücadele ettikleri devletlerin mukavemet kudretlerini yıprattıkları için, Türkmenler'in müstakbel Selçuklu istilâsına zemin hazırladıkları söylenebilir. Bu itibarla Türkmenler, Selçuklular'ın öncüleri durumundadırlar.

II

MUNTAZAM ORDULAR İSTİLÂSI

1 — UMUMÎ MÜLÂHAZALAR

Devlet kurulduktan sonra uzanabildiği yerlere kadar Batının fethini üzerine almış olan Tuğrul'un, ilk andan itibaren fetihleri nasıl plânlaştırdığını, emrindeki prensleri grup grup veya tek tek nerelerin fethine memur ettiğini ayrıca göreceğiz. Böylece Batı *İran*'ı, yani İslâm ülkelerini fetheden Selçuklu orduları, bir taraftan Büveyhoğulları Devleti, diğer taraftan da Bizans İmparatorluğu sınırlarına dayanmıştı. Şu halde Selçuklu Devleti'nin *Anadolu*'nun fethine girişmesi, Doğunun büyük Hıristiyan imparatorluğu olan Bizans ile mücadeleye atılması demekti. Bunun bir mânası da Selçuklular'ın uzun zamandan beri terkettikleri *Gaza* ve *Cihad*'a, bu sefer *Anadolu* ucunda yeniden başlamalarıdır. Böylece Selçuklu Devleti, Emevî ve Abbasî İmparatorluklarının Batı siyasetinin vârisi durumunda olup, bu bakımdan Batıya karşı ötedenberi takibedilen ananevî İslâm siyasetinin yeni mümessili hüviyetindedir. Emevî ve Abbâsî İmparatorluklarının haşmetli zamanlarında Batı müdafaada, Doğu ise umumiyetle hücum halinde idi. Son bir asır zarfında ise, Bizans tekrar hücuma geç-

miş, iç meseleleriyle zaten müşkül durumda olan İslâm âlemini yaptığı istilâlalarla daha da müşkül duruma sokmuştu. Bu bakımdan Selçuklu istilâsı hücum insiyatifinin tekrar Doğuya geçmesi demek olup, bu defa kat'î netice alınmıştır.

Selçuklu istilâsıyle bundan önce yapılan İslâm istilâları ve akınları arasında başlıca fark —Ortadoğuda İslâmlığı Hıristiyanlıktan ayıran, hemen hemen asırlarca devam eden bir mücadele hattı olup, *"Sugûr"* ve *"Avâsım"* adını taşıyan ve *Tarsus*'tan başlayarak *Toros* ve *Antitoroslar devamınca Erzurum*'a kadar uzanan hududun— bu defa güney ucundan veya ortasından değil, hemen hemen münhasıran kuzey ucundan zorlanması ve aşılmasıdır ki, nehirlerin akış istikametlerinin teşkil ettiği tabiî kolaylıklardan yalnız Selçuklular değil, İslâmdan önce *Anadolu*'yu istilâ edenler de istifade etmişler ve *Anadolu*'ya buradan girmişlerdir.

Selçuklu istilâsını kolaylaştıran âmillerden bir de, istilâ arefesinde Ermeni prensliklerinin Bizans tarafından ortadan kaldırılmasıdır. Böylece Selçuklular, kademeli bir mukavemet ile karşılaşmayıp doğrudan Bizans ile temasa gelmişlerdir. Halbuki bizzat Bizans —bilhassa istilâ gelip çattığı sırada— militarist ve antimilitarist hiziplerin çarpışmaları yüzünden zaaf içindeydi.

Burada tarihî bir müşahademizi nakletmenin sırasıdır:

Uzun tarihi boyunca Bizans doğudan ve batıdan tazyike marûz kalmıştır. Doğudan Emevî ve Abbâsî İmparatorlukları, batıdan ise Türkler (Avarlar, Macarlar, Bulgarlar, v.s.) sıkıştırmışlardır. Bahis konusu ettiğimiz devirde Bizans'ı doğudan müslüman Selçuklu Türkleri, batıdan da aynı soydan gayrimüslim Peçenek ve Uzlar tehdit etmektedirler.

Bir devir gelecektir ki, Bizans, müslüman Osmanlı Türkleri'nin hem doğudan, hem batıdan aynı zamanda hücumuna marûz kalarak ortadan kaldırılacaktır. Bu son safha konumuzun dışındadır. Biz, tarihin gittikçe kuvvetlenen bir sel halini alan akışını ve mukadder neticesini belirtmek için bu meseleye kısaca temas ettik.

Anadolu'nun, anlatılacağı şekilde, Selçuklular tarafından fethinin başlıca iki mânası vardır:

1 — Bu fetih neticesinde İslâmlık İspanya'da gerilerken, Anadolu'da, bilâhare de Balkanlar'da yeni ülkeler kazanmıştır.

2 — Bu fetihler neticesinde *Anadolu*'da, anavatandan binlerce kilometre uzakta yeni bir Türk Vatanı meydana gelmiştir. Tarih boyunca birbirinden çok uzak coğrafî sahalarda aynı zamanda birçok siyasî teşekküller kuran Türkler'in yirminci asırda sadece bu yeni vatanda müstakil bir devlete sahip olmaları, bu fethin ve fetih sayesinde

meydana gelen Türk Vatanının ehemmiyetini göstermeye kâfidir.

Diğer taraftan, bizatihi hâiz olduğu bu ehemmiyetten başka yeni vatanımız *Anadolu*, dünya tarihinin tanıdığı üç imparatorluktan biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun doğup gelişmesine imkân hazırlaması bakımından da ayrıca üzerinde durulmağa değer (diğer ikisi, Roma ve İngiliz İmparatorluklarıdır).

2 — TUĞRUL BEY DEVRİNDEKİ AKINLAR

Yeni kurulan Selçuklu Devleti'nin uzun maziye sahip Bizans İmparatorluğu'na karşı başlangıçta korkuyla karışık bir saygı duyduğu söylenebilir. Selçuklu Devleti'nin esas gayesi, önce İslâm dünyasını, bu arada Mısır'ı ele geçirmekti. Bu sebeple şimdilik Bizans ile sulh halinde yaşamak ,onun tarafından tanınan, ona müsavi bir siyasî teşekkül olarak kalmak Selçuklular'ın menfaatlerine uygundu. Hattâ Selçuklu Devleti'yle Bizans İmparatorluğu'nun Fatimîler aleyhinde bir ittifak yaptıklarına dair deliller mevcuttur. Buna rağmen Tuğrul'un kumandanlarının, görüleceği üzere, Bizans sınırlarını aşmaları, akınlara marûz kalan bu devlet tarafından arada mevcut ittifakın ihlâli şeklinde telâkkî ve protesto edilmiştir.

İslâm ülkeleri içinde yapılan fetihlerde olduğu gibi, İslâm ülkeleri dışındaki fetihlerin bir kısmı bizzat Tuğrul Bey tarafından yapılmış, bir kısmı da onun tâyin ettiği prensler tarafından icra edilmiştir.

Biz önce kronolojiye de uygun olan prenslerin yaptığı fetihleri inceleyeceğiz.

a. PRENSLERİN YAPTIKLARI FETİHLER

Birinci safhada bugünkü Türkiyt sınırlarını Oğuz>Türkmenler'in ilk defa nasıl aştıklarını gördük.

Bu safhada yine bugünkü Türkiye sınırlarını aşmak şerefi Tuğrul'un amcası Musa Yabgu 'nun oğlu Prens Hasan'a nasip oldu.

Sultan Tuğrul Bey tarafından kardeşi Çağrı Bey Davud'un oğlu Yakutî ile beraber *Azerbaycan'ın* fethine memur edilen Hasan, bir ara buradan bir Bizans ülkesi olan *Vaspurakan* (Van Havzası)'a geçerek akınlar yaptı. *Vaspurakan Tem*'inin valisi Aaron, akınlara tek başına karşı koyamıyacağını anlıyarak Bizans'ın *Gürcistan* valisi Katakalon Kekomanos'tan yardım istedi. İki ordu *Vaspurakan* hududundaki Büyük Zab nehri kenarında karşılaştı. Bizanslılar muharebe başladıktan biraz sonra Türk ordusunu tuzağa düşürmek için bütün ağırlıklarını bırakarak geri çekildiler. Selçuklular, Bizans ordusunun bozulduğunu zannederek düşman karargâhına hücum ve yağmaya başladılar. Pusu kurmuş kurmuş

olan düşmanlar da yağma ile meşgul bulunan Selçuklular'a hücum ettiler. Hasan başta olmak üzere arkadaşlarından birçoğu mücadele ede edeş şehit düştüler (1048). Ordunun bakiyesi dağları aşarak *İran Ermenistanı*'na doğru çekildi. Bugünkü *Türkiye* hudutları içinde nerelere akınlar yaptığını ve nerelere kadar geldiğini vuzuhla tayin edememekle beraber, arada mevcut anlaşmaya rağmen Bizans sınırlarını aşarak, *Anadolu*'ya ilk defa girdiğini kabul ettiğimiz bu Selçuklu prensinin akınlarının başarısızlıkla neticelendiğini ve şehit düştüğünü görüyoruz. Böylece biri Oğuz başbuğları, diğeri bir Selçuklu prensi tarafından *Anadolu*'ya yapılan iki akın neticesiz kalmıştır.

Sultan Tuğrul, Prens Hasan'ın intikamını almak üzere, *Azerbeycan* valiliğine tâyin ettiği kardeşi İbrahim Yınal'ı *Anadolu* seferine memur etti. Bu sırada *Erran* bölgesinde fetihlerde bulunan Kutalmışʻı da onunla birlikte "Rûm Gazası"na memur etti.

İbrahim Yınal büyük bir ordu ile (Bizans kaynaklarına göre 100.000) *Anadolu'ya* girdi (1049). Bizans generali Katakalon Kekomanos barış teklifinde bulundu se de, reddedildi ve Bizans ordusu *Pasin (Basean)*'deki *Ordoru*'ya çekildi. Selçuklu ordusu *Vaspurakan* ve *Pasin*'den geçerek bu sonuncu bölgedeki *Valarşavan*'a, *Erzurum (Karin)* eyaletinden geçerek kuzey-batıya doğru

Halidiye (Haltik, Khaldia) bölgesine; kuzeyde *İspir (Sper)*'e, *Taik (Oltu*'nun kuzeyinde) ve *Arşarunik* müstahkem mevkilerine; güneyde *Taron (Muş* havalisi), *Haşteank* ve *Horsen (Hordzean)*'e kadar akınlar yaptı. *Sisak*'a da girdi. Bugünkü *Tercan*'da kâin *Tuzlasu*'daki *Mananalis*'de bulunan *Sembat* müstahkem mevkiini hücumla aldı, nihayet *Erzurum* eyaletinde -kalabalık ve memur bir ticaret şehri olan- *Erzen (Kara-Ars, Arcn)*'e geldi, yağmaladı ve yaktı. Ancak bundan sonra Selçuklu ordusu Bizans ordusu üzerine yürüdü. Bizanslılar müstahkem karargâhlarından çıkmış, *Pasin* ovasındaki *Kapetru* kalesinin inşa edilmiş olduğu bir tepenin eteğinde karargâh kurmuşlardı.

Bütün bu akınlar devam ederken adı geçen iki vali kendi kuvvetleriyle Selçuklu ordusuna karşı koyamıyacaklarını anladıklarından Bizans İmparatoru'ndan yardım istemişlerdi. İmparatorda vasal *Gürcistan* hâkimi Liparit'e bütün Gürcü ve Abaza kuvvetleriyle, generallerinin yardımına koşmasını talep etti. Gürcüler'in takriben 18.000 kişilik kuvvetleriyle iltihakları üzerine 33.000 kişiye yükselen Bizans ordusu, işte burada mevzi almıştı. Zaten düşmanı arayan İbrahim Yınal, Bizans kaynaklarının mübalagalı bir şekilde 100.000 kişi olarak gösterdikleri ordusu ile akşma üzeri *Kapetru*'ya geldi (18 Eylül 1049 Cumartesi).

Bizans ordusunun sağ koluna Katakalon, sol koluna Aaron kumanda ediyor, merkezde ise Liparit bulunuyordu. Selçuklu ordusu iki büyük grup halinde olup, birine İbrahim Yınal diğerine Kutalmış kumanda ediyordu. Katakalon, anî bir baskın yapıp, Türkleri gâfil avlamak istediyse de, Gürcülerin inançlarınca Cumartesi uğursuz telâkki edildiğinden, Liparit savaşa girmekten imtina etti. Fakat gecenin karanlığında Selçuklular'ın üzerine atılan yeğeninin, ağzından girip ensesinden çıkan bir okla ölmesi üzerine Liparit de hücuma geçti. Selçuklu askerleri onu sararak esir ettiler. Buna rağmen şiddetli savaştan sonra Yına l'ın çekilmek zorunda kaldığı anlaşılıyor. Fakat derhal tekrar hücuma geçen Selçuklular büyük bir zafer kazandılar. Mağlûbiyetten sonra Bizans kumandanları eyaletlerinin başşehirleri olan *Van* ile *Ani*'ye çekildiler. Yınal ise Arap kaynaklarına göre 100.000 esir ve 15.000 araba yükü ganimetle *Azerbaycan*'a döndü. Liparit ile aldığı ganimetlerin bir kısmını Tuğrul Bey'e *Rey*'de takdim etti.

Bu savaş Selçuklu İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu'nun yaptıkları ilk ciddi savaştır. Daimi bir fetih hareketi olmayıp, muvakkat bir istilâ ve intikam hareketidir. Nitekim Yınal, önce yağmalarda bulunmuş, ganimet toplamış, ancak bundan sonra Bizans ordusunu aramıştır.

Savaşın asıl önemi ilk defa Bizans'a karşı büyük çapta bir zaferin kazanılmış olmasındadır. Bu suretle Bizans İmparatorluğu'na karşı duyulan çekingenliğin ve Bizans ordusunun mağlûp edilemiyeceği telâkkisinin silindiği söylenebilir.

Selçuklu hükümdarı Tuğrul, Liparit'in şöhret ve cesaretini daha önce duymuştu. İki sene kaldığı *Rey*'de prens, Sultan'ın daha da takdirini kazandı. Bunun üzerine Tuğrul, onun esaretinden çok müteessir olan Bizans İmparatorunun fidye vererek kurtarma teşebbüsünü redderek, Liparit'i serbest bıraktı.

Görünüşe göre, zafere rağmen Bizans İmparatorluğu'yla anlaşma teşebbüsü Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'den gelmiştir. Gerçekten, bildiğimize göre, Liparit'i fidye vererek kurtarmak maksadıyla İmparator Konstantin Monomak'ın gönderdiği elçi, hürriyete kavuşan Liparit ile beraber İstanbul'a dönerken Tuğrul, Ebu'l-Fazl Nâsır adlı bir elçiyi de gönderdi: Sultan, mümessili vasıtasıyla, dokuzuncu asırda inşa edilen fakat sonradan harap olan camiin yeniden yapılmasını ve adına hutbe okunmasını, eskiden *Abbâsî Halifeliği*'ne ödenen yıllık verginin kendisine de ödenmesini teklif etti. Uzun müzakerelerden sonra ilk iki teklif kabul edilmişse de, Bizans İmparatorluğu'nun, Selçuklu İmparatorluğu'nun haraçgüzarı olması teklifi reddedildi. Tam

anlaşmaya varılamadığından dolayı savaşların yeniden başlayacağına hükmeden Bizans İmparatoru, devletinin doğu hududundaki kale ve müstahkem mevkilerin tamirini, sınır boyundaki askerî kıtaların sayısının arttırılmasını emretti.

Fakat ayrıca bahis mevzuu edilen iç meselelerin başgöstermesi sebebiyle Selçuklular *Anadolu*'ya yeni akınlar yapamadılar.

Dört yıl kadar süren fiilî mütareke devresinin yine İbrahim Yınal tarafından ihlâl edildiği görülüyor. Gerçekten, Bizans kaynaklarına göre, İbrahim Yınal, Sultan'dan müsaade almaksızın, mühim bir ticaret merkezi olan *Kars'ı* kuşatmış, günlerce süren muhasarayı Sultan'ın gelmekte olduğu haberi üzerine kaldırmak zorunda kalmıştır (1054-1055).

b. SULTAN TUĞRUL'UN İSTİLÂLARI

Bizzat Sultan'ın *Anadolu*'yu istilâya karar vermesinin sebeplerine dair kaynaklarda sarih malûmat yoktur. Öyle görünüyor ki, taht mücadeleleri ve Batı *İran*'daki hâkimiyetinin sağlamlaştırılması gibi iç meseleleri halleden Tuğrul Bey, zafer kazanan ve bol ganimet getiren İbrahim Yınal'ın yaptığı işe devam etmek istemiş ve fethe girişmiştir (1054-1055). Sebebi ne olursa olsun, *Anadolu*'yu fethetmek üzere bugünkü *Türkiye* sınırlarını aşan ilk Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'dir.

Türkiye'nin bugünkü doğu hududunun orta-

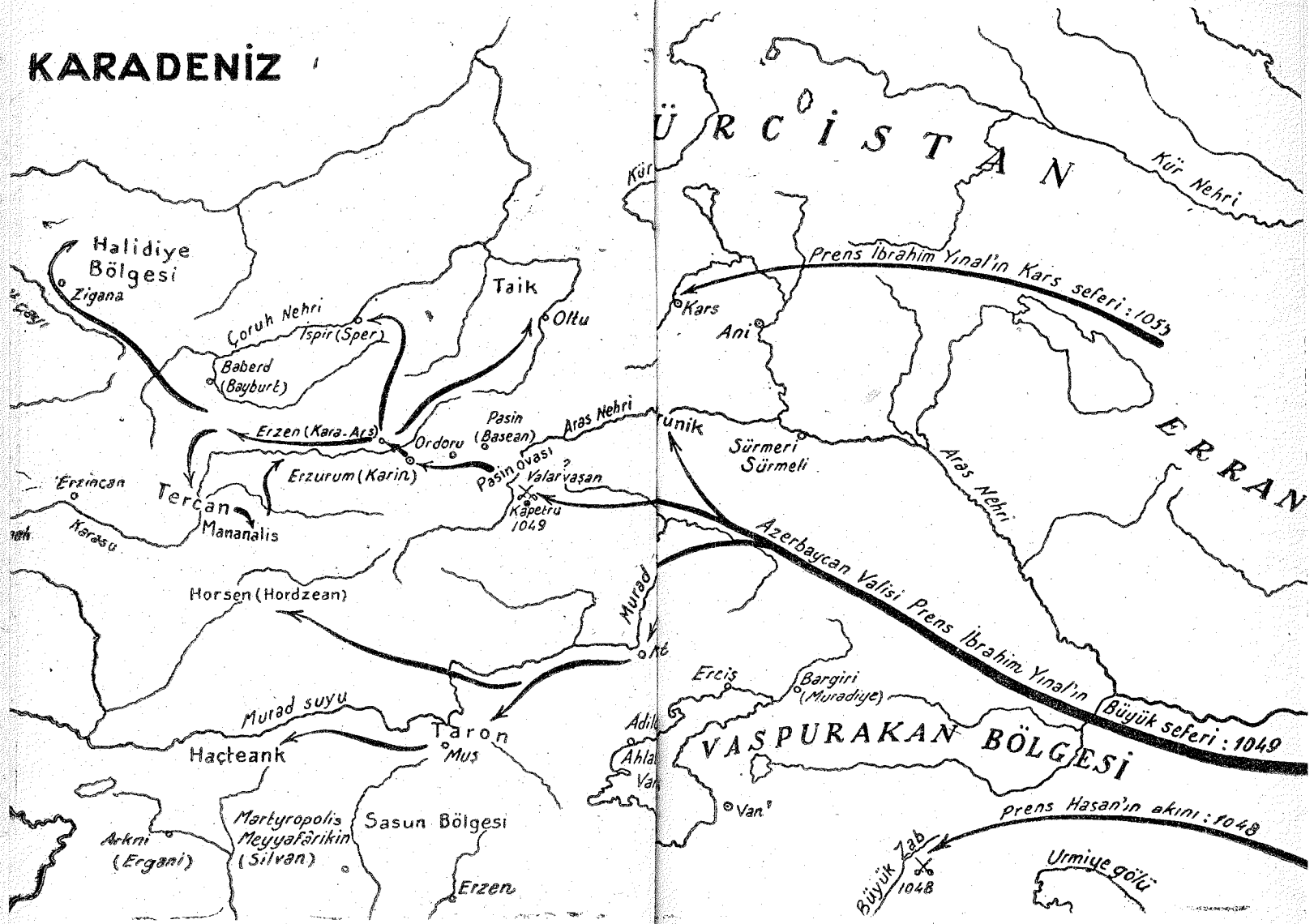
larından Anadolu'ya giren Tuğrul Bey'in ilk zaptetmek istediği şehir, *Van* gölünün kuzeydoğu ucundaki *Muradiye (Bergri)* oldu. Selçuklu Sultanı burasını hücumla aldı, bir kısım halkını esir etti. Diğer yerleri sırayla zabtederek *Van* Gölünün kuzeyinde bulunan *Erciş* önüne geldi. Sekiz gün muhasaradan sonra *Muradiye*'nin akibetine uğrayacaklarını anlayan *Erciş* halkı, altın, gümüş, at ve katır'dan mürekkep bol hediyeler takdim ederek, itaatlerini arzettiler. Böylece esir olmaktan, şehirlerini tahrip edilmekten kurtaran Ercişliler, "dünyanın hâkimi" diye hitabettikleri Sultan'a *Malâzgirt*'i almağa gitmesini, orasını zaptettiği takdirde kendilerinin ve bütün Ermeniler'in Selçuklu hâkimiyetine geçeceklerini söylediler. Bu teklifleriyle *Erciş* halkının Tuğrul'un kuvvet derecesini denemek veya *Anadolu*'nun kilidi mesabesinde olan *Malâzgirt*'i almaya teşvik suretiyle Sultan'ı âdeta *Anadolu*'yu fethe sevketmek istedikleri ileri sürülebilir. Bundan, aynı zamanda *Erciş* halkının Selçuklu hâkimiyetini Bizans hâkimiyetine tercih ettikleri neticesine varmak da mümkündür. Bizzat Selçuklu Hükümdarının da bunu böyle telâkki ettiği, teklifi sevinçle karşılamasından anlaşılıyor.

Bu bölgenin en müstahkem kalesine sahip olan *Malâzgirt* şehri önünde karargâhını kuran Sultan, bir taraftan burasını muhasara ederken, diğer taraftan üç istikamete gönderdiği ordularla seferler yapıyordu.

Sultan, düşmanın manevi kuvvetini sarsmak için trampet sesleri arasında hücuma geçerken Bizans'ın *Malâzgirt* valisi ermeni asıllı Vasil de şehri müdafaa için bütün çarelere başvuruyordu: Kadın erkek *Malâzgirt* halkını seferber etti. İmparator namına herbirine ünvanlar, makamlar vadediyor, onları cesaretlendiriyordu. Günlerce hücumdan sonra cepheden taarruzla kalenin düşmeyeceğini anlayan Tuğrul, şehre girebilmek için lâğımlar kazdırtmaya başladı. Bunu anlayan müdafiler mukabil lağımlar kazarak Selçuklu lağımcılarını esir ettiler. Bunlar arasında Sultan'ın kayınpederi de vardı. Esirlerin hepsi de —Sultan'ın göreceği şekilde— kulelerde öldürüldü. Bu manzaradan çok müteessir olan Sultan vaktiyle İmparator II. Vasil'in *Hoy* şehri duvarlarını dövdürmek için inşa ettirdiği muazzam mancınıkı *Bitlis*'ten getirtti ve kurdurdu. Şehir büyük bir korkuya düştü. İlk atılan taş ile üç nöbetçi öldürüldü ve en uçta bekleyen bir nöbetçi de içeri düşürüldü. Müdafi saflarından çıkan bir rahip Selçuklu mancınığına karşı koymak üzere alelacele bir makine kurdu ve attığı ilk taşla Selçuklu mancınık atıcısının başını uçurdu. Bu manzarayı gören *Malâzgirtliler* yeniden cesaretlendiler. Fakat birkaç gün sonra Selçuklular mancınıklarının etrafını tahkim ettiler ve surları yeniden büyük taşlarla dövmeye başladılar. Müdafiler tekrar ümitsizliğe kapıldılar. Vali Vasil, şehrin muhtelif mahallelerinde bu mancınığı yakacak olana altın, gümüş, at ve katır vadetti. Hattâ İmparatordan ünvan ve makamlar verdireceğini, ölürse bu mükâfatların varislerine intikal edeceğini ilân etti. Ücretli bir Norman askeri, bu vazifeyi yerine getireceğini, hıristiyanlık için kanını akıtacağını, yalnız olduğu için ölümüne ağlıyacak kimsesi olmadığını söyledi. Atlanıp zırhlanarak yola çıktı ve mızrağının ucuna bir mektup taktı. Böylece kendisine mesaj götüren bir adam süsü veriyordu. Halbuki göğsüne neft dolu üç kutu gizlemişti. Mektubu gören Selçuklu nöbetçileri onu hakikaten haberci zannettiler ve gelişine ses çıkarmadılar. Sıcak bir öğle üzeri idi, askerler çadırlarında uyuyorlardı. Norman, mancınığın karşısına gelince durdu. Selçuklu askerleri, onun bu korkunç makineye hayran kaldığını sandılar. O sırada Norman, neft kutularını arka arkaya büyük bir sür'atle mancınığa doğru fırlattı. Mancınık yanarken, Norman kaçtı. Selçuklu askerleri peşine düştülerse de, yetişemediler. Norman, şehirde sevinç içinde olan halk tarafından hediyelere garkedildi. Sultan bile hayranlığını gizleyemedi. Valiye, Norman'ı görüp mükâfatlandırmak istediğini bildirdi, fakat reddedildi.

Sultan, surların altında tekrar lağım kazdırmaya başladıysa da, müdafilerin imal ettikleri bir âletle lâğımcılar yakalanıyor ve derhal öldürülüyorlardı. Nihayet Sultan çalışmaları durdurmaya mecbur oldu. Son derece müteeessirdi. Ermeni kaynaklarına göre müdafilerin alaylarına maruz kalan Sultan *Malazgirt* muhasarasını kaldırdı.

Tuğrul'un kuzeye, Abaza müstahkem

KARADENİZ
Halidiye Bölgesi
Zigana
Çoruh Nehri
Ispir (Sper)
Baberd (Bayburt)
Taik
Oltu
Erzen (Kara-Ars)
Ordoru
Pasin (Basean)
Aras Nehri
Pasin Ovası
Valarşaşan
Kapetru 1049
Erzincan
Terçan
Erzurum (Karin)
Mananalis
Karasu
Horsen (Hordzean)
Murad suyu
Haçteank
Taron
Mus
Arkni (Ergani)
Martyropolis Meyyafarikin (Silvan)
Sasun Bölgesi
Erzen
Kür Nehri
Prens İbrahim Yınal'ın Kars seferi: 1054
Kars
Ani
Sürmeri Sürmeli
Aras Nehri
Azerbaycan Valisi Prens İbrahim Yınal'ın Büyük seferi: 1049
Erciş
Bargiri (Muradiye)
VASPURAKAN BÖLGESİ
Van
prens Hasan'ın akını: 1048
Büyük Zab
1048
Urmiye gölü

mevkilerine doğru gönderdiği kuvvetler *Parhal* dağını aşarak *Kafkasya*'ya kadar uzandılar. Batıda *Canik* ormanına, güneye doğru ise *Antitoroslar*'a kadar akınlar yaptılar. *Horsen*, *Hanzit*, *Tercan* ve *Erzincan* bölgesi *(Ekeleais)* halkı da kılıçtan geçirildi.

İkinci ordusu ise, *Taik*'den geçerek *Çoruh* ırmağına vardı. Irmağın vadisinden ilerleyip *Halidiye* eyaletine bir akın yaptı. Oradan ganimetlerle dönerken *Bayburd* (Baberd)'da bir Bizans kuvveti ile karşılaştı. Kumandanı şehit düşen Selçuklu ordusu aldıkları ganimet ve esirleri bırakarak çekildi.

Kars'a doğru akınlar yapan üçüncü kol, burada *Kars* Ermeni Kralı Gagik'in generallerinin idare ettiği bir orduyu mahvetti.

Malâzgirt muhasarasını kaldıran Tuğrul Bey, Bizzat, *Kars*'ı üç gün kuşattıktan sonra bütün ordusuyla *Pasin* ovasına indi; alınması imkânsız *Civankale (Avnik)*'nin önünden geçti; *Erzurum*'un kuzey-doğusunda bulunan *Büyük Tuya (Du)*'ya kadar ilerledi; hattâ bu mahallin doğusunda bulunan *Ugumi (Okomion*'ye kadar vardı. Bizans generalleri, *Taik* ve *Gürcistan (İberya)* kalelerinden dışarı çıkmaya cesaret edemedikleri için, Sultan tekrar *Malâzgirt* önünde göründü. Uğradığı ilk muvaffakıyetsizliğin intikamını almak istiyordu. Tehlikenin geçtiğini zanneden *Malazgirt* halkı şehir civarında hasadla meşguldü.

Sultan şehri günde iki defa surlara hücum ederek bir ay müddetle kuşattı. Fakat netice alamıyordu. Çünkü Vali Vasil, bu defa da sonsuz bir enerji ile müdafaa yapıyordu. Genç rahibin kullandığı bir mancınık Selçuklu mancınıklarına karşı tesirli mukabelede bulunuyordu. Selçuklular ancak 400 kişinin hareket ettirebildiği muazzam bir mancınık inşa etmişlerdi. Onun fırlattığı büyük kaya parçaları surlarda derin bir gedik açtı. Selçuklu askerleri hücuma geçtiler, fakat bu hücum da muvaffakiyetsizliğe uğradı.

Kış yaklaştığı için kaleyi almaktan ümidini kesen Tuğrul Bey, muhasarayı kaldırmağa, *Azerbaycan*'a dönmeye ve gaza mevsimi gelince tekrar istilâlarına devam etmeye karar verdi (fakat ayrıca görüleceği gibi, aldığı davet üzerine Tuğrul, *Rey yoluyla Bağdad*'a gitti. Bundan böyle bir daha bizzat *Anadolu*'ya gelemedi).

O, yolda *Van* gölünün kuzey köşesinde bulunan *Adilcevaz (Arcke)* şehrinin önünden geçti. Şehir gölün suyu ve alınması imkânsız bir kale tarafından himaye ediliyordu. Fakat Selçuklular sığ bir yer keşfettiler, şehre girdiler, kaleye sığınanları kılıçtan geçirdiler.

Böylece *Malâzgirt* gibi müstahkem yerleri zaptedemiyen *Sultan* aldığı ganimetlerle iktife ederek *Anadolu*'yu terketti. Bu itibarla bu istilâ hareketi de büyük çapta bir akın mahiyetini haizdir.

Sultan'ın yaptığı bu istilânın İbrahim Yınal'inkinden iki farkı vardır:

1 —Tuğrul'un istilâsı daha geniş bölgeleri içine almıştı.

2 — Bu defa Bizans generalleri Selçuklu hükümdariyle açık bir savaş yapmaktan kaçınmışlardır.

Şimdiye kadar yapılan istilâların müşterek olduğu nokta ise, hepsinin de müvakkat oluşu ve herhangi bir hudut değişikliği vukubulmamasıdır. Yalnız Tuğrul, başlangıçta fetih ve ilhak maksadını gütmüşse de, müstahkem mevkiler önünde başarısızlığa uğraması üzerine istilâ siyasetinde değişiklik yapmaya mecbur kalmıştır.

c. MÜTEFERRİK AKINLAR

Tuğrul Bey, *Anadolu*'dan çekildikten sonra Selçuklu İmparatorluğu'nun Vasalı olan *Dvin* ve *Gence* hâkimi Ebu'l-Esvar, şüphesiz Selçuklu devleti adına *Anadolu*'ya akınlara devam etti (1055-1056). *Ani*'ye kadar geldi, çevresini yağmaladı ve ganimetle döndü. Tuğrul'a karşı kalelerden çıkamıyan bütün Bizans ordusu, Nikefor'un kumandası altında mukabil hücuma geçti, Gnce'ye kadar ilerledi. Yapılan anlaşma ile Ebu'l-Esvar tekrar Bizans'ın vasallığını kabule ve yeğenini de rehin olarak göndermeye mecbur oldu. Bu, Bizans'ın İmparator Romanos Diogenes'in büyük taarruzuna kadar yaptığı, belki de son karşı hücumdu. Zira bundan sonra küçük gruplar halinde de olsa, Selçuklu akıncıları istilâ ve yağmalara hemen hemen fasılasız şekilde devam etmişlerdir.

Buna mukabil, Tuğrul'un 3000 kişilik bir kuvvetin başında doğu Anadolu'da bıraktığı Samuk (Samuh) adlı bir Selçuklu kumandanı başarılı akın ve yağmalarda bulundu. Bu akınlar Ebu'l-Esvar'a karşı Bizans'ın yaptığı hücuma bir mukabele sayılabilir.

Bazı Türk kıt'aları Bizans'ın *Muş* havalisi *(Taron)* valisi Bulgar asıllı Aron'un oğlu Teodoros'un emrine girmişlerdi. Samuk'un askerleri mültcilerin kendilerine teslimini validen istediler. Talepleri reddolununca onu öldürdüler. Bundan sonra kışın Bulanık (Hark)ın köylerini yağma eden Selçuklu kıt'aları *Muratçay (Arsiana)*'dan geçerken aynı adı taşıyan köyün civarında buzların kırılması neticesinde boğuldular. Bundan başka 1057 yılında, Bizans hizmetinde bir Norman kumandanı olan Herve, Samuk'a katıldıysa da, çok geçmeden araları açıldı ve Norman, *Ahlat*'a kaçmağa mecbur oldu. Fakat burada Mervanoğlu hükümdarı Nasru'd-devle Ahmed tarafından esir edildi. Herve, görünüşe göre, Türklerle işbirliği yapan ilk Bizans kumandanıdır.

Bizans'ta başgösteren dahilî harp esnasında (1507-58) doğu *Anadolu* tamamiyle kendi ka-

derine terkedildi. Bundan istifade eden Gürcistan prensi İvane (Îvanê),—Liparit'in oğlu—Bizans arazisini istilâ ile *Erzurum*'a geldi. *Ani* valisi Katakalon ona karşı asker sevkedince, İvane mukavemet edemiyecoiğini anladı, Türkleri yardıma çağırdı. Büyük kuvvetler halinde gelen —kimin kumandası altında olduğunu bilmediğimiz— Türkler, *Ani*'nin müstahkem surları arkasına sığınmış olan Katakalon'a hücum etmediler; buna mukabil İvane'den elleri boş dönmemek için yağma edecekleri yerler göstermesini istediler. İvane onları *Trabzon*'un hinterlandı olan *Haldiye (Khaldia)*'ye doğru sevketti. Türkler, *Bayburd*'un kuzey batısında, yukarı Çoruh üzerindeki *Hart (Harton)*'a kadar olan mıntıkayı yağma ettiler. Sonra da büyük bir ganimetle memleketlerine döndüler.

Memleketin müdafaasız olduğunu gören Türkler aynı sene (1057) yine geldiler. Bu defa *Tercan*'ın güneyindeki Mananalis bölgesinden geçtiler. Burada iki kola ayrıldılar. Birisi *Erzincan* bölgesine yöneldi ve başşehrine gece yarısı baskın yaptı. Bu kola mensup okıncılar buradan *Erzurum* bölgesine geçtiler ve batıdaki *Pulur (Blur)* şehrine hücum ettiler. *Pulur* halkı surlarının sağlamlığına güveniyorlardı. Nitekim *Kara-Ars (Erzen)* halkının birçoğu buraya iltica etmişti. Fakat Türkler merdivenlerle duvarlara tırmandılar. "Onları cesaretlendirecek ve valileri, ne de şefleri olmadığı için bu rehbersiz insanların cesaretleri kırıldı ve kendilerini bıraktılar". Türkler şehre

girdiler ve kaleyi zabtettiler. Bu mıntıkadaki halk tahminen 7000 ölü ve esir verdi.

Mananalis hareket merkezinden çıkan diğer bir kol, aynı zamanda *Horsen* ile *Hanzit'i* süratle geçti. *Hanzit'in* batısında *Fırat'ın* sol kıyısı üzerindeki *Harav* veya *Hatav* adlı kaleye hücum etti. Halk şehrin etrafındaki üzüm bağlarına saklandı. Fakat Türkler onları teker teker yakaladılar. Şehir ile köyleri ateşe verdiler, ahaliyi de esir olarak götürdüler.

Aynı yılın sonbaharında (1 Ekim 1057) yeni bir Selçuklu ordusu Bizans hududunu gruplar halinde geçti. Mukavemetle karşılaşmaksızın *Kemah*'a kadar geldi. Burada Türk ordusu ikiye ayrıldı: Bir kol, *Pontus*'daki *Şebinkarahisar (Koloneia)* üzerine yürüdü. Bu grubun başında Dinar adlı bir kumandan bulunuyordu. İkinci kol, *Fırat* istikametini takiben, mutad taktikleri icabı, gece *Malatya (Meliten)* şehri önüne geldi. Selçuklular o zamanki *Anadolu*'nun en zengin ticaret şehirlerinden biri olan *Malatya*'nın altın, gümüş, mücevher ve kıymetli kumaşlarla dolu olduğunu, buna mukabil kuvvetli surları olmadığını uzun zamandan beri duymuşlardı. Şehirde küçük bir Bizans süvari kıtası vardı. Türk ordusu gelince, bir çıkış yapan bu kıt'a mukavemetin zor olduğunu görerek kaçtı. Halkın bir kısmı da bu çıkış esnasında şehri terketti, dağlara sığındı. Çoğu orada soğuk ve açlıktan öldü. Türk-

ler eşhri 10-15 gün yağmaladılar. *Malatya* civarı da aynı akibete uğradı ve yakıldı.

Aldıkları ganimetlerle *Erzincan* bölgesine doğru dönen Türkler, dağlı çetelerin kurdukları pusulara düştüler, zayiata uğradılar. Kış bastığı ve ortalığı kalın bir kar tabakası örttüğü için müstevliler yola devama cesaret edemediler ve kışı, civar köyleri yağmalamağa devam ederek *Erzincan* havalisinde geçirdiler. Yiyecek kıtlığı çeken Türkler, *Horsen* bölgesine geçtiler (1058). Burada ikiye ayrıldılar. Başta atlar ve katırlar yüksüz olarak yürüyorlar, yol açıyorlar, esirler ve ağırlık kolları onları takip ediyordu. Nihayet *Moran* adlı bir köye gelebildiler. Bu köyde aşağı şehir halkının sığındığı müstahkem bir mevki vardı. Hücuma hazırlanan Türkler kumandanlarının, galiba Dinar'ın, bir ok isabeti ile ölmesi üzerine dağıldılar. Garnizon aşağı şehri tekrar işgal etti ve terkedilen ordugâhı yağmaya koyuldu. Takibedildiklerini zanneden Türkler, bunu görünce geri döndüler. Ordugâhlarını yağma eden Bizans garnizonunu öldürdüler. Buradan *Ognut* (Kığı civarında *Elnut*)'a geçen müstevliler, kendilerini takip eden *Moran*'lı milis kuvvetlerine, yapılan savaş neticesinde aldıkları esir ve ganimetlerin bir kısmını terke mecbur kaldılar. Kurtulanlar dağınık bir şekilde ilkbaharda *Muş* havalisine geldiler. *Çanlı Kilise (Glakavang)* civarında vukubulan savaşta *Sasun* dağlıları tarafından imha edildiler. Aldıkları esir ve ganimetleri terkeden pek az bir kısmı, canlarını kurtardılar.

Bu akınların en büyük neticesi yağma ve tahriblerle müteakip fetihlere zemin hazırlamasından başka, ilk defa *Fırat* havzasındaki *Malatya* gibi büyük ve zengin bir şehrin alınarak tahrip ve yağma edilmesidir. Böylece Türk akıncıları on sene zarfında *Fırat*'ı geçmişlerdi.

Onların *Sivas*'ı almaları ikinci büyük merhaleyi teşkil etmektedir.

Gerçekten 1059 yılında Tuğrul'un emriyle büyük bir Selçuklu ordusu Sâlâr-ı Horasan, Samuk, Emir Kapar (Emir-i Kebir?) ve Kicacic adlı kumandanların idaresinde Anadolu'ya girdi. İkiye ayrılan Türk ordusundan Samuk'un kumanda ettiği kol, *Kapadokya*'ya girdi ve *Vaspurakan* hanedanından Atom ile Abou Sehl'i ele geçirmek maksadiyle *Sivas (Sebasteia)* üzerine yürüdü. Fakat Selçuklu ordusunun yaklaştığını duyan bu prensler, *Develi (Gabadonia)* ye kaçtılar.

Sivas'ı muhasara eden (4 Temmuz 1059) Selçuklular, surlardan mahrum olmasına rağmen, içeri girmekte tereddüt ettiler. Çünkü yükselen beyaz kilise kulelerini asker çadırı sanmışlardı. Garnizonun bulunmadığını anlayan Türk ordusu, şehre girdi. Halkın bir kısmı öldürüldü, bir kısmı esir edildi, büyük ganimetler ele geçirildi. Bir hafta işgalden sonra Selçuklular memleketlerine döndüler.

İkinci kola gelince, Sâlâr-ı Horasan'ın

kumandası altındaki bu kol, *Urfa'yı* kuşattı (1059), fakat netice alamadı.

Üç yıl sonra (1062) Sâlâr-ı Horasan, Cemcem, İsuli'nin kumandaları altında -yine Tuğrul'un emriyle- bir ordu *Anadolu*'ya girdi. Önce *Bagin (Palin*, Erganinin hemen kuzeyinde), *Tulhum (T'lhum), Ergani (Arkni)* bölgelerini istilâ etti, yağmaladı ve halkını esir etti. Galiba kısmen kâfi derecede ganimet elde ettikleri, kısmen de İmparatorun tayin ettiği Norman Herve'nin hücumlarına marûz kaldıklarından Türk ordusu hareket üssüne döndü.

Böylece Tuğrul Bey zamanında *Anadolu*'ya yapılan akınları, alınan şehir ve kasabaları tarhileriyle birlikte gösterdik.

Verdiğimiz bu uzun tafsilâttan çıkan nihaî neticeler şöyle sıralanabilir:

1 — *Sivas ve Malatya*'nın doğusunda kalan bütün arazi Selçuklular'ın istilâlarına marûz kalmıştır.

2 — İstilâlar muvakkat mahiyeti haiz olup, hedef ganimet elde etmekten ibarettir.

3 — Bu istilâlar esnasında Bizans orduları hemen hemen hiç mukavemet göstermemişlerdir. Bunun neticesi olarak şehirler ve kasabalar kendi kaderlerine terkedilmişlerdir. Kaynaklar bu istilâlardan tamamiyle Bizans'ı mesul tutmaktadırlar. Onlara göre, Bizans, Ermenî prens ve asilzadelerini yerlerinde bırakmış olsaydı, bu istilâlar olmayacaktı.

4 — Türk tarihi bakımından bu akınların ehemmiyeti müstakbel fetihlere zemin hazırlamış olmasından ibarettir. Çünkü, bu akınlar mukavemeti ve mukavemet ruhunu yıkmıştır.

3 — ALP-ARSLAN ZAMANI FETİHLERİ

a. BİZZAT ALP-ARSLAN'IN YAPTIĞI FETİHLER

Ayrıca anlatılacağı şekilde saltanat dâvasına kalkan prensleri bertaraf ederek Selçuklu İmparatorluğu tahtına yerleşen Alp-Arslan'ın ilk işi, amcası Tuğrul Bey zamanında başlanan "Rûm gazası"na devam etmek oldu. Bu maksatla payitahtı Rey şehrini terkeden (22 Şubat 1064) Alp-Arslan, Urmiye'nin kuzeyinde, *Aras* civarında bulunan *Merend*'e geldiği zaman *"Rûm"* da sık sık gaza yapmış olan Türkmen ümerasından Tuğ-Tekin kalabalık aşiretiyle Sultan'a iltihak etti. Bu havaliyi iyi bilen Tuğ-Tekin, Sultan'ı fetihlere teşvik ediyor, gaza sahalarına giden doğru yolları göstermeyi üzerine alıyordu. Böylece *Nahcivan*'a gelen imparator, burada, ordusunu başlıca iki kola ayırdı. *Aras* nehrini gemilerden yapılmış bir köprüden geçen Selçuklu ordusunun Sultan'ın başında bulunan kolu *Gürcistan*'a sefer ederken, oğlu Melikşah ile vezir Nizamu'l-mülk'ün kumandası altındaki ikinci kol Bizans hudut kale-

lerine doğru yola çıktı. Biz burada sonuncu kolun faaliyeti üzerinde duracağız.

Aras boyunca ilerliyerek bugünkü Türkiye sınırlarını aşan prens Melikşah, önce müstahkem bir kaleyi [muhtemelen Biurakan *(Anberd)*] muhasara etti. Bizzat Melikşah'ın attığı bir okla kale kumandanı öldürüldükten sonra şehir hücumla alındı.

Bilâhare *Sürmeli (Sürmeri)* ele geçirildi. Bu kalenin civarında bulunan *Hagios Georgios*'u zaptetti. Melikşah burasının tahribini emrettiyse de, Nizamü'l-mülk bu mevkiin müslümanların uc'u olduğunu, buraya yerleşecek gaziler için erzak, mal ve para depo edileceğini ileri sürerek yağmaya mâni oldu. Bütün bu kaleler *Nahcivan* emirine teslim edildi. Bundan sonra Selçuklu ordusu İslâm kaynaklarında *Meryemnişîn* adı ile geçen, muhtemelen *Şinek'deki Marmaşin*'i kuşattı. Burası, büyük taşlardan yapılmış ve araları demir ve kurşunla pekiştirilmiş sağlam surlara sahipti. Yanından büyük bir nehir geçiyordu. Nizamü'l-mülk burasının fethi için gemiler ve kayıklar yaptırmıştı. Birçok rahip ve keşişlerin bulunduğu —mukaddes addedildiği için ziyaretgâh haline gelmiş olan— bu şehrin zaptı çok zor oldu. Ordu nöbetleşe savaşıyordu. Rivayete göre, Melikşah sura bir ip bağlayarak duvara tırmanırken suya düştü ise de ölmedi. Gulamlar da surlara tırmanmayı denediler, fakat muvaffak olamadılar, bu defa ellerindeki nacaklarla duvarı delmek istediler, vurmaktan nacaklar körleşti, gene netice alamadılar, atlarının üzerlerinde geçirdikleri bir gece zelzele oldu, kalenin doğu tarafı yıkıldı ve güneş doğarken Melikşah ile vezir şehre girdiler. Kiliseler yıktırıldı, Hıristiyanlar kılıçtan geçirildi, ancak İslâm dinini kabul edenler ölümden kurtuldu. Bu sırada, *Gürcistan*'ı, itaati altına alarak dönen Alp-Arslan, oğlunun yaptığı fetihlere çok sevindi. Böylece tekrar birleşen iki kol, İslâm kaynaklarının *Sepid Şehr* (Beyaz şehir. *Kartli* ile *Kars* arasındaki hududda, bugünkü *Kaps*'ın bulunduğu yerde ve Marmeşên manastırının 5 km. kuzey batısında) olarak zikrettikleri şehri kuşattı (Haziran-Temmuz 1064). İki taraf arasında şiddetli savaş oldu ve birçok müslüman şehit düştü. Nihayet zaptedilen bu şehirden sonra Selçuklu ordusu *Borçala (Debeda)* nehrinin sol sahilindeki *Allaverdi (Lal)* kalesini, çetin savaşlardan sonra zapetti.

Alp-Arslan buradan tekrar bugünkü *Türkiye* hudutlarına dönerek *Kars-Ani* bölgesine girdi. Evvelâ *Çıldır* gölünün güneyinde, *Kars* çayı üzerindeki iki kalenin halkı çıkarak İslâmlığı kabul ettiklerini bildirdiler. Kiliseler cami haline getirildi.

Nihayet *Ani* şehri önüne gelen Alp-Arslan, burasını çok kuvvetli bir surla çevrilmiş olduğunu gördü. İşte bu sebeple *Ani* bölgesi *(Şirek)* halkının kadın ve çocukları Türk tehlikesi karşısında buraya sığınmışlardı. Bu durum Selçuklular'ın da dikkatini çekmiş ve *Ermenistan*

halkının büyük bir kısmının şehrin duvarları içinde toplanmış olduğunu sanmışlardı. Bu hal şehrin alınamıyacağı telâkkisini göstermekle beraber, bu kadar çok gayri muharibin bulunması müdafaayı güçleştiriyordu.

Şehrin surlarının üç tarafını nehir *(Arpaçay)* çeviriyor, diğer tarafında ise, su dolu derin bir hendek bulunuyordu. Hendeğin bulunduğu taraftan muhasaraya başlayan Alp-Arslan, tahtadan bir kule yaptırarak mancınıkla surları dövmeğe başladı. Günlerce süren muhasara esnasında *Ani*'yi almaktan ümidini kestiği anlar oldu. Nihayet surda açılan gediklerden esas şehre girildi. Müdafilerden Bizans hizmetinde bulunan iki Gürücü generali —Bagrat ve Greguvar— iç kaleye çekilerek müdafaaya devam ettiler ve buraya giden yolları odun v. s. ile kapattılar. Sultan bu mâniaları yaktırdı. Nihayet Alp-Arslan'ın azmi ve şiddeti karşısında teslim olmayı ve vergi *(cizye)* vermeği kabul ettiler. Rivayete göre, Sultan, Horasan amîdi ile Hâdim Şems'i şehrin idaresine memur etti. Fakat anlaştıklarına pişman olan müdafiler tekrar savaşa başladılar. Muhasaranın en şiddetli safhası bu esnada oldu. Başta Sultan olmak üzere Selçuklu askerleri harbin bütün şiddetine tahammül ediyorlar, yiyip içmeyi ve uyumayı bile ihmal ederek savaşa devam ediyorlardı. Bu arada Alp-Arslan'ın ve müdafilerin müteaddit harp taktiğine başvurdukları görülüyor. Meselâ Sultan saman ve toprak dolu çuvalları yığdırarak bunların üzerinden

kaleye sapan ve neft attırmış, tahtadan bir köşk yaptırarak buradan savaşmış, Rumlar'ın duvar ve burçlara tırmanmalarına mâni olmuştur.

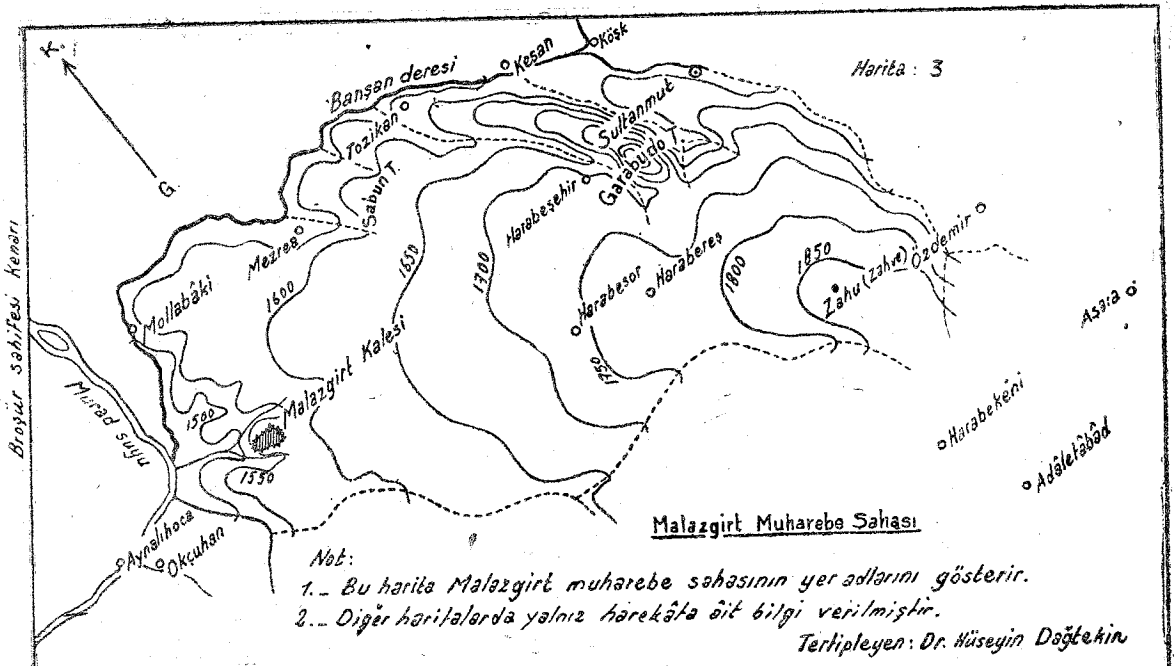
Diğer taraftan müdafiler de memleketlerinin en güzel kadın ve oğlanlarını Selçuklular'a esir aldırarak meşgul etmek için, Sultan'ın karargâhının önüne gönderdiler. Sultan bunların hepsini yakalatıp hapsettirdi; fakat müdafilerin umduğu olmadı.

Görünüşe göre, muhasara esnasında vukubulan bir zelzele neticesinde surların bir kısmının yıkılması, şehrin alınmasını kolaylaştırmıştır. Böylece Bizans'ın doğuda en müstahkem şehri ve kalesi olan *Ani* fethedildi. Şehrin fethi hıristiyanlar arasında ne kadar teessür uyandırmışsa, İslâm dünyasında da o kadar sevinç yaratmıştır.

Alp-Arslan, Bağdad Abbâsî halifesine ve her tarafa gönderdiği fetihnameler ile, kazandığı zaferin önemini idrak ettiğini göstermiştir. Buna mukabil bu fetihnamelerin umumî bir sevinç uyandırması, Halife'ye gönderilen fetihnamenin *Bağdad*'da sarayda okunması ve bizzat halife tarafından Alp-Arslan'a onu öven bir mektup gönderilmesi, Halifeliğin de bu fethin önemini kavradığını göstermektedir.

Alp-Arslan buraya Debil emiri Minuçihr b. Ebu's-sevâr'ı büyük bir ordu ile birlikte tâyin etti. Alp-Arslan, *Vanand* (*Kars* bölgesi) kıralı Gagik-Aba's'dan, huzuruna gelerek itaatini arzetmesini istedi. *Ani*'nin akibetini gören kıral,

Harita : 3

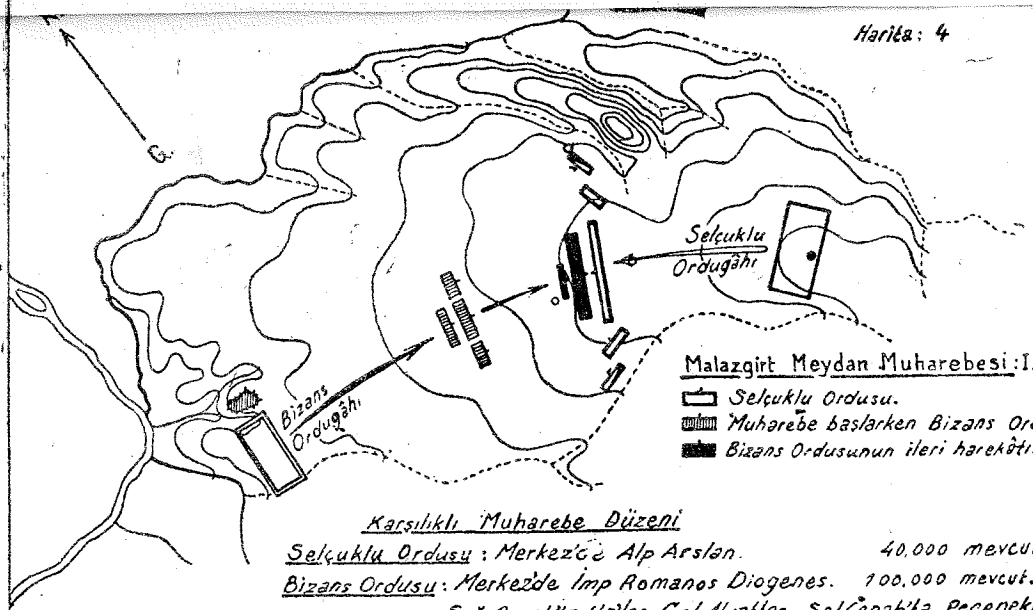

Malazgirt Muharebe Sahası

Not:
1.- Bu harita Malazgirt muharebe sahasının yer adlarını gösterir.
2.- Diğer haritalarda yalnız harekâta âit bilgi verilmiştir.

Tertipleyen: Dr. Hüseyin Dağtekin

Harita : 4

Malazgirt Meydan Muharebesi: I. Devre.

- Selçuklu Ordusu.
- Muharebe başlarken Bizans Ordusu.
- Bizans Ordusunun ileri harekâtı.

Karşılıklı Muharebe Düzeni

Selçuklu Ordusu: Merkez'de Alp Arslan. 40.000 mevcut.

Bizans Ordusu: Merkez'de İmp Romanos Diogenes. 100.000 mevcut.
Sağ Cenahta Uzlar, Gnl. Alyattes. Sol Cenahta Peçenekler.
Gnl. Bryennios.

Tertipleyen: Dr. Hüseyin Dağtekin

Sultan'ın davetine icabet etmediği takdirde başına gelecekleri takdir edecek kadar zeki idi. Sultan'ın elçisi, onu siyah elbise giymiş olarak görünce sebebini sordu. Gagik, dostu Tuğrul Bey'in matemini tuttuğunu söyledi. Bu cevaba hayret eden elçi, gördüklerini Sultan'a anlattı. Alp-Arslan, Gagik'in hattı hareketinden pek memnun oldu; ordularının başına geçerek *Kars'a* onu ziyarete gitti, kırala dostluk gösterdi ve hil'atler giydirdi Bu suretle Gagik, Selçuklu İmparatorluğu'nun Vasalı olarak tahtını muhafaza etmişse de, Alp-Arslan, *İran*'a dönünce, *Kars* şehrini ve *Vanand* eyaletini —daha önce *Vaspurakan* ve *Ani* kırallarının yaptığı gibi— *Kapadokya*'da bazı şehirler *(Zamanti, Larissa, Amasya, Komana)* mukabilinde Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'a teslim etti.

b. KUMANDANLARIN FETİHLERİ

Alp-Arslan'ın başka yerlerde, bilhassa doğuda, iki sene kadar meşgul olduğu sırada, *Anadolu*'nun fethine kumandanlar devam etmişlerdir. Sâlâr-Horasan unvanını taşıyan bir kumandan, *Tulhum (T'lhum)* u zorladıktan sonra Bizans hâkimiyetinde bulunan *Urfa* bölgesine geldi; Frank ücretli askerlerinin müdafaa ettikleri *Siverek (Sevarak,* Süveydâ)e hücum etti (1065-1066). Başlangıçta muvaffak olamayan bu kumandan, yardımcı kuvvetler alarak tekrar geldi ve *Siverek, Nisibin (Nsepin)* bölgelerini yağmaladı, Urfa civarına inerek *Enzeli (N'şenek)* yi aldı ve bu havaliye gelmiş olan *Antakya* dükü Peh t'i bozguna uğrattı.

Aynı sene, aynı kumandan *Urfa* bölgesine yeni bir akın yaptı. *Celep (Calap)* üzerine yürüdü, *Diphisar (Têb)ı* hücumla aldı ve *Kısas Aksas (K'sos)ı* kuşattı. Buradan çok uzak olmayan bir yerde *(T'lak'ta)* 4.000 kişilik bir Bizans ordusu ile karşılaştı. Selçuklu kumandanı bu orduyu büyük zayiata ve bozguna uğrattı.

Sâlâr-ı Horasan, aynı yıl üçüncü defa *Urfa* bölgesinde göründü. *Kupin* adlı bir yerde ordugâh kurdu, çevresini yağmaladı ve sonra da aldığı esir ve ganimetlerle döndü.

Ertesi yıl (1066-1067) Hâcib Gümüş-Tekin, maiyetinde Afşin ve Ahmetşah gibi Selçuklu kumandanları olduğu halde, *Tulhum* bölgesine girdi. *T'letut* adlı bir kaleyi hücumla aldı. Buradan *Nisibin* üzerine yürüdü, fakat alamadı. Bunun üzerine sığ bir yerinden *Fırat*'ı geçti ve *Adıyaman (Harsan-msur)* bölgesine girdi. Burasını üç gün müddetle yağmaladıktan sonra *Nisibin* kumandanı Aruandanos, 10.000 kişilik bir Bizans kuvvetiyle ona baskın yapmak istedi; fakat Hoşin (ôsên) kalesi civarında ağır bir mağlûbiyete uğradı ve esir düştü. Ordusunun bakiyesi *Hoşin'e* çekilerek kurtuldu. Esir kumandan ve mayieti, *Urfa* valisi atarafından

büyük bir fidye mukabilinde Selçuklular'dan satın alındı.

Aldığı ganimetlerle dönen Gümüş-Tekin'in, bazı silâh arkadaşlariyle, bilhassa Afşin ile, arası açıldı. Gümüş-Tekin'e hücum ederek onu öldüren Afşin, Sultan'ın gazabından korkarak batıya doğru kaçtı, *Fırt'ı* geçerek *Suriye*'ye indi. Buradan Bizans arazisine hücuma başlayan Afşin'in ordusunun bir kısmı *Gaziantep* civarındaki *Dülük (Dulûk)u* muhasara ve zaptederken, diğer bir kısmı *Antakya* bölgesini tamamiyle tahrip etti (Ağustos-Eylül 1067). Bilâhare *Malatya* civarında bir Bizans ordusunu mağlûp eden Afşin, *Tohma* vadisini takiben *Kayseri*'ye geldi, şehri zapt ile tahrip ve yağma etti (1067). Karaman eyaleti (Lycaonia tem) ine akınlar yapan Afşin, *Toros*'ları geçerek *Kilikya* bölgesine indi. Burada da yağmalar yaptıktan sonra, *Amanos* dağlarını geçerek hareket üssü olan *Haleb*'e döndü.

Ertesi yıl Afşin Haleb'den *Antakya*'ya doğru hücuma geçti, fakat kendisini affettiğini bildiren Alp-Arslan'ın mektubunu alınca, Irak'a doğru yola çıktı (Nisan 1068). Arap kaynaklarına göre, bu bölgelerde artık fethedilecek yer kalmamıştı. Gerçekten, *Kayseri*'ye kadar bütün bu havalinin son derece tahrip edildiği ve yağmalandığı malûmdur. (*Rûm* memleketlerinden alınan hariç yalnız *Haleb*'den 70.000 esir).

Daha önce *Haleb* ve çevresinde hüküm süren Mirdasoğulları hanedanından Prens

Atiyye'nin taht mücadeleleri için yardıma çağırdığı Hakan oğlu Harun, bu sırada *İrtah (Artah)ı* 5 ay muhasara etti. Bizanslıların sulh teşebbüslerine rağmen şehri fethetti.

Anadolu'yu fethetmek üzere *Aras*'ı geçerek ikinci defa *Gürcistan*'a giren (1067 yılı sonu) ve burayı tekrar hâkimiyeti altına aldıktan sonra Doğuda başgösteren hâdiseler üzerine dönmeye mecbur kalan Alp-Arslan, Bizans arazisinin fethini gene prens ve kumandanlara bıraktı. Bunlardan biri —Sultan'ın eniştesi ve amcası Yunus'un oğlu Prens Kurtçu (1), diğeri de cesaretiyle tanınmış kumandanlardan Sanduk idi. *Ahlat*'ı hareket üssü yapan Kurtçu ile Sanduk, *Anadolu*'ya muntazam akınlar yapmaya başladılar,

c. BİZANS'IN MUKABELESİ

Bütün bu akınlara bir son vermek üzere Bizans İmparatorluğu'nun başına geçirilen cesur Romanos Diogenes, (1067-1071) vakit kaybetmeden harekete geçti. Türk tehlikesi belirdiğinden beri ilk defa bir İmparator akınlara mukabele etmek üzere sefere çıkmaktadır. Uzun müddettenberi Bizans İmparatorları'nın, ordularının başında bizzat sefere çıkmamaları, Romanos Diogenes'in giriştiği bu harekete ayrı bir mahiyet ve mâna vermektedir. Bu hâdise dahi, geç te olsa,

(1) Bu prens'in adı Bizans kaynaklarında Chrysoskulos, Ermeni kaynaklarında Guédric ve Arap ve Fars kaynaklarında ise أبن اريسعى، اريسعر، اريسعن، اريعى şeklinde geçmektedir.

tehlikenin imparatorluk tarafından idrak edildiğini göstermeğe kâfidir.

13 Mart 1068 de sefere çıkan İmparator önce "güney'deki düşman"a karşı yürüdü. Fakat *Kayseri'ye* gelmeden önce kuzeyden gelen bir Türk ordusunun *Niksar (Neocesarea)*ı zapt ile yağma etmiş olduğunu öğrendi. Yolunu değiştirerek, *Kayseri* üzerinden *Sivas*'a gelen İmparator, doğuya doğru yürüyüşüne devam ederken, *Divriği (Tephrike)* de Türklerle karşılaştı; şiddetli bir savaştan sonra Türk ordusunu çekilmeğe mecbur etti. Bundan sonra geri dönen Romanos, *Göksun, (Kukusos)* ve *Maraş (Germenikeia)* vadilerinden geçerek *Dülük* tem'inden *Suriye*'ye girdi. İmparator, Mirdas oğullarının elinde bulunan *Haleb*'in kuzey doğusundaki *Menbiç*'i Mahmud ve Harun'un karşı hücumlarına rağmen zaptetti (20 Kasım 1068).

Bu suretle *Antakya, Haleb* tarafından gelecek hücumlara karşı emniyet altına alındı. *Menbiç* yeniden tahkim edildi.

Romanos diğer bazı kaleleri alarak yağma ve tahrip ettikten sonra, Bizans arazisine döndü. Yolda *İrtah (Artah)*ı da aldı ve Torosları aşarak Orta Anadolu'ya girdi.

***

Gördüğümüz şekilde *Suriye*'yi terkederek Sultan'ın nezdine giden Afşin, İmparator Suriye'de meşgul iken Selçuklu kumandanlarından Ahmetşah ile birlikte *Ahlat* hareket üssünden Orta Anadolu'ya şiddetli bir akın yaptı;

Sakarya (Sangarius) havzasına kadar ilerledi ve *İstanbul-Kilikya* yolu üzerinde mühim bir kilit noktası olan *Amorium (Emirdağ* civarındaki *Amuriye)*u zapt ve tahrip etti.

Bu mühim hâdiseyi *Pozantı (Podandos)* da öğrenen İmparator, Afşin'in yolunu kesmek istediyse de, Türk kumandanı süratle döndüğünden, muvaffak olamadı. Kışın çatması dolayısiyle ordusunu kışlaklara dağıtan İmparator, İstanbul'a döndü.

Ertesi yıl (1069) Selçuklu akıncıları, doğudan, güneğ doğudan ve güneyden *Anadolu*'ya hücuma devam ettiler. Bu akıncıların başında Afşin, Ahmetşah, Sanduk v.s. bulunuyordu. Bizans İmparatoru, Selçuklu taarruzunu durdurmak için bir ordu gönderdiyse de, bozuldu. Tekrar bizzat sefere çıkmağa karar veren İmparator, *Kayseri*'ye kadar gelerek, o civarda faaliyette bulunan bir Selçuklu akıncı kıtasını geri çekilmeğe mecbur etti. İmparator, ordusunun büyük kısmı ile *Fırat*'a kadar ilerledi ve Selçuklu akıncılarını bu nehrin sol sahiline çekilmeğe mecbur etti.

Onun plânı, Selçuklu akıncılarının hareket üssü olan *Ahlat*'ı ve diğer kaleleri geri almak suretiyle, Türkleri Bizans hudunun dışına atmaktı. Bu maksatla *Harput (Hartabirt)*a geldiği sırada Selçuklular da *Malatya*'ya hücum ederek, İmparator'un orada bırakmış olduğu Filaretos'u mağlûp ettiler. Filaretos kaçarak İmparator'a iltihak etti.

Romanos, *Muradçayı* sahilini takibederek *Palu (Balous)*ya geldiği zaman, Selçuklu kumandanlarının da, *Karaman (Lyconia)* eyaletine girdiğini, bazı şehirleri, bu arada *Anatolika* tem'inin merkezi meşhur *Konya (İkonium)* yı yağma ve tahrip ettiklerini öğrendi.

Bunun üzerine doğuya doğru yürüyüşten vazgeçip, *Sivas*'a gelen İmparator, Selçuklu akıncılarının ric'at hatlarını kesmek maksadiyle *Kayseri*'ye hareket etti. Bunu haber alan Türkler, Kilika'ya girdiler ve gaza yapa yapa Güney *Anadolu*'daki üslerine döndüler. Bunların arasında meşhur Sanduk da bulunuyordu. Büyük bir ordu ile *Haleb*'e giren Sanduk 1069 kışını burada geçirdikten sonra *"Rûm"*a doğru hareket etti (1070).

Selçuklu akınlarına karşı, Manuel Komnenos'u *Anadolu*'da bırakan İmparator, *İstanbul*'a döndü.

Bu sırada; tahtta hak iddia eden ve bu sebeple enistesi olan Sultan tarafından Afşin'e takibettirilen Kurtçu, *Anadolu*'ya doğru kaçtı, *Kızılırmak (Halys)* kıyılarına kadar ilerledi. Yolunu kesmek isteyen Manuel, *Sivas* yakınında vukubulan şiddetli bir savaştan sonra bozguna uğramakla kalmadı, kendisi başta olmak üzere birçok general ve asker Kurtçu'nun eline esir düştü. Manuel, Kurtçu'nun Afşin tarafından takibedildiğini bildiğinden onu Bizans'a ilticaya ikna etti. Kurtçu da bütün maiyetiyle *İstanbul*'a gitti; Romanos tarafından iyi

karşılandı. Selçuklu tarihinde ilk defa bir prensin Bizans'a iltica ett.ği görülüyor.

Kurtçu'yu ele geçiremeyen Afşin, yürüyüşüne devam ederek *Kapadokya* şehrlerinin çoğunu aldıktan sonra *Frikya*'ya girdi. *Honas (Khonae,* Denizli yakını) ve Laodicea şehirlerini yağma ve tahrip ettikten sonra, *Marmara* sahillerine kadar geldi, Kurtçu'nun teslimini İmparator'dan talebetti. Kendisinin; Kurtçu gibi Bizans ülkelerinde yağmalarda bulunmadığını, Sultan'ın, düşmanı olan onun teslimi suretiyle tatmin edilmediği takdirde Selçuklular'la Bizans arasındaki anlaşmanın artık mer'i olamayacağını, dönüşü esnasında Bizans ülkelerini istediği gibi yağmalayacağını söyledi. İmparator, himayesine aldığı bir insanı teslim etmenin şerefine aykırı olduğu cevabını verdi.

Takip vesilesi ile denize ulaşan ilk Türk kumandanı olmak şerefini kazanmış olan Afşin, zorluklar içinde ve aldığı ganimetlerin bir kısmını terketmek pahasına kışı *Toros*'larda geçirdikten sonra ilkbaharda *İran*'a dönerek durumu Sultan'a arzetti. Halbuki takibe memur edildiğindenberi ondan haber alamayan Sultan üzüntü içinde idi (1071).

Öyle görünüyor ki, Afşin bu arada Bizans İmparatorluğu'nun kendisini muafaaya muktedir olmıyacağını ve yapılacak mücadelenin çok kolay olacağını tecrübelerine istinaden Sultan'a anlattı. Diğer taraftan, bazı kaynaklara göre,

enistesinin teslim edilmemesine çok kızan Sultan, Bizans'tan intikam almaya yemin etmişti.

Ayrıca görüleceği üzere, *Mısır*'ın fethi için bir Fatîmî devlet adamı tarafından davet edilen Alp-Arslan, *Azerbaycan* üzerinden Bizans ülkelerine girdi. Vaktiyle amcası Tuğrul Bey'in alamadığı *Malâzgirt* müstahkem mevkiini zaptetti (1070). Böylece *Ani*'den sonra —doğunun üç büyük müstahkem mevkiinden biri olan— bu şehir de düşmüştür. Burada bir garnizon bırakarak yoluna devam eden Alp-Arslan, *Erciş*'i de aldı. *Diyarbakır* bölgesinden geçerek *Siverek (Süveydâ) Tulhum (T'lhum)*u v.s. kaleleri hücumla zaptetti ve Bizans hâkimiyetindeki *Urfa (Edessa)* önüde geldi (10 Mart 1071). Her türlü modern muhasara âletlerini kullandığı halde şehri alamıyan Alp-Arslan muhasarayı kaldırarak *Suriye*'ye doğru yoluna devam etti; Fırat'ı geçti (21 Mart 1071). Haleb kadısı, Sultan'a hitaben kumandanlar *(memlûkler)* müstesna bu nehri geçen ilk Türk hükümdarı olduğunu, Allah'ın nimetine şükretmesini söyledi.

Sultan, *Haleb*'i kuşattı. Bu uc şehrini kılıçla fethetmek istemiyen Alp-Arslan'a, iki ay kadar devam eden muhasaradan sonra, Mirdasoğulları hükümdarı Mahmud şehrin anahtarlarını teslim etti. Böylece bu arap devletini Selçuklu İmparatorluğu'na tâbi kılan Sultan, *Şam* yolunda iken, Bizans İmparatoru Romanos Diyogenes'un Doğu *Anadolu*'ya doğru ilerlemekte olduğu haberini

aldı. Bunun üzerine bir kısım kuvvetlerini oğlunun kumandası altında *Haleb'de* bıraktı ve *Mısır*'ın fethine, vasalı Mirdasoğlu Mahmud'u memur etti.

Anadolu fütuhatında yeni bir merhale olan Malâzgirt Meydan Muharebesi'ne geçmeden önce burada bir an durarak, Alp-Arslan zamanında yapılan Anadolu fetihlerinden çıkan neticeleri ve bu fetihlerle Tuğrul Bey zamanı fetihleri arasındaki başlıca farkları sıralayalım:

1 — Alp-Arslan zamanında yapılan fetihlere bizzat hükümdar ve prenslerden başka "gulam" sistemine göre yetişmiş kumandanlarla devlet hizmetine giren irsî Türkmen beyleri de katılmışlar, prenslerin rolleri gittikçe azalırken, hattâ isyan etmek suretiyle menfi roller oynarlarken bu iki unsur, bazan birbirleriyle geçinememekle beraber, gittikçe faal rol oynamaya başlamıştır.

2 — İstilâya katılan unsurların artışına muvazi olarak *Anadolu*'nun çok daha geniş bölgeleri akınlara maruz kalmış, bazı büyük merkezler işgal edilmiş, doğuda mevcut hareket üssünden başka güneyde de bir üs meydana gelmiştir.

3 — İstilâ siyasetinde de değişiklik olmuş, *Ani, Malâzgirt* gibi büyük Bizans şehirleri, fethedildikten sonra, ilk defa Selcuklu Devleti'ne ilhak edilmişlerdir. Bu suretle Anadolu'da yurt kurma hareketi başlamıştır.

d. MALÂZGİRT MEYDAN MUHAREBESİ

Büyük çapta mukabil taarruza geçen Bizans'ın

yarattığı tehlikeyi idrak eden Alp-Arslan, süratle hareket etti (27 Nisan 1071). *Fırat*'ı geçerken hayvanlarının çoğu boğuldu. Bilhassa *Irak* askerleri dağıldı. Âdeta ordusuz kalan Selçuklu hükümdarı, *Urfa*'dan *Musul*'a geldiği zaman *Malâzgirt*'i işgal eden Bizans ordusunun önünden kaçan müslümanları, başta *Malâzgirt* kadısı olmak üzere, kendisinden yardım istediler. Sultan, *Azerbaycan*'a döndü ve *Hoy*'u merkez ittihaz ederek hazırlığa başladı. Hatun ile hazinelerini vezir Nizam'ül-Mülk'ün idaresinde kendisine arkadan acele asker yetiştirmesi tal'matiyle, *Tebriz*'e gönderdi. Durumun nazikliği dolayısiyle esas Selçuklu devleti arazisine çekilerek daha geniş çapta hazırlık yapmayı tehlikeli bulan Alp-Arslan, emrindeki 4.000 has gulam ve burada kendisine katılan mükemmel techizatlı 10.000 kişilik bir kürt kuvvetiyle *Ahlat*'a doğru yola çıktı. Yolda daha başka kuvvetlerin katılması ile Selçuklu ordusu miktarının 40.000 i aştığı muhakkaktır.

Diğer taraftan, 1071 ilkbaharında Bizans'ın bütün kaynaklarını kullanarak meydana getirdiği büyük bir ordu ile üçüncü defa sefere çıkan R. Diogenes, tatbik edilecek plânı müzakere etmek üzere *"Kapadokya"*da bir harp meclisi topladı. Burada şu iki görüş çarpıştı: 1) Vakit kaybetmeden yürüyüşe devam ederek, Sultan'la, rastlandığı yerde savaşmak. 2) Komşu şehirleri tahkim ederek düşmanın yiyecek sıkıntısına düşmesi için mahsulü ateşe vermek, Selçuklu ordusunu beklemek ve Anadolu içine çekmek. Bryennios ve Trachaniotes gibi tecrübeli kumandanların müdafaa ettikleri bu son görüş, İmparator'un Menbic'i aldığını ve Selçuklu akıncılarını püskürttüğünü hatırlatan "tecrübesiz genç kumandanlar" tarafından red edildi. Bu sırada Sultan'ın nezdinden gelen Bizans elçisinin Selçuklular'ın şaşkınlık içinde bulunduklarını söylemesi üzerine imparator müdafaa siyasetini destekliyenlerin görüşünü terk ederek, hücuma karar verdi.

Bizans İmparatoru, ordusunun eksikliklerini tâmamlamak ve yeni kuvvetler tedarik etmek üzere *Erzurum*'da karargâh kurdu. Buraya kadar yanında getirdiği mülteci Selçuklu prensi Kurtçu'yu *İstanbul*'a geri gönderen Romanos Diogenes, ordusundan ayırdığı 12.000 kişilik bir kuvveti erzak tedariki maksadiyle Abazalar ülkesine gönderirken, Türkler (Kıpçak, Uz) ve Franklardan mürekkep 30.000 kişilik bir kuvveti de, Norman Rousse l'in kumandasında öncü olarak *Ahlat*'a doğru sevketti. Selçuklular'ın yaklaştığı haberi üzerine İmparator bu kuvvetlere yardım için Trakhoniotes kumandasında yeni kıtalar gönderdi.

Bizans ordusunun öncü kuvvetleri *Ahlat* önüne geldiği sırada, İmparator da Malâzgirt'i muhasara ve zapetetmiş bulunuyordu. Bununla beraber şehirdeki Selçuklu kıtaları kaçmağa muvaffak oldular. Şehir halkının bir kısmı fidye vermek suretiyle canlarını kurtardılar.

Kezâ ordusu ile *Ahlat*'a doğru ilerleyen Sultan Alp-Arslan'ın öncü kuvvetleri ku-

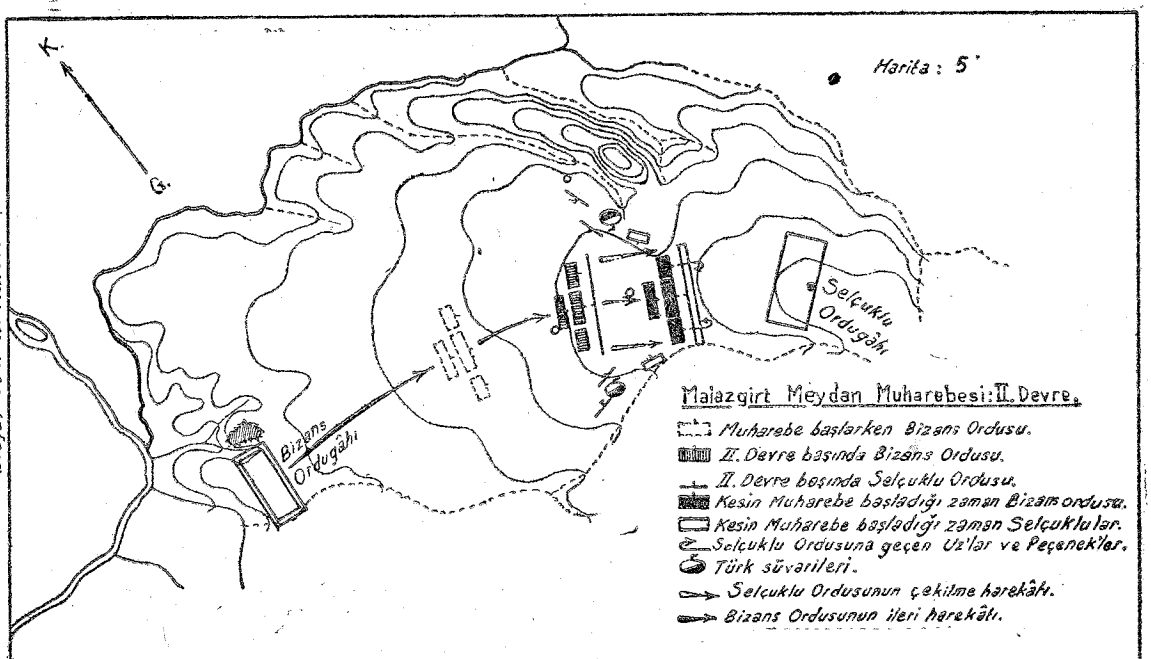
mandanı meşhur Sanduk karşılarında *Ahlat* muhafız kuvvetlerinin bulunduğunu sanan —ki İmparatora da böyle bildirmişti— Bizans ağırlıklarına ani bir baskın yaptı. İmparator Ermeni Vasilakes'in kumandasında tekrar yardım kuvvetleri göndermişse de, bizzat Sultan'ın geldiğini öğrenen Trakhaniotes *Malatya'*ya doğru kaçtı. Yine ayrı bir yardımcı kuvvetin başında bulunan Bryennios yaralandı. Vasilakes ise Sanduk'un eline esir düştü. Başka bir kumandanın burnu kesilerek, ordunun önünde taşınan büyük bir haç ile birlikte acele *Bağdad*'a sevketmesi için Nizamü'l-mülk'e gönderildi. İşte bu sırada esas Bizans ordusu akşam üzeri kendisini Türk süvarilerinin karşısında buldu. Böylece daha uzakta olduğu sanılan Selçuklu ordusu ile karşılaşan Bizans ordusunun ilk kıt'aları şaşkına döndü ve karışık bir şekilde geri çekildi. Bir emniyet tedbiri olarak ordu ile beraber getirilen Malâzgirt'lilerden bir kısmı, fırsattan istifade kurtuldular. İmparator yürüyüşü durdurmak ve Zehra adını taşıyan bir yerde ordugâh kurmak zorunda kaldı. Görüldüğü üzere, ordusundan ayırdığı bazı kıt'aları muhtelif istikametlere gönderdiği için Bizans ordusu bu sırada 100.000 kişiden ibaret bulunuyordu. Diğer taraftan bu kuvvetleri derhal getirtmek de mümkün değildi. Bizans'lılar geceyi büyük bir heyecan içinde geçirdiler. Çünkü Selçuklu askerleri ordugâhtan çıkan herkesi hemen yakaladıkları gibi, trampet ve boru sesleri ile morallerini bozuyorlardı. 24 Ağustos 1071 Çarşamba günü şafakla beraber Sultan, Bizans ordugâhının bir fersah yakınına geldi ve bir çayın civarına yerleşti.

Şurası muhakkak ki, her iki taraf da kat'i bir meydan muharebesine karar veremiyordu.

Abbasî Halifesi —muhtemelen Sultan'ın teşvikiyle— kendisinin ileri gelen ricalinden olan İbn Mühelbâ'nın başkanlığı altında İmparator'a bir elçilik heyeti gönderdi. Bu heyete şüphesiz Sultan'ın emriyle meşhur Selçuklu kumandanı Sav-Tekin de dahil bulunuyordu. Elçi göndermekle takibedilen başlıca hedefin, aynı zamanda düşmanın durumu hakkında malûmat edinmek olduğu göz önünde tutulacak olursa, Halife'nin elçilik heyetiyle birlikte en güvenilir bir kumandanın gönderilmesini tabiî karşılamak lâzımdır. Nitekim Bizans İmparatoru'nun da muhtelif zamanlarda Selçuklu hükümdarı nezdine elçiler gönderdiğini, bu elçilerin Selçuklular'ın durumu hakkında verdikleri raporların İmparator'un kararları üzerinde nasıl müessir olduğunu gördük.

Elçilik heyetinde bir Selçuklu kumandanının bulunması, yani elçilik heyetinin, şüphesiz zikrettiğimiz maksatla tam iki ordu karşı karşıya geldiği sırada, Selçuklu karargâhından İmparator'un nezdine gönderilmesi, bizi Sultan'ın mutlaka sulh talep ettiği neticesine götürmez. Elçilik heyeti Selçuklu Sultanı'nın telkiniyle tertip edilmiş olsa bile, verdiğimiz bu hüküm kıymetinden kaybetmez. Zira, bahis mevzuu olan, görünüşe

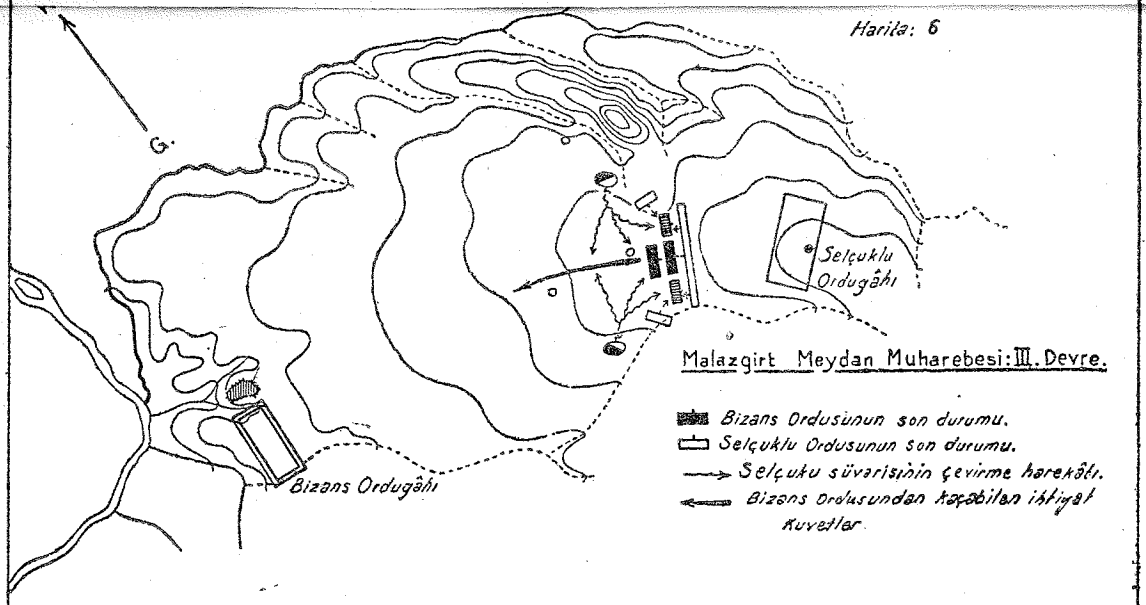
Harita : 5

Malazgirt Meydan Muharebesi: II. Devre.

- Muharebe başlarken Bizans Ordusu.
- II. Devre başında Bizans Ordusu.
- II. Devre başında Selçuklu Ordusu.
- Kesin Muharebe başladığı zaman Bizans ordusu.
- Kesin Muharebe başladığı zaman Selçuklular.
- Selçuklu Ordusuna geçen Uz'lar ve Peçenek'ler.
- Türk süvarileri.
- Selçuklu Ordusunun çekilme harekâtı.
- Bizans Ordusunun ileri harekâtı.

Harita: 6

Malazgirt Meydan Muharebesi: III. Devre.

- Bizans Ordusunun son durumu.
- Selçuklu Ordusunun son durumu.
- Selçuklu süvarisinin çevirme harekâtı.
- Bizans Ordusundan kaçabilen ihtiyat Kuvvetler.

göre, o zamanki dünyanın iki büyük devleti arasında sulhu korumak için bir aracılık teşebbüsünden ibarettir. Selçuklu ordusunun, Bizans ordusundan sayıca çok daha az oluşu, Alp-Arslan'ın mağlûp olacağı düşüncesiyle sulh teşebbüsünde bulunduğu zehabını uyandırmış olsa gerek. Buna karşı en mühim delil, kazanılan öncü savaşlarıdır.

Bununla beraber Bizans öncü kuvvetlerinin mağlûp olması, üstelik görüldüğü üzere yılgınlık havasının bütün orduya sirayet etmeye başlaması, Bizans İmparatoru'nun nihaî zafere olan inancını aslâ sarsmadığını, elçilik heyetine karşı takındığı tavırdan açıkca anlaşılmaktadır. Öyle görünüyor ki, Bağdad halifesinin aracılık teşebbüsünü Bizans İmparatoru, Alp-Arslan'ın kendisiyle savaştan kaçındığı şeklinde telâkki etmiş ve savaş yapıp yapmamak hususundaki tereddütlerinin zâil olmasına sebep olmuştur.

Filhakika elçilik heyetinin başında bulunan İbn Mühelbân'ın anlattığına göre, İmparator'un kendisine ilk sözü, *İsfahan*'ın mı, yoksa *Hemedan*'ın mı daha iyi olduğunu sormak olmuş, kendilerinin *Isfahan*'da, atlarının da *Hemedan*'da kışlayacaklarını söylemek suretiyle nihaî hedefini, nezdine iki büyük devlet arasında sulhu korumak ve kurmak için gelmiş olan elçiye açıklamaktan çekinmemiştir. (Başka bir rivayete göre, İmparator, *Irak*'ta kışlamak, *İran*'da yazlamak azmindedir).

Elçinin İmparator'a verdiği cevap dikkate şâyandır. Gerçekten elçi, şu cevabı vermiştir: "Atların *Hemedan*'da kışlamaları doğrudur. Sana gelince, onu bilmiyorum". Görülüyor ki, İmparator sulh için müzakereye girişmeyi bile kabul etmemektedir. Nitekim aracılık yapan elçilik heyeti, memeleketine dönmesini, sulhun teessüsünü teklif ettiği zaman, İmparator şu cevabı verdi: "Rûm ülkelerine yapılanı İslâm ülkelerine yapmadıkça, dönmiyeceğim. (Bu sefer için) muazzam paralar sarfettim, nasıl dönerim?".

Elçilik heyetinin sarih olmayan, fakat iki devlet arasında statikonun muhafazasını hedef tutan, yani herhangi taviz ve fedakârlığı ihtiva etmeyen ve iki tarafın ellerindekini muhafaza etmesi esasına istinat eden teklifine İmparator'un verdiği cevap işte böylece redden ibarettir ve elçilik heyetinin tekliflerini yapmadan önce söylediği sözleri teyid ve tasrih edici mahiyettedir: İmparator, kazanacağını muhakkak telâkki ettiği nihaî zaferden sonra, Türk akıncılarının Bizans arazisine yaptıklarına misliyle mukabele etmiş olmak için Selçuklu devleti ülkelerini tahrip edecektir. Şu halde İmparator'a göre, yapılacak savaş Anadolu'ya yapılan ve yapılacak olan Türk akınlarına kat'i bir son vermek için girişilmiş bir müdafaa tedbiri değil, daha büyük gayelerin gerçekleştirilmesi için bir vasıtadır. Bu itibarla İmparator'un elçilik heyetine verdiği cevap, sefer tertibinin Bizans bakımından sebeplerini ve gayelerini gayet güzel izah ettiği gibi, tecavüzî mahiyetini de vüzuhla ortaya koymaktadır. Diğer taraftan aynı cevap, iki devlet arasında senelerden beri devam edegelen umumi müna-

sebetlerin cereyanına da uygundur. Bu itibarla bu malûmatı doğru olarak kabulde tereddüt etmedik. Böylece Malâzgirt Meydan Muharebesi'yle bu muharebeye tekaddüm eden Türk akınları arasındaki sıkı bağı belirtmiş olduk ve akınları anlatmaksızın Malâzgirt savaşının iyi anlaşılamıyacağını gösterdik.

Diğer bazı kaynaklara göre ise, Bizans İmparatoru, Selçuklu İmparatorluğu'nu yıkarak arazisini tahrip etmekle iktifa etmeyerek, oraları ilhak edecekti. Nitekim Mısır, Şam, Horasan, Rey ve Irak'ı daha şimdiden adamlarına tevcih etmiştir.

Alp-Arslan'ın bu savaşı yapmaktan gayesinin ne olduğuna yukarıda kısmen temas ettik. Esas gaye, zaferden sonra Bizans İmparatoru'na karşı muamelesinden ve onunla yaptığı anlaşmadan fiilî olarak anlaşılacaktır. Şimdi burada bu savaşı kabul etmekle Alp-Arslan'ın takip ettiği gayeyi nazarî olarak tesbite çalışalım. Bunun için de Bizans İmparatoru hakkında yaptığımız gibi, Alp-Arslan'ın sözlerini naklederek tahlil edelim.

Alp-Arslan, kaynaklara göre, biri daha *Ho*y'da ordu ileri gelenlerine, diğeri savaşa başlamadan biraz önce bütün ordusuna iki nutuk irad etmiştir. O birinci nutkunda "kendisiyle beraberkalan (kumandan)lara", çok sabırlı olduğunu, emrindeki gazilerle tehlikeli bir işe giriştiğini, muzaffer olursa bunun Tanrı'dan olacağını, ölürse oğlu Melikşah'ı dinlemelerini, ona itaat etmelerini ve yerine

geçirmelerini söyledi. Aynı zamanda bir nevi "siyasî vasiyetname" olan bu nutuktan büyüklüğünü takdir ettiği tehlike karşısında Alp-Arslan'ın çelik azmini ve sebatını vuzuhla müşahade ediyoruz. Böyle bir hükümdarın sahip olduğu irade kudretini —savaşa iştirak edip etmemekte serbest bıraktığı anlaşılan— emrindeki kumandanlara kolaylıkla aşılıyacağı şüphesizdir.

Nutuk'da dikkati çeken ikinci vasıf, Alp-Arslan'ın yapacağı savaşa vermek istediği mânadır: Ona göre, bu savaş yalnız askerî, siyasî veya millî bir savaş değildir; aynı zamanda dinî bir savaştır. Savaşın bu mahiyeti ikinci nutkunda daha vazıh olarak kendini gösterecektir. Şu halde ona göre, bu savaşla yalnız Selçuklu Devleti değil, İslâm dini de müdafaa edilmiş olacaktır. Sünnî İslâm dünyasının başı olan Halife'nin de bunu böyle telâkkî ettiği, Alp-Arslan'a gönderdiği bir mektuptan anlaşılmaktadır. Filhakika Halife bu mektubunda Sultan'a cesaret veriyor, onu teşvik ediyor, Cuma namazında zaferi için dua etmelerini her tarafa emrettiğini blidiriyordu. (Alp-Arslan'ın, nutkunun buna ait kısmını bu mektuba istinat ettirdiği anlaşılıyor). Savaştan sonra, İslâm'ın manevî merkezi Bağdad'da ve diğer şehirlerde büyük şenlikler yapılması, Malâzgirt Meydan Muharebesi'nin bütün İslâmlar tarafından ne kadar benimsendiğini göstermektedir.

Selçuklu hükümdarı savaş meydanında Cuma namazı sırasında, yaptırdığı bir resmi geçitten sonra, bütün ordusuna ezcümle şöyle hitabetmiştir: "Biz ne

kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün müslümanların minberlerde bizler için dua ettikleri şu saatte kendimi onlar (düşman) üzerine atmak istiyorum. Ya muzaffer oluruz, ya şehid olarak cennete gideriz. Ayrılmak isteyen ayrılsın. Bugün burada S u l t a n yoktur, ben de ancak sizlerden biriyim. Müslümanlara (içinden) zenginlikten başka birşey olmayan kapı açtım".

Tarihte hemen hemen bir kaidedir: Büyük kitleleri sevk ve idare etmesini bilen büyük adamlar kat'i neticeyi almak istedikleri anda emrindekilerin psikolojilerine uygun nutuklar irad ederler, onları çoştururlar. Tarihin yetiştirdiği en büyük adamlardan biri olan A l p - A r s l a n da aynı şeyi yapmıştır. Gerçekten bu nutuktan heyecanlanmak için o anda orada bulunmaya bile lüzum yoktur. Zira, nutuk aradan 888 yıl geçmesine rağmen şimdi bile coşturucudur.

Birçok bakımlardan dikkate şâyan olan bu nutku ayrıca uzun uzun tahlile tâbi tutmaya lüzum görmüyoruz, fakat büyük T ü r k hükümdarının, düşman ordusunun sayıca kat kat üstün olması maddî unsuruna karşı, o anda camilerde dualar eden İslâmların teşkil ettiği manevî desteği ortaya koymasını belirtmeden geçemiyeceğiz. Arkalarında bütün İslâm dünyasının bulunduğunu bilen T ü r k ordusunun nasıl bir ruh haliyle mücadeye atılacağını kestirmek kolaydır. Diğer taraftan, aynı T ü r k H ü k ü m d a r ı ordusuna şu iki şıktan birini tavsiye etmektedir: Ya toptan şehid olarak cennete girmek manevî mükâfatına nail olmak, yahut zaferi kazanarak maddî servete

kavuşmak. O, üçüncü bir şıkkı, mağlûp olma veya ricat şıkkını kabul etmemektedir.

Savaşın mahiyetini belirttikten sonra A l p - A r s l a n'ın ordusu mensuplarını savaşa katılıp katılmamakta serbest bırakmasının onların şevkini daha da arttıracağı meydandadır. Hele bütün sıaft ve selâhiyetlerini terkedip, kendisini de onlardan biri olarak ilân eylemesinin yaratacağı psikolojik havayı kestirmek güç olmasa gerektir. Zira A l p - A r s l a n 'ın ordusuna onlardan biri olduğunu söylemesi demek, aynı zamanda ordusunu teşkil eden her askere kendisi kadar kıymet verdiğini, diğer tâbirle onların herbirini kendi seviyesinde telâkki ettiğini göstermesi demektir.

Yaptığımız bu kısa tahlil bile, A l p - A r s l a n'ın her büyük adam gibi kitle psikolojisini gayet iyi bilen bir başkumandan olduğunu, kitleleri coşturmak için zemin, zaman ve şartlara uygun hitabelerde bulunmasını bildğini açıkça göstermektedir.

Tahlil ederek kıymetlendirmeye çalıştığımız bu nutka ordu alkışlar arasında şu cevabı verdi: "Ey S u l t a n, biz senin kullarınız; ne yaparsan, senin arkandayız". Bu cevap, nazarî olarak vardığımız neticeleri fiilen de teyid etmekte, yani istenilen havanın yaratılmış bulunduğunu göstermektedir.

A l p - A r s l a n, sözleriyle ordusunda yarattığı heyecanı hareket ve jestleriyle daha da arttırmıştır: Cuma günü öğle üzeri son harp meclisini toplayarak tatbik edilecek harp tabiyesini kumandanlariyle bir kere daha müzakere eden A l p - A r s l a n ordusuyla beraber namaz kıldı. Sonra ayağa kalktı, yay

ve oklarını fırlatıp attı; Türk âdeti, gereğince atının kuyruğunu kendi eliyle bağladı; eline kılıç ve gürzünü aldı. Ordusu mensupları aynı hareketleri taklit ettiler (yay ve okları bırakma hareketini pek şümullü telâkki etmemek icabettiğini, Selçuklu ordusunun savaşa ok atmakla başlamasından anlaşılıyor). Selçuklu Hükümdarı beyaz bir elbise giyinmişti. "Öldürülürsem kefenim budur" dedi ve ileri atıldı, ordusu da peşinden hücuma geçti.

Verdiğimiz bu izahatle düşmanın sayı üstünlüğünü Selçuklu Sultanı'nın nasıl telâfiye çalıştığını, esas hedefinin ne olduğunu belirttik sanırız. Şu halde Bizans İmparatoru'nun kazanacağından emin olduğu bir savaşın ötesinde, gerçekleştireceği geniş bir plânı olduğu halde Türk Hükûmdarı Alp-Arslan'ın zaferi kazanmaktan başka birşey düşünmediği, bu itibarla kendisini zafere ulaştıracak tedbirleri almakla iktifa ettiği görülmektedir.

Bizans İmparatoru da son defa bir harp meclisi topladı. Burada da iki görüş çarpıştı: 1 — Meydan muharebesi vermek, 2 — Kuvvetleri, tahkim edildiği anlaşılan ordugâhta muhafaza ederek düşmanın hücumunu beklemek. Son görüşü müdafaa edenler *Ahlat*'a doğru gönderilen kuvvetlerin akibetini hatırlatıyorlar ve ordugâhta kalmanın akıllıca bir hareket olacağını söylüyorlardı. Burada da İmparator'un gözüne girmek isteyenler hücum taktiğini müdafaa ettiler. Neticede bu görüş galebe çaldı.

Bizans ordusunun da savaş başlamadan önce kendi dinlerine göre âyinler ve dualar yaptığını biliyoruz. Buna rağmen Bizans'ın bu savaşa dinî bir mahiyet vermeğe çalıştığı iddia edilemez. Zira bütün hıristiyanların desteklediği bir savaş karşısında bulunmak şöyle dursun, bu savaşa iştirak eden başlıca hıristiyan iki kavim olan grek ve ermeniler bile birbirlerine şüphe ile bakıyorlar ve her fırsattan istifade ederek birbirlerini itham ediyorlardı. Diğer taraftan Rûm, Rus, Hazer, Alan, Uz, Peçenek, Kıpçak, Gürcü, Ermeni ve Franklar'dan meydana gelen ve ekserisini Türklerin teşkil ettiği anlaşılan Bizans ordusunun hepsinin hıristiyan olduğu da iddia edilemez.

Bizans ordusu şu şekilde harp nizamına sokulmuştu: Sağ cenaha emrinde Uz (Oğuz)lar olduğu halde Kapadokyalı general Alyattes; sol cenaha emrinde Peçenekler, v.s. olduğu halde general Bryennios; merkeze ise, bizzat imparator kumanda ediyordu. Gerideki ihtiyat kuvvetlerin başına oğlu Andronikos'u geçirmişti.

Türk ordusuna gelince, savaş plânı çok daha başkaydı: Alp-Arslan ordusunu ikiye ayırmıştı; bir kısmiyle kendisi düşman karşısında yer alırken, daha büyük bir kısmını da itimad ettiği "hâcib"lerinden olup, Bizans kaynaklarında Taranges adiyle geçen bir generalin emrine vererek pusu kurmasını emretti. Türklerin tarih boyunca tatbik edegeldikleri bu plânın orijinal bir tarafı yoktur.

Alp-Arslan'ın da, Bizans İmparatoru gibi ordsunu sağ cenah, sol cenah ve merkez olmak üzere başlıca üçe ayırdığı, âdet gereğince kendisinin merkeze kumanda ettiği muhakkak ise de,

sağ ve sol cenahı kimlerin kumandası altına verdiğini kat'i olarak bilmiyoruz. Selçuklu plânının ağırlık merkezini pusu kurma işi teşkil ettiği ve görüleceği üzere, kat'i neticeyi de bu tâyin eylediği için kaymakların ordunun düşman karşısında nasıl tanzim edildiğine ehemmiyet vermedikleri anlaşılıyor.

Kendisine pusu kurma vazifesi verilmiş olan Selçuklu generali emrindeki kuvvetleri dörde ayırdı ve her birini bir tepenin arkasına gizledi. Ayrıca keşif kolları teşkil etti. Onun pusudakilere verdiği talimat, sırası gelince düşman kıtalarını kuşatmak ve her taraftan ok yağmuruna tutmaktan ibaretti.

Savaşa Selçuklular'ın başladığı anlaşılıyor: Süvarilerinin ok yağmuruna tutulduğunu gören Bizans ordusu onları müdafaa etmek üzere ilerledi, Selçuklu ordusu kaçıyor göründü ve çekilmeye başladı, fakat Bizans ordusu pusudaki kıt'aların hücumları yüzünden ağır zayiata uğradı.

Kat'i meydan muharebesini kabule karar veren Bizans İmparatoru, herhangi bir yerde Türk yaya kıt'aları bulmak, savaşa girişmek ve netice almak ümidiyle emrindeki piyade kuvvetleriyle beraber ilerledi, fakat Türkler toplanacak yerde, sağa sola dağılıyorlardı. Bu, onların fırsat bulur bulmaz ansızın korkunç nağralarla tekrar görünmelerine ve hücuma geçmelerine mani olmuyordu. Bu suretle Selçuklu askerleri Bizans sağ cenahını firara mecbur etti. Bu hal Bizans geri hattının da çekilmesine sebep oldu. Görülüyor ki, Bizans hatları yerlerinden oynatılmıştır. Görünüşe göre, ilk kuşatılan hat ise bizzat İmparator'un kumanda ettiği merkez hattıdır. Zira o bir anda kendisinin ve emrindekilerin her taraftan ok ve taş yağmuruna tutulduğunu gördü. Romanos Diogenes bu ana kadar bozulmamış olduğu anlaşılan sol cenahı yardımına çağırmak istedi, fakat Türkler ona da mani oldular; zira Bizans ordusunun arkasına geçen ve sol cenahı da kuşatmaya başlayan Selçuklu askerleri bu cenahı da bozguna uğratarak firara mecbur ettiler. Böylece tamamiyle tecrid edilmiş olan ve takviye kuvvetlerinden de mahrum kalan İmparator, esir düşünceye kadar elinde kılıç çarpışmaya devam etti. Mahsur İmparator nihayet elinden yaralandı. Bu sırada o, elbiselerinden ve başındaki tolgadan tanındı. Bir ok isabeti alan atı kendisiyle beraber yere yıkıldı. Onun kaçmasına mâni olmak için ata mahsus nişan alındığı muhakkaktır.

Savaşın ne kadar sürdüğü meselesine gelince, arap kaynaklarına göre Cuma günü öğleden sonra başlayan savaş, akşama kadar bitmişse de, takip, gece de devam etmiştir. Şüphesiz temizleme hareketi ertesi gün de akşama kadar sürmüştür.

Bütün kaynakların hemen hemen ittifakla bildirdiklerine göre, savaş çok şiddetli olmuş, Bizans askerlerinin büyük bir kısmı öldürülmüş, başta İmparator ve birçok kumandanlar olduğu halde bir kısmı esir edilmiş ancak pek az kısmı oraya buraya kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdir. Bizans ordusundaki Uz'lar, daha sonra da Peçenekler kendileri gibi Oğuz soyundan olan Selçuklu Türkler'iyle karşılaştıklarını kıyafet ve konuşmalarından anlıyarak daha savaşın başında kardeşlerinin tarafına

geçtiler. Sağ cenahın çabucak bozulması ancak bu suretle izah edilebilir.

Buna göre Malâzgirt Meydan Muharebesi'nin bir imha muharebesi vasfını haiz olduğu söylenebilir.

Elde edilen ganimet ise bir kelime ile muazzamdı.

Uzun tarihi boyunca ilk defa bir Bizans İmparatoru müslüman bir hükümdarın eline esir düşüyordu. Esir alma şerefi de Selçuklu Türkleri'ne ve onun Kahraman Hükümdarı Alp-Arslan'a nasip olmuştu.

Harbi bitmiş sayan Alp-Arslan çadırına çekilmişti. Kaçanları ordusuyla beraber bizzat takip etmiş olan Sultan, yorgunluğunu gidermeye pek vakit bulamadan, kumandanlarından Gûherâyin huzuruna gelerek "köle (gulam)lerinden birinin "Rum Melik"ni esir etmiş olduğu haberini verdi ve şu maruzatta bulundu: Ordu (daha İran'da), Nizamü'l-mülk'ün önünde teftiş verirken, bu köle'yi beğenmemiş olan Vezir onu ordudan iskat etmek istemişti. Kendisi (Gûherâyin)'in lehinde şefaati üzerine ihtiyar vezir alay etmiş ve "belki de bize "Rûm Melik'ni esir olarak getirir" demiştir. Gûherâyin maruzatını şu sözlerle bitirdi: "Yüce Tanrı, Rûm Melik'ni onun eliyle esir ettirdi".

İnanmak istemeyen Hükümdar, İmpartor'u esir alan köleyi huzuruna getirterek hâdiseyi onun ağzından dinlemiştir. Köle, başının üstünde iki haç ve etrafından rus muhafız kıt'ası bulunan bir atlı görerek

öldürmek için üzerine hücum ettiğini, muhafızlardan birinin "yapma, bu Meliktir" dediğini anlattı.

Sultan, İmparatoru esir alan bu köleyi hil'atledi ve onu has adamlarından biri yaptı. Başardığı işin azametini takdir eden köle bununla iktifa etmemiş, kendisine *Gazne*'nin verilmesini istemiş, Sultan da kabul etmiştir. *Gazne* bu sırada Selçuklu hâkimiyetinde olmadığı için bunu, burasının fetihten sonra Bizans İmparatoru'nu esir edene vermeyi Selçuklu Hükümdarının vadettiği şeklinde kabul etmek lâzımdır.

Sultan, zincire vurulmuş Bizans İmparatoru'nu huzuruna getirtti, teşhis ettirdi. Rivayete göre, Sultan ona üç tokat vurmuş, ayağı ile itmiş ve kendisini azarlamıştı.

Bu, daha sonra ona yaptığı iyi muamele ile tezat teşkil eder görünüyorsa da, Selçuklu Hükümdarı'nın ilk anda kendine hâkim olamaması pekâlâ mümkündür.

Bundan sonra Selçuklu Sultan'ı ile İmparator arasında şu çok dikkate şayan muhavere cereyan etmiştir ki, tarihî ehemmiyeti dolayısiyle kaynaklarda geçtiği şekilde aynen veriyoruz:

Sultan:

—"Dostluk kurmak üzere sana Halife'nin elçilerini göndermedim mi? (Fakat sen dostluktan) imtina ettin. Sana düşmanlarımın iadesini istemek üzere Afşin ile elçi göndermedim mi? Fakat reddettin. (Daha) dün akşam sana adam göndererek, dönmeni rica etmedim mi? Fakat sen "para sarfettim, büyük bir ordu topladım, buralara kadar geldim, aradığımı yakala-

dım, ülkelerime yapılanı İslâm ülkelerine yapmadıkça nasıl dönerim?" dedin. Serkeşliğinin neticesini nasıl buldun?" (Bu son sözüyle Selçuklu Hükümdarı ayaklarında zincirler ve boynunda lâle ile önünde duran İmparator'un halini kastediyordu).

İmparator:

—"Ülkelerini almak için türlü kavimlerden mürekkep askerler topladım, paralar sarfettim. Memleketim ve kaderim elindedir. Bu durumda önündeyim. Tevbih ve tekdiri bırak, ne istiyorsan onu yap!"

Sultan:

—"Zaferi sen kazansa idin, bana ne yapardın?"

İmparator:

—"Sen böyle benim veya adamlarımın lûtfuna terkedilmiş olsaydın, ya başını kesmelerini, yahut bir darağacına asmalarını emrederdim".

Sultan:

(Kendi kendine) —"Ah, vallahi doğru söyledi. Bundan başka türlü konuşsaydı yalan söylemiş olurdu. Bu adam akıllı, mert bir adamdır. (Bu sebeple), katli caiz değildir". (Sonra yüksek sesle) "Sana ne yapacağımı zannediyorsun?"

İmparator:

—"Üç şık vardır: Birincisi beni öldürürsün. İkincisi, üzerine yürümekten bahsettiğim ülkelerinde beni teşhir edersin. Üçüncü şıkka gelince, yapmıyacağın için söylenmesinde bir fayda yoktur".

Sultan:

—"Bu nedir?"

İmparator:

—"Affedilmem, (takdim edeceğim) paraları kabul etmen, (aramızda) dostluk kurulması, beni dost edinmen, beni bir kölen, kumandanlarından biri ve *Rûm*'da bir "nâib"in olarak memleketime iade etmen. Zira beni öldürürsen sana bir faydası olmaz; (benim yerime) başka birisini (tahta) geçirirler".

Sultan:

—"Hakkında aftan başka bir şey düşünmedim: Kendini satın al!"

İmparator:

—"Sultan ne istediğini söylesin".

Sultan:

—"10 milyon dinar".

İmparator:

—"Hayatımı bana bağışladığın takdirde, Rûm mülkünü (bile) istemekte haklısın. Lâkin başlarına geçtiğimden beri ordular sevketmek, savaşlar yapmak için *Rûm*'un paralarını sarfettim, mallarını müsadere ettim, halkını fakir düşürdüm".

İşte Alp-Arslan ile Romanos Diogenes arasında geçen tarihî konuşma burada bitmektedir. İki hükümdar arasında böyle bir konuşmanın geçmiş olduğunu kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur. Çünkü, muhavere, zamanın umumî telâkkilerine ve şartlarına uygun olduğu gibi, düşmanlarına daima iyi muamele etmekle şöhret bulmuş olan Türkler'in âdet ve geleneklerine de uygundur. Yalnız, esir Bizans İmparatoru'nun, tahtına iade edildiği takdirde Sultan'ın kölesi, v. s. olacağını söylemesi zor kabul edilebilir. Çünkü

muhaverenin başında ölümü istihkâr edercesine konuşan İmparator'un, konuşmaların sonuna doğru bu kadar küçüleceği düşünülemez. Alp-Arslan'ı büyültmek ve tabiî Bizans İmparatoru'nu küçültmek için İslâm kaynaklarının konuşmaların bu noktasında değişiklikler yaptıkları ileri sürülebilir.

Kaynaklarda karşılıklı konuşmaya burada son verilmekte, fakat müzakerelerin devam ettiğine de işaret edilmektedir. Bu tarzda devam ettiği anlaşılan karşılıklı konuşmalar sonunda Bizans İmparatoru şu hususları kabul ve taahhüt etti:

1 — İmparator, şahsının serbest bırakılması karşılığında bir 1.500.000 dinar ödeyecek.

2 — Ayrıca Selçuklu İmparatorluğu'na her yıl 360.000 dinar verecek.

3 — İmparator, ihtiyaç duyulduğu zaman istenildiği kadar Rûm askerini Selçuklu İmparatorluğu'nun yardımına gönderecek.

Şartların bunlardan ibaret olduğunu zanneden Bizans İmparatoru, yerine başka birinin tahta çıkarılmasından önce yola çıkmasına müsaade etmesini Selçuklu Hükümdarın'dan rica etmiş, böyle bir şey vaki olduğu takdirde, taahhütlerini yerine getirmeye muktedir olamıyacağını hatırlatmıştır. Fakat Alp-Arslan müslümanlardan yeni aldığı, *Antakya, Urfa, Menbiç ve Malâzgirt'in* iadesini ve Bizans elinde esir bulunan müslümanların serbest bırakılmasını istemek suretiyle, anlaşma şartlarının henüz tamamlanmamış bulunduğunu anlattı. Buna cevap veren Bizans İmparatoru, bu şehirleri iade etmenin elinde olmadığını, sâlimen memleketine döndüğü zaman buralara ordular sevkederek alacağını ve Sultan'a teslik edeceğini, yoksa, şimdi emir verse de, kendisini kimsenin dinlemiyeceğini söyledi. Esirler meselesine gelince, İmparator memleketine döner dönmez, onları yola çıkracağını ve kendilerine iyi muamele edeceğini vadetti.

Esir İmparator'un kendini kurtarmak için ödeyeceği para mikdarı üzerinde yapılan indirme istisna edilecek olursa, gâlip Selçuklu Hükümdarı Alp-Arslan tarafından dikte edilen anlaşma şartları böylece bitmiş oldu.

Fakat kazanılan zaferle yapılan anlaşma karşılaştırıldığı zaman, şartların ne kadar hafif olduğu derhal dikkati çekmektedir. Sonra hemen hemen bütün şartların yerine getirilebilmesi İmparator'un tekrar tahtına oturabilmesine bağlıdır. Alp-Arslan neden bu kadar hafif şartlarla bir anlaşma yapmıştır? Bunun sebeplerini kısmen Bizans İmparatoru'nun hareket ve konuşmalarıyla Selçuklu Hükümdarı üzerinde uyandırmağa muvaffak olduğu itimatta, kısmen de Bizans İmparatorluğu'nu vasal bir devlet haline getirmenin Alp-Arslan'ın gururunu tatmin etmesinde aramak lâzımdır. Yoksa savaş neticesinde askerî teşkilâttan hemen hemen mahrum hale gelen Bizans'ı ortadan kaldırmak mümkün olduğundan, İmparator'a çok daha ağır şartlar kabul ettirmek Alp-Arslan için pek kolay bir iş olurdu. Öyle görünüyor ki, Romanos Diogenes'in

şahsında sadık bir vasal ve müttefik bulduğuna kanaat getiren Selçuklu Hükümdarı, Bizans İmparatorluğu'nu fazla ezmek istememiştir.

Mesele ne bakımdan mütalâa edilirse edilsin, anlaşma tatmin edici görünmemekte, kazandığı takdirde Türk Devleti'ne neler yapacağını önceden ilân eden bir düşmana aşırı müsamahakâr davranıldığı kanaatini vermektedir. Bu itibarla anlaşma dikte edenin asaletini ve gururunu belirtmekle beraber Türk Devleti'nin yüksek menfaatlerini şahsî hisleri uğruna feda ettiği intibaını uyandırmaktan da geri kalmamaktadır. Bu mülâhazalarla Alp-Arslan, karşımıza iyi bir asker, mükemmel bir hatip, fakat zaferlerinin neticesinden iyi istifade edemeyen bir siyaset adamı hüviyetiyle çıkmaktadır. Onu böyle harekete sevkeden şahsî sebebler ne kadar asil olursa olsun, hakikat budur. Şu halde Malâzgirt Meydan Muharebesi'nin Anadolu'nun kapılarını açtığını, bize bir vatan kazandırdığını bu anda iddia etmek mesnetsiz hükümler vermek demektir. Hattâ daha ileri giderek denilebilir ki, şimdiye kadar yapılagelen akınları durduran bu anlaşma, bu haliyle, Selçuklu Devleti'nin şimdiye kadar takip ettiği umumî siyasete aykırıdır.

Malâzgirt Meydan Muharebesi'nin hakiki ölçüsüylt değerini kazanabilmesi için şartların değişmesi gerekmiştir.

Ancak tahlil ederek kıymetlendirmeye çalıştığımız anlaşmaya varıldıktan sonra, Alp-Arslan'ın emriyle İmparator'un ayaklarındaki zincirler

ve boynundaki lâle çözüldü. Fakat kendisine hakiki hükümdar muamelesi yapılması için ertesi günü beklemesi icabetti. Filhakika, Cumartesi veya Pazar günü huzura kabul edilen Bizans İmparatoru, kendisinden savaş esnasında alınmış olan tahtını dikilmiş buldu. Sultan, onu yanıbaşında tahtına oturttu, kendi eliyle kürkünü giydirdi ve başına tacını koydu. Beraber yemek yediler. Bundan sonra da Sultan kararını kendisine şu sözlerle resmen tebliğ etti: "Seni dost edindim; (zira) itimada şayan olduğuna kanaat getirdim. Seni memleketine göndererek, tahtına iade ediyorum". Rivayete göre bu resmî beyan üzerine İmparator, Sultan'ın önünde yer öpmüştür. Yine rivayete göre, İmparator, Sultan'ın nezdinde bir hafta kaldı. Bu arada akrabalık münasebetleri kurulması kararlaştırıldı.

Sultan, başlarında iki hâcib'in bulunduğu ikiyüz kişilik bir kıt'ayı İmparator'un muhafazasına memur etti. Onu bir fersah mesafeye kadar bizzat teşyi etti. Yolda İmparator, Selçuklu Hükümdarı'nın yanında yaya yürümek istediyse de, Sultan mâni oldu. Ayrılacakları zaman iki hükümdar kucaklaştı.

Sultan, *Rey* ve *Hemedan*'a dönerken, İmparator da Türk askerinin muhafazası altında, kendisini bekleyen akibetten habersiz, Anadolu içinde İstanbul'a doğru yol alıyordu. O, *Sivas* civarında Türk muhafız kıt'asını geri gönderdi.

Romanos Diogenes'in esareti haberi İstanbul'da önce bir kararsızlık havası yarattı.

Fakat esir İmparator'un Selçuklu Hükümdarı ile anlaştığı öğrenilince, Mihael VII., Bizans İmparatorluğu tahtını ele geçirdi (24 Ekim 1071). Romanos Diogenes, hâdiseyi daha Sivas civarında öğrenmiş bulunuyordu.

Müttefiki Selçuklu Hükümdarı'na güvenen Romanos Diogenes, Bizans tahtı için mücadeleye giriştiyse de, önce Amasya'da, sonra da Adana'da mağlûp edildi. O, yardım istediği Alp-Arslan'ın kendisine yardımcı kuvvetler göndereceğine ve Bizans tahtına oturmasını temin edeceğine son dakikaya kadar inanıyordu.

Hile ile ele geçirilen Romanos'un gözlerine mil çekildi ve aradan çok geçmeden öldü (1072 yazı).

Sağlığından, hattâ Bizans İmparatorluğu tahtına geçmesinden fazla ölümü bizi ilgilendirdiği için, Romanos Diogenes'in haklarını elde etmek için giriştiği mücadeleyi ve akibetini, kısaca da olsa, bahis mevzuu ettik. Zira şartlar aynı kalsaydı, Malâzgirt Meydan Muharebesi, tarihin kaydettiği en büyük savaş olarak kalacak, fakat belki de büyük ve şümullü neticeler vermiyecekti. Halbuki Bizans'ta vuku bulan bu iç savaş neticesinde Alp-Arslan'ın müttefiki olan Romnos Diogenes'in dâvayı kaybetmesi ve ölümü, Türkler'in Malâzgirt Meydan Muharebesi'nin neticelerinden istifade etmelerine imkân vermiştir:

Müttefiki Romanos Diogenes'in uğradığı felâkete çok müteeessir olan Alp-Arslan, intikamını almağa yemin etmiş, kendisi Orta Asya'ya doğru sefer ederken başta Kutalmış'ın oğulları olmak üzere birçok prens ve kumandanları *Anadolu*'nun fethine memur etmişti. Bu suretle, feshedilen anlaşmadan sonra *Anadolu* akınlarına yeniden başlamak suretiyle Tuğrul Bey zamanındanberi takibedilen siyasete dönülürken, Malâzgirt Meydan Muharebesi de hakiki değerini almış bulunuyordu. Bu itibarla Malâzgirt Meydan Muharebesi, *Anadolu*'nun fethinde ve Türk vatanı haline gelmesinde asıl bu andan itibaren kat'i bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü bundan önceki akınlarla bu savaştan sonraki akınlar arasında derin farklar vardır:

1 — Bizans ordusu *Malâzgirt*'te imha edildiği için, Türk akıncıları artık ciddî bir mukavemetle karşılaşmadılar.

2 — Bunun neticesi olarak, istilâ daha süratli oldu: Türk akıncıları daha önce takriben 25 yılda batıda denize ulaştıkları halde, Romanos Diogenes'in ölümünden sadece iki yıl sonra Ege ve Marmara sahillerine indiler ve Üsküdar'a kadar bütün Anadolu'da ayak basmadıkları yer kalmadı.

3 — Daha önceki akınlarda akıncılar ganimet elde ett'kten sonra umumiyetle *Ahlat* ve *Haleb*'deki üslerine döndükleri halde, şimdi *Anadolu*'da kalıyorlardı. Bunda onları sürüp çıkaracak kuvvetlerin bulunmamasının tesiri olmakla beraber, akıncıların

A n a d o l u'yu artık benimsemeye ve burasını yurt edinmeye başladıkları ileri sürülebilir.

4 — Bununla beraber, bu akınların M a l â z g i r t M e y d a n M u h a r e b e s i'nden önce yapılan akınların devamı olduğu da bir gerçektir. Zira, yeni akıncıların kendilerini birdenbire O r t a A n a d o l u'da bulmaları ve buradan itibaren her istikamette fetihlere girişmeleri bir tesadüf eseri değildir.

5 — Zaten aradan çok geçmeden A n a d o l u'da birtakım mahallî devletlerin kurulması bu siyasetin hem fiilî tezahürleri, hem de A n a d o l u'nun fethinde yepyeni bir merhaledir. M a l â z g i r t M e y d a n M u h a r e b e s i'nin neticeleri sayılabilecek olan bu meseleler ayrıca ele alınacaktır.

BÜYÜK SELÇUKLULAR İMPARATORLUĞUNDA SULTAN ALP ARSLAN DEVRİNİN EHEMMİYETİ

Yazan:
Dr. Hüseyin DAĞTEKİN

Büyük Selçuklular İmparatorluğu'nda Sultan Alp Arslan devrinin ehemmiyetini belirtebilmek için, mevzua girerken, her şeyden önce Oğuzların oturdukları sahaları tarif etmek, Oğuzlar Yabgu (kıral)'sunun kuvvetli bir generali olan Dukak ile oğlu Selçuk Beylerin, bu Yabgu ile münasebetlerini hatırlatmak ve nihayet Selçuk Bey idaresinde yurtlarını terketmek zorunda kalan bir kısım Oğuzlarla, Sultan Alp Arslan'a kadar Selçuklu ailesinin ve onlara tâbi Oğuz boylarının geçirdikleri hayatı, siyasî ve askerî başarıları kısaca göstermek icap eder.

Filhakika, Türk soy ve boyları içerisinde, Oğuzlar ve bu Oğuzlar arasında bi rasker aile olarak, temayüz eden Selçuklu ailesi gibi, boylar ve aileler bulmak çok güçtür. Umumî Türk Tarihi çerçevesi içinde gerek devamlılığı ve gerekse büyüklüğü itibariyle, kurulduğu sahaların siyasî, ticarî ehemmiyet ve nezaketi dolayısiyle de bu kadar mühim olan bir imparatorluğa zor raslanır. İslâm dünyası'nda ise, ilk İslâm - Türk İmparatorluğunu kuran Selçuk Türkleridir.

İslâm - Türk Tarihinde, derhal hatıra gelen diğer bir imparatorluk da, hiç şüphesiz Osmanlı İmparator-

luğudur. Bu imparatorluk Selçuklu İmparatorluğu'ndan çok yaşamış, aşağı-yukarı onun kadar geniş ve siyasî, ticarî ehemmiyet ve nezaketi haiz sahalara yayılmıştır.Bu karşılaştırmayı yaparken, zaman ve mekân ile siyasî ve askerî durumları, medenî imkânları da göz önünde bulundurduğumuzu kaydetmeliyiz.

Selçukluların 4o yılda yaptıklarını Osmanlılar ancak 150-200 yılda yaptılar. Selçukluların step imparatorluğu kurduğu iddia edilebilir; belki bu kısmen doğru da olabilir. Fakat, Alp Arslan'dan itibaren bunu kabul etmek mümkün değildir; zira, Anadolu fethi 13 yıl gibi, kısa bir zamanda tamamlandığı halde, sayısı 1,5 milyonu bulmayan Türkleri, Anadolu'dan sürüp çıkarmak isteyen bütün Avrupa'nın, bu tecrübele 100 küsûr sene devam etmesine rağmen, buna muvaffak olamadığını görmek, bu inanışı tekzip etmeye kâfidir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun asırlar boyunca payidar olamaması, başlıca anayasa meselesine ve devrin sosyal bünyesine atfolunabilir. Osmanlı İmparatorluğu bu durumu göz önünde tuttuğu için, anayasa meselesini halletmiş, sosyal münasebetlerini sıkı bir kontrole tâbi bulundurmuştur. Şüphesiz bu müesseseler bozulunca, o da çöküntü yollarına girmiş, dış tesirlerle bu çöküntü süratlenmiştir.

Oğuz Türkleri, daha X. yüzyılda en ziyade Sirderya (Seyhun) ırmağının orta mecralarından Hazer denizinin doğusuna kadar uzanan sahalarda oturmakta idiler. Büyük kısmı aşiretler halinde konar - göçer bir hayat sürüyor, diğer kısmı da şehir ve kasabalarda yerleşik bir hayata sahip bulunuyordu.

Bu Oğuzların Hârezm ve Mâverâünnehir halkı ile ticarî münasebetleri vardı. X. yüzyılın ortalarından itibaren, İslâmlığa giren Oğuzların çoğunluğu, XI. yüzyılın ortalarında eski ana dinlerini bırakarak, müslüman olmuşlardır. Müslüman Oğuzlara sonradan Türkmen adı verilmiştir.

Oğuzlar, X. yüzyılda Sirderya'nın ağzına yakın bir yerde Yeni Kent isimli merkezi olan bir devlete sahiptiler. Bu devletin başında Yabgu adı verilen bir kıral bulunuyordu. Kararlar, Yabku ile aşiret beylerinin, kumandanların ve ileri gelenlerin iştirakiyle yapılan toplantılarda verilirdi. Devlet teşkilâtı, bugünkü devlet teşkilâtı telâkkisine göre mükemmel değildi.

X. yüzyılda Oğuzlar bütün komşuları ile savaşan kuvvetli bir ulus olarak görünmektedirler. Hiçbir devlete tâbi değildiler. Komuşları ile olan münasebetleri çok defa düşmancadır. aralarında kardeş kavgaları eksik olmaz.

Sultan Alp Arslan'ın ceddi, Selçuk Beyin babası olan Dukak Bey, Oğuz Yabgu'sunun yanında kuvvetli bir generaldi. Kuvveti ve cesareti yüzünden "Demir yay" lâkabı verilmiş olan Dukak, devlet işlerindeki mahâreti ile de tanınmıştır. Yabgu, mühim devlet işlerini ona danışmadan halledemezdi. Dukak, Subaşı olmadığı halde kıralı tesiri altında bulunduracak kadar yiğitti. Bir meseleden dolayı Yabgu ile kavga etmişti. Yabgu onun gönlünü alarak, barışmaktan başka bir şey yapamamıştı.

Dukak öldüğü zaman oğlu Selçuk henüz 17-18 yaşlarında idi. Selçuk Bey Oğuz Krallığı Subaşılığı

rütbesine kadar yükseldi. Yabgu ondan çekinmeğe başladı. Selçuk Yabgu'nun kendisine bir fenalık yapmasından korktuğu için, oymak ve taraftarları ile yurdunu terkederek, İslâm ülkesine geçti; Cend taraflarında yurdlandı. Selçuk Bey burada Müslümanlarla temas neticesinde maiyeti halkı ile birlikte İslâmlığı kabul etti. Mâverâünnehir ötesinde kalan Oğuzlara karşı İslâm dünyasının uc beyi ve gaziler reisi oldu. Bundan sonra Oğuzlar (Türkmenler) ın İran'da Müslüman İranlılar ve Araplarla temasları arttı.

Bu sırada Mâverâünnehir'de Saman Oğulları ile Karahanlılar üstünlük dâvasiyle mücadele halinde idiler. Saman Oğulları zayıf ve kudretsiz düşmüşlerdi. İki devletin bu vaziyeti, Selçuk Beyle Türkmenlerin kudret ve nüfuzca gelişmesine yardım etti. Selçuk Bey, bu mücadelede Saman Oğulları tarafını tuttu. Karahanlıları yenerek, onların Saman Oğullarından aldıkları yerleri geri aldılar.

Selçuk bundan başka, halkı Müslüman olan kuzeydeki şehirlerden vergi almağa gelen Yabgu'nun tahsildarını kovmuş ve bu hudut şehirlerini tecavüzden kurtarmıştır. Bu zaferler onun şöhretini bir kat daha arttırdı. Bu sebeple birçok Oğuz aşiretleri daha kendisine iltihak etti. Bu yeni gelenler arasında Oğuzlardan başka diğer Türk kabileleri de vardı.

Selçuk Bey çok ihtiyarladığı için, muharebe meydanlarında büyük şöhret kazanmış oğullarının en büyüğü Mikâil'i kendisine halef seçmişti. Mikâil'in bir muharebede şehit düşmesi üzerine, İsrâil (Arslan) Beyi aile ve ulusun başına geçirdiğini tahmin ediyoruz. Zira kendisinin Mikâil'in çocukları Tuğrul ve

Çağrı Beylerle Cend'de kaldığını görmekteyiz. Selçuk Beyin bu iki oğlundan başka Musa ve Yunus isminde iki oğlu daha vardı. Yunus küçük iken ölmüştü.

Arslan Bey aile ve ulus başkanlığına getirilince, Yabgu yani kıral unvanını aldı. Ancak bu unvan bugünkü mânasıyla alınmamalıdır. Diğer taraftan, Selçuk Bey ihtimam ile büyüttüğü Tuğrul ve Çağrı Beylerde de şeflik kabiliyeti gördüğü için, onlara da Selçuklu Oğuzların başkanlığını verdiği anlaşılıyor. Bu durum, Selçuk henüz hayatta iken, amca ile iki yeğen arasında soğukluğa sebep olmuş, Arslan Bey Buhara yakınındaki Nur kasabası otluklarına çekilmesine başlıca âmil olmuştur. Soğukluk Arslan Beyin ölümüne kadar devam etmişse de, taraflar arasında bir kavgaya müncer olmamış, Tuğrul ve Çağrı Beyler, Arslan Beyin başkanlığını ister istemez tanımışlardır.

Selçuklu Oğuzlarının faaliyete geçtikleri sıralarda İslâm dünyası, birbirleriyle çarpışan birçok devletlere parçalanmış, eski ve kuvvetli bir hanedan idaresinde bulunan Bizans imparatorluğu da, İslâm dünyasının karşısına büyük bir tehlike halinde dikilmişti.

Arslan Bey, babasının sağlığında Saman Oğulları ile Karahanlılar mücadelesine iştirak etmiş, kendi emri altında Saman Oğullarına yardıma gönderilen Selçuklu kuvvetleriyle Karahanlılar hükümdarı Buğra Han'ın istilâ ettiği Mâverâünnehir havzasını Saman Oğulları hesabına istirdat etmek süretiyle, Selçuklu kuvvetlerinin Karahanlı kuvvetlerine üstün olduğunu göstermişti. Arslan Bey bu ilk yardımdan başka babasının sağlığında iki defa daha Saman Oğullarına

yardım etmiş ise de, bu yardımları birinci yardım kadar müessir olamamıştır.

Diğer taraftan Saman Oğulları ile vuku bulan siyasî münasebetleri, müsavi şartları haiz iki kuvvetin ve siyasî teşekkülün işbirliği şeklinde tecelli etmektedir.

Babasının ölümünden sonra Arslan Bey, aile ve ulusu başkanlığında tek başına kalmıştır. Selçuklu ailesinin Cend'de kalan kısmı da Arslan Beyin yanına Mâverâünnehir'e inmiştir. Bu sırada, Saman Oğulları devleti tarihe karışmış bulunuyor; yerine, Sultan Mahmud idaresinde çok yükselmiş bir Gazne imparatorluğu ile Mâveraünnehir'in büyük kısmını eline geçiren Karahanlılar devleti kaim olmuştur. Bu sebeple, Selçuklular da, bulundukları topraklar dolayısiyle Karahanlılar devletine tâbi durumuna giriyorlardı.

1014 yılından itibaren, Buhara'da hüküm süren Karahanlı prenslerinden Ali Tekin, Karahanlı devletine karşı bağımsız durumunu koruyabilmek için Selçuklu Oğuzlara, Selçuklu Oğuzlar da kendi çıkarları bakımından bu prense istinad etmek gerektiğini takdir ettiklerinden, aralarında anlaşmak kolay olmuştur. Ancak, Mâverâünnehir'e hâkim olmakla Ali Tekin arazi temin etmiş oluyordu; Arslan Bey de ordusuyla onun devletinin ayakta durmasını temin ediyordu. Bu durumu ile yeni devlet, iki hükümdarlı bir siyasî teşekküldür.

Gazne - Karahanlı iktifakı karşısında kalan bu devlet, müttefikleri yenmiş ve Buhara ile Mâverâünnehir'deki hâkimiyetine hak kazanmıştır. Bununla beraber, birbirlerine düşman iki mihver meydana gelmiş bulunmaktadır. Zira, Karahanlı hükümdarı Kadir Han, Arslandan korktuğu için, onun yok olmasını istiyor; Gazneli Sultan Mahmud da, Mâverâünnehir'i ele geçirmek istediğinden, Ali Tekin'i buradan kovmak istiyor. Kadir Han ile Sultan Mahmud'un yaptıkları bir konuşmada, bilhassa Arslan Bey üzerinde duruluyor.

Filhakika, Arslan Yabgu, başta büyük Gazne hükümdarı Sultan Mahmud'u düşündürecek, Türkistan meliklerini korkutacak derecede şahsî celâdete ve büyük kuvvetlere sahip korkunç bir başbuğ olmuştu.

Ali Tekin ile Arslan Yabgu'nın kuvvetlerine istinad eden Buhara devleti, iki büyük hükümdarın konuşması sırasında alınan karar gereğince ortadan kaldırılacaktı. Sultan Mahmud bu işi halletmek için, Arslan Beyi hile ile yakalatarak, kuzey Hindistan'da Kâlincer kalesine hapsetti. Türklerin essiz başbuğu bu kalede öldü (1032).

Arslan Bey'in emeli yeni bir Türk devleti kurmaktı. Bu işi kendisinden sonra, yerine gelecek Selçuklu beylerine vasiyet etti.

Bu hadise üzerine, Arslan Bey'e mensup aşiretlerin bir kısmı Horasan'a dağıldı; Sultan Mahmud bunlardan ağır vergiler aldı. 2000 hane kadar aşiret halkı bu yüzden Kirman ve Isfahan taraflarına göç etti. Bunlar sonradan Azerbaycan'a kadar ilerlemişlerdir. Bir kısım Oğuz Türkmenleri de Tuğrul ve Çağrı Bey'in kuvvetlerine iltihak ettiği gibi, amcaları Musa ve oğlu Yusuf Beylerin kuvvetleri arasına da karışmışlardır.

Arslan Bey'in bu suretle zamansız olarak ortadan çekilmesi, aynı zamanda ileride Selçuklu devletinin başında, Arslan Bey oğullarının bulunması ihtimalini de tamamiyle bertaraf etmiş, kardeşi Mikâil'in çocuklarının (Tuğrul ve Çağrı Beyler) başa geçmelerine sebep olmuştur. Onların bu hareketini bir inkilâp olarak kabul etmek lâzımdır.

Selçuk Bey'in ölümü (takriben 1007-1008) üzerine, Cend'de bulunan torunları Tuğrul (Mehmet) ve Çağrı (Davud) Beyler şeflik iddiasında bulunmamakla beraber, oldukça serbest hareket etmekte idiler.

Bu sırada, Karahanlı prensi İlek Nasr Mâverâünnehir'i fethetmiş, maiyetinde bulunan kumandanlardan Ali Tekin, burada bir Buhara emîrliği kurmağa muvaffak olmuştu. Ali Tekin Arslan ile dostane münasebetlerde bulunmuş ise de, Onun yeğenlerine karşı soğuk davranması, daha doğrusu onların da amcaları kadar olmamakla beraber kuvvet ve şevket sahibi olmuş bulunmaları Ali Tekin'i rahatsız ediyordu. Tuğrul ve Çağrı Beylerde onun kendilerine kasdetmesinden çekinmeğe başladılar. Arada çarpışmalar oldu. Nihayet Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın ülkelerine doğru göç ettiler. Han önce kendilerini iyi karşıladı. Onlara yurt gösterdi. Bununla beraber, bu defa da Buğra Han'ın bir suikastta bulunması ihtimalinden çekindikleri için, birisi, Han'ın nezdinde iken, diğerinin ulusun başında bulunmasını kararlaştırdılar. Nitekim düşündükleri de başlarına geldi. Bir gün hükümdar, yanında bulunan Tuğrul Bey'i yakalıyarak hapsetti; Çağrı Bey'in üzerine de asker

çekti. Fakat, kuvvetlerinin başında müteyakkız duran Çağrı, Karahanlı kuvvetlerini müthiş bir inhizama uğrattı. Bunun üzerine Karahanlı hüktümdarı Tuğrul'u serbest bırakmağa mecbur oldu. Artık buralarda kalmanın tehlikeli olduğunu gören iki kardeş uluslarını alarak, tekrar eski yurtlarına Semerkant taraflarına doğru yola çıktılar.

Buhara Han'ı Ali Tekin, Selçuklu Oğuzlarının gelmekte olduklarını duyunca, Türkistan hükümdarlarından yardım istedi. Ali Tekin'in, büyük bir ordu topladığını ve üzerlerine yürüyeceğini öğrenen Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e, ulusu çöle çekmesini, kendisine de (Rûm Gazası) için, izin vermesini rica etti.

Çağrı 1016 da uzak batı seferine çıktı; Horasan yoluyla Batı İran ve Doğu Anadolu'ya uc'a geldi. Burada kendisine, daha evvel gelmiş olan Türkmenler de katıldı. Vaspurakan (Van dolaylarında) Ermeni kıralığı üzerine saldırdılar. Şedad Oğulları devleti (Arpa çayı doğusunda) topraklarına girdiler; Gürcistan'a akın ettiler. Gürcü kıralı kendisinde, Çağrı'ya mukavemet ve muharebe etmek cesaretini bulamadı; bütün ülkesi tahrip ve yağma edildi. Son olarak Ani Ermeni kırallığı arazisine de girildi. Fakat burada muvaffak olunamadı.

Çağrı, Gazne devleti toprakları üzerinden uc'a nasıl rüzgâr gibi geçtiyse, dönerken de aynı yoldan Mâverâünnehir'e aynı şekilde avdet etti. Gazneli Mahmud Çağrı'nın bu hareketine şaştı; yakalanmamasına hayret etti. Fakat, aynı zamanda da çok üzüldü. Selçuklu tehlikesinin azametini tamamiyle idrak etmişti (1018).

Filhakika Çağrı Bey, bu bir nevi keşif hareketi ile yeni Türk yurdunun yerini tesbit etmiş oldu.

Tuğrul kardeşi Çağrı ile buluşunca amcaları Arslan Bey'in emrine uyarak kuvvetlerini dağıttılar. Onun esir olduğu tarihe kadar, bir daha isimlerinden bahsedilmemiştir (1025).

Bu suretle Arslan Bey, kazandıkları yeni başarılar sayesinde, vukubulan yeni iltihaklarla mütemadiyen kuvvetlenen yeğenlerinin, gitgide daha çok kuvvet kazanmalarına mâni olmuştur.

Selçuk Arslan'ının esaretinden sonra, Gazneli Sultan Mahmud'ın Horasan'dan ayrılması üzerine, Ali Tekin tekrar Buhara emâretini elde etti.

Amcalarının hapsi dolayısiyle Tuğrul ve Çağrı Beyler, her ne kadar hareketlerinde daha serbest olmak imkânını elde etmişler ise de, bütün Selçuklu Oğuzlarını ve kendilerini düşmanlara karşı koruyan, onların mesuliyetlerini yüklenen büyük bir şahsiyeti kaybetmiş oluyorlardı.

Bu olayın ilk tepkisi, toprakları üzerinde konup göçtükleri Mâverâünnehir hâkimi Ali Tekin'in, diğer amcaları Musa'nın oğlu Yusuf'u kendi tarafına çekerek, bütün Selçuklu Oğuz Türkmenlerinin başına getirmesi olmuştur. Böylece Selçuklu Oğuz birliğini yıkmak istemişti. Halbuki amcalarından sonra, Türkmenlerin başına bu iki kardeşin geçmesine kimse ses çıkarmamış; Arslan Bey oğlu Kutalmuş da onların başkanlığını kabul etmişti. Ancak, Arslan Bey'in şahsına bağlı bazı aşiret beyleri, yeni durumdan dolayı, mevki ve menfaatlarını düşünerek, Gazneli Mahmud'a

müracaat etmişler ve mensupları ile beraber Horasan'a yerleştirilmelerini istemişlerdir.

Yusuf, Ali Tekin tarafından kendisine tevcih edilen Selçuklu Oğuz Yabguluğu pâyesine ve bahşolunan bütün imkânlara rağmen, Tuğrul ve Çağrı Beylere saldırmaması üzerine, Mâverâünnehir hâkiminin intikâm almasına ve Yusuf'u öldürtmesine sebep olmuştur. Bu olaydan çok müteeessir olan iki kardeş, Ali Tekin kuvvetlerini bozmuşlar ve kumandanını da öldürmüşlerdir (1029).

Bu defa Tuğrul Bey ile Çağrı Bey, Yusuf'un babası ve amcaları Musa'yı Yabguluk makamına geçirmişlerdir. Bununla beraber Musa, Selçuklu Oğuzlarını Yeğenleri ile birlikte idare edecekti. Arslan Bey zamanında tek şef tarafından idare edilen ulus, Tuğrul ve Çağrı Beyler zamanında üç şef tarafından Kollektif bir şekilde idare olunacaktı. Bundan da anlaşılıyor ki, bütün kuvvet ve kudretlerine rağmen, Tuğrul ve Çağrı Beyler, amcaları Arslan'ın, gerek iç ve gerekse dışda sahip olduğu ikdidarı ve otoriteyi sağlıyamamışlar; bunu temin için, Ali Tekin'in gösterdiği idare şeklini kabul etmeğe mecbur olmuşlardır.

Gazneli Sultan Mahmud'ın ölümü (1030) ve yerine oğlu Mesud'ın geçmesini, Selçuklular için bir şans telâkki etmek lâzımdır. Zira Mesud, ne ileri görüşlü bir hükümdar ve ne de Gazne'nin komşularını ve hâkim olduğu ulusların karakter ve emellerini göz önünde tutarak kuvvetler müvazenesine ehemmiyet veren bir devlet adamı ve siyasî bir şahsiyet değildi. Ayrıca dediğim dedik diyen bir insandı. Bu itibarla Selçuklu

Beyleri, emellerinin geleceğine emniyetle bakabilir ve bu yolda daha rahat çalışabilirlerdi.

Selçuklu Oğuzlar, bu devletin hudutları dışında olsun içinde olsun, gittikçe büyüyen bir dış ve iç mesele olarak, büyük devleti meşgul etmeğe ve sarsmaya başlıyacaktır.

Ali Tekin, Mesud'un tahta geçmesi üzerine Gazne siyasetinde vukubulabilecek değişikliği gözönünde bulundurarak derhal Selçuklularla barıştı.

1032 yılında yani Arslan Bey'in Kâlencer kalesinde öldüğü sene, Hârezm valisi Hârezmşah Altın Taş, Sultan Mesud tarafından Ali Tekin ile müttefiki Selçuklu Beylerin üzerine gönderildi. Ali Tekin Buhara'yı boşaltarak Debûsiye'ye çekildi; Altın Taş Buhara'yı işgal etti. Selçuklu kuvvetleri de Debûsiye'de Ali Tekin kuvvetleri ile birleşti. Ali Tekin Selçuklu kuvvetleri sayesinde büyük bir mağlûbiyetten kurtuldu. Sultan Mesud ile araları eskiden olduğu şekilde gerginliğini muhafaza etti. Bu sebeple Ali Tekin, akrabaları olan Karahanlı devletine yaklaşmak mecburiyetinde kaldı; hattâ onların tabiîyetini kabul etti. Kendisine bilhassa, babasının ölümünden sonra, Mesud'un idaresine karşı ayaklanan Altın Taş oğlu Hârun'un şahsında kıymetli bir müttefik daha bulmuş oldu. Selçuklu Oğuzları da Hârun ile birleşti; Selçuklu Beyleri Altın Taş zamanında da Hârezmşah'larla iyi münasebet kurmuşlardı. Hârun'un gayesi Horasan'a bir sefer yapmaktı. Bu seferde de Selçuklular öncü kuvvetlerini teşkil edeceklerdi.

Tam bu sırada Mâverâünnehir hâkimi Ali Tekin vefat etti. Onun oğullarından nefret eden Selçuklu

Türkmenleri Hârezm'de kendilerine tahsis edilen yerlere göç ettiler. Fakat Cend hâkimi Şah - Melik onların baş düşmanı idi. Bir seher vakti Türkmenleri ansızın bastı; 7 - 8000 kişi öldürdü. Sağ kalanlar, mevsim kış olduğundan buz tutan Ceyhun üzerinden, herşeylerini kaybetmiş oldukları halde, çıplak at sırtında karşı tarafa geçtiler. Şimdiye kadar Selçukluların başına böyle büyük bir felâket gelmiş değildi.

Bu felketi haber alan Hârezmşah Hârun pek müteessir olmuş, aralarındaki ittifaka sadık olduğunu bildirmiştir. Selçuklular felâketin izlerini süratle silmeğe çalıştılar. Hârun Horasan seferini gerçekleştirmek için, Şah - Melik ile Selçuklu Türkmenlerini barıştırmak, Cend hâkimi Şah - Melik'i Sultan Mesud'dan ayırmak istiyordu; bu mümkün olamadı, Selçuklular da bu hadiseden sonra 3-4 defa daha zayıf düşmüşlerdi.

Durum bu halde iken Hârun, Sultan Mesud'un izin verdiği bir suikast neticesinde öldürüldü (1035). Gerçi Hârun'un ölümü üzerine, tahta kardeşi İsmail geçti ise de, bu felâket ve iki ölüm hadisesi, Selçuklular üzerinde, telâfisi imkânsız, istikbale ait ümitleri kırıcı derin tesirler icra etmiştir.

Baskın yüzünden büyük zarar ve kayıplara marûz kalan Selçuklu Türkmenleri şimdi, Ali Tekin öldüğünden Buhara'ya gidecek ve Hârun öldüğü için, korkusu kalmıyan Şahmelik sebebiyle de Hârezm'de kalacak durumda değillerdi. Ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Atlandılar, Horasan'a gideceklerdi; buraya girebilmek için Sultan Mesud'a ilticadan başka çare yoktu. Hepsi 900 atlıydı; Ceyhun'ı geçtiler.

***

Âmul şehrini tahrip ettiler ve Merv ile Nesâ taraflarına gelerek bu şehirler civarına kondular. Bu andan itibaren birçok soydaşları onlara katılmağa, Türkmenler toplanmağa ve Selçuklu kudret ve şevketi yeniden yükselmeğe başladı.

Tuğrul ve Çağrı Beyler Horasan'a yani Gazne topraklarına izin almadan ayak bastıktan sonra kendilerine katılan soydaşları, Horasan Türkmenleri, İsrâil'in esâretinden itibaren, geçen 10-12 yıl içinde, ne rahat etmişler ve ne de Gazne halkına rahat vermişlerdi. Önce iyi bir teb'a olmak üzere, izin ile Horasan'a geçen 4000 hane kadar Oğuz Türkmenlerin, kendilerine tatbik edilen muamele tarzı değişince, içlerine şüphe girmiş, artık bu andan itibaren, Gazneli idarecilere, Gazneli idareciler de onlara şüpheli gözlerle bakmışlardır. Bu yüzden, Türkmenler'i Gazne topraklarından sürüp çıkarmak veya imha etmek gibi, bir siyasetin güdülmesi birçok kanın dökülmesine sebep olmuş; neticede, birbirlerine yardım etmek üzere, bu göçebelerin bir araya toplanmasına, Gazne ordularına kafa tutmalarına, kazandıkları başarılarla serkeşliklerini arttırmalarına yol açılmıştır.

Hal böyle iken, Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan'a girmesi, işi büsbütün alevlendirdi. Çünkü bu iki kardeş, bu durumu devlet kurmağa elverişli görerek harekete geçeceklerdir. Bu tahakkuk ederse, geçici bir yurt için âleme hizmetten, konup göçmekten, ve nihayet mâceralı hayattan kurtulacaklardı, Merv ve Nesâ dolaylarına geldikten sonra, Selçuklu kardeşler, Sultanın himayesine sığındıklarını, kendilerine Nesâ ve Ferâve vilâyetlerinin yurd olarak ihsan edilmesini

dilediler. Uzun müzakerelerden sonra, Sultan onları teskin edecek bir tedbir aldı ise de, Selçuklular büyük korku içinde, bir hücuma karşı, her gün kuşluk vaktine kadar at sırtında yüksek bir yerde bekliyorlardı. Türkmenler'in bu durumu, Gazne devletine güvenememelerinden ileri geliyordu.

Filhakika Sultan Mesud, Türkmenlerin, gün geçtikçe kuvvet kazandıklarını ve teşkilâtlanacaklarını düşünerek telâş ediyordu. Bu sebeple de onların üzerine yürümek istiyordu. Selçuklular ise, hiç olmazsa, işin başında çarpışmaya hiç de istekli değillerdi. İçlerinde bir şüphe mevcut bulunmasına rağmen, Sultan'a hâlâ güveniyorlardı. Mesud savaşmak arzusunda olduğundan Nişâbur'a geldi. Yapılan bir istişare neticesinde, harp meclisi de Selçuklu Oğuzlarına karşı savaşmayı karar altına aldı.

Gazne ordusu Nesâ yolunu tuttu. öncü kuvvetlerin kazandıkları ilk başarı bir zafer telâkki edildiğinden, büyük bir sevinç uyandırdı. Fakat bu sevinç uzun sürmedi; biraz sonra, bütün ordunun bozulduğu haberi alındı. Korku içinde yaşayan ve silâhtan, servetten mahrum bulunan Türkmenlerin, Gazne ordusunu mağlûp etmeleri, bu ordudaki itaatsızlık yüzünden mümkün olabilmiştir. Bütün Türkistan'ı fethedecek kadar büyük olan Gazne ordusunun, ne kadar silâh ve teçhizatı, eşyası varsa Selçuklu Türkmenlerin eline geçti.

Nesâ muharebe ve zaferi, Tuğrul ve Çağrı Beylerin, yeni bir Türk devleti kurmak hususunda besledikleri emellerini tahakkuk ettirme yolunda, büyük bir mesafenin alınmasını temin etti. artık oturdukları

topraklar, onların kılıçlarının hakkı olarak, kendilerine aittir. Bu topraklara hiç kimsenin müdahaleye hakkı yoktur.

Gazneliler, Selçuklukları bir siyasî kuvvet olarak tanımaya mecbur oldular. Onlara barış teklif etmek üzere bir elçi gönderilmesine karar verildi. Bununla beraber Selçuklular bu işte ön aldılar. Üç şefin elçileri Selçuklu teklifini getirdi. Uzun müzakerelerden sonra, nihayet üç şefe Nesâ, Ferâve ve Dihistan vilâyetlerinin yurd olarak verilmesi ve şeflerden birinin Gazne hükümdarı nezdinde hizmette (rehin olarak) bulunması şartlariyle arada barış kuruldu. Şeflere hil'at, menşur ve sancak gönderildi (1035).

Bu suretle Selçuklu Oğuz Türkmenleri, Arslan Bey'in Kâlincer kalesinde ölümünden üç yıl sonra, Gazne devletine tâbi, en geniş vasal devlet statüsüne sahip bir devlet kurmağa muvaffak olmuş oluyorlardı.

Ceyhun nehrini geçtikten sonra yaptıkları teklifler arasında, hudut bekçiliği ve Gazne ordusuna asker verme gibi şartlar da mevcut olduğu halde, bu anlaşmada bunlar yoktu. Selçuklu şefler, yalnız birer kumandan değil, aynı zamanda zaferlerden istifade etmesini bilen iyi birer siyaset adamı olduklarını da böylece ispat etmiş oluyorlardı.

Anlaşma gereğince, şeflerden birinin Hükümdarın nezdinde bulundurulması kabul edildiği halde, Selçuklu şeflerden hiçbirisi Sultanın'n yanına gitmedi. Üstelik, anlaşmanın üzerinden henüz dört ay kadar bir zaman geçmeden, kendilerine verilen vilâyetlerinden çıkarak, Gazne topraklarına yağma akılarına başladılar. Bir taraftan da siyasi yalnızlıktan çıkmak için, eski dostları Hârezmşah Hârun'un kardeşi İsmail ile de, müstakil bir devlet hüviyeti ile bir ittifak anlaşması imzaladılar (1036).

Bu olanları, kendisi için bir meydan okuma kabul eden Mesud da, aynı tarzda bir meydan okuma ile mukabele etti; derhal Selçuklular üzerine asker sevketti. Ordugâha gelen iki Selçuklu elçisi, başbuğlarının mektubunu takdim ettiler. Mektupta, yağmalar, hududu geçen başka Türkmenlere atfediliyor ve kendi vilâyetlerinin halka dar geldiği için, Merv, Bâverd ve Serahs şehirlerinin de kendilerine tahsisi, karşılık olarak asker verilmesi teklif ediliyordu.

Bu teklifler karşısında Gazneliler, oyalama siyasetine başvurdular. Selçuklu korkusu bütün Gazne toprakları üzerine yayılmıştı. Selçuklular, bu zaman kazanma siyasetinin ne demek olduğunu anladıklarından harekete geçtiler; memleket dahilinde asayiş kalmadı. Fakat, bu durum karşısında Gaznelilerin işi sıkı tutmaları, öteye beriye dağılan Türkmenlerin, Ferâve ve Nesâ'ye çekilmelerini temine kâfi geldi. Kış gelince, Türkmenler tekrar faaliyete geçmişler, Curcan taraflarının altını üstüne getirmişler, Rey ve havalisini istilâ ve tahrip eylemişlerdi. Artık çetin savaşları yerine ciddî muharebeler cereyan etmeye başlamıştır (1038).

Selçuklular umum kuvvetlerini 20 - 30 parçaya ayırıyorlar. Sıkışan her birlik derhal çöle dalıyordu. Sultan Mesud Selçuklu Türkmenlerine karşı kumandanlarını memur ettiği halde kendisi uzaklarda kalmaya çalışıyordu. Diğer taraftan, bu Selçuklu meselesine

derhal bir son verilmesi için, zaten Nişâbur dolaylarında bulunan büyük Gazne ordusuna emir gönderdi. Fakat ordu, bir meydan muharebesi verebilecek durumda değildi. Buna rağmen Selçuklular üzerine harekete geçti.

Selçuklular korkularından, mağlûbiyet ihtimalini de düşünerek, agırlıklarını ve çoluk çocuklarını Merv çölüne gönderdiler. Muharebede, Gazne ileri gelenlerinin gayretsizlikleri yüzünden Selçuklular ikinci defa büyük bir zafere nâil oldular. Gazne ordusundan kurtulanları Herat'a doğru takibettiler. Horasan Selçukluların eline geçti. Biraz sonra Nişâbur işgal edildi ve hutbede Tuğrul Bey "Sultan'ül - muazzam" ünvaniyle zikredildi. Çağırı Bey de birkaç gün önce Merv'de kendi namına "Melik'ül-mülûk" ünvaniyle hutbe okuttu. Birkaç gün sonra Tuğrul Nişâbur'a girdi ve Sultan Mesud'un tahtına Selçuklu padişahı olarak oturdu (1038). Üçlü şeflik sistemi 1036 ya kadar devam etmişti; bu tarihten, 1038 e kadar bu sistem yerine ikili şeflik sistemi kaim olmuş, şimdi de tek şeflik sistemi kurulmuş oluyordu.

Zaferden sonra, Selçuklu Sultanı olan Tuğrul Bey Merv, Serahs ve Belh'i kardeşi Çağrı Bey Davud'a; Herat, Bûşenç, ve Sistan'ı amcası Musa'nın oğlu Hasan'a; Dihistan'ı ise, anabir kardeşi İbrahim Bey Yınal'e tevcih etti. Artık tamamiyle müstakil bir devlet teşekkül etmişti. Selçuklu beyler bundan sonra yağmalara son vererek birer devlet adamı olduklarını tekrar ispat etmişlerdir.

Serahs muharebesinden sonra, Horasan'da Selçukluların durumu tamamiyle hâkim olmaları üzerine Sultan Mesud, onlara karşı bizzat sefere çıktı. Fakat, Karahanlı prenslerden Börü Tekin'in Gazne topraklarına saldırdığı ve yağmalarda bulunduğu haberi gelince, asıl mevzuu bırakarak Börü Tekin üzerine yürümek istedi. Nihayet ikna edilerek, bir kumandanın gönderilmesine muvafakat etti. Sultan, Selçuklulara karşı harekete başladı ise de, onlardan çok çekiniyordu. Bu yüzden bir hayli vakit kaybetti. Çağrı Bey kardeşi Tuğrul'un muvafakatini almadan küçük bir keşif müfrezesi ile her tarafı birbirine katıyordu. Çok cesur, çok çevik ve çalak bir asker, son derece tedbirli ve uzağı gören bir şefti. Mesud'un hareketini adım adım takibediyordu. Sonunda bu müfrezesiyle, Sultanın ve büyük ordusunun karşısına dikilerek, savaşı kabul etti. Muharebede saatlerce mukavemete muvaffak oldu ise de, Gazne ordsunun zannettiği kadar çürük olmadığını anlayarak, muharebe meydanını onlara bıraktı. Bu suretle iki taraf birbirlerini bir defa daha tanımış oldular (1039).

Sultan Mesud, bu muvaffakiyetten cesaret alarak, Serahs'a doğru yürüdü. Selçuklu Sultanı Tuğrul da Nişâbur'dan Serahs'a geldi. Bütün şefler burada buluştular. Selçukluların 20.000 atlıları, Mesud'un ise 40.000 ve 50.000 atlı veya piyadesi vardı.

Çekingen davranan Tuğrul ve diğer şeflerin mütalâalarına karşı Çağrı Bey Davud cesaretle döğüşmekten başka çıkar yol olmadığını; Selçuklu kuvvetlerin hafif ve manevra kabiliyetinin bulunduğunu; halbuki Gazne ordusunun ağırlıkları dolayısiyle manevra kabiliyetinden mahrum olduğunu, kendisinin bu hususta-ki tecrübelerine dayanarak izah etti.

Çeşitli sebeplerle Gazneli kumandanlardan ve bunların askerlerinden bir kısmı, birkaç seneden beri Selçuklular tarafına geçiyorlardı. Bunların da sadakatlerinden emin olunduktan sonra, ilk temaslar başladı (13 Haziran 1039). Her gün birkaç yerde muharebeler oluyordu. Suyu bol bir yer olan Dîh-i Bâzargân mevkiinde iki taraf ordusu ciddî bir muharebeye tutuştu. Sultan Mesud muharebeyi kazandı; Gazne ordusu Serahs'a girdi. Fakat Selçuklular mağlûbiyeti kabul etmemişlerdi; oyalama muharebelerine devam ediyorlardı. Bir taraftan da Gazne ordusunun faydalanacağı suyun yolunu değiştirdiler. Muharebeler gitgide şiddetlendi. Susuzluk, ot ve yiyecek kıtlığı, bir de bu taciz hareketleri, muzaffer olmasına rağmen, Gazne ordsunu bezdirmişti.

Bu sebeple bir mütareke imkânları araştırıldı. Devletin haşmet ve şevketi gözönünde tutularak, Sultan ile aranın düzelmesi hususunda devlet ricali arabuluculuk yapacaktı. Selçuklulara, ihtiyaçları olan sahalara yerleşmeleri için müsaade almağa çalışacaklardı. Sureta arabulucu olan vezir, padişahın nezdine gitti. Sonra elçilere padişahın şartları olarak şunları bildirdi:

Gazne ordusu, Herat'a çekilecek, Selçuklular da, Nesâ, Bâverd ve Ferâve taraflarında kalacaklar; buradan çıkarak yağmaya başlamıyacaklardı. Halen ellerinde bulunan üç yerden çekilecekler; yukarda adları sayılan vilâyetlere gideceklerdir.

Selçuklular da, Gazne elçisini kabul ederek "sözden dönülmemesini" söylediler. Onlar, durumu tamamiyle idrak ediyorlardı. Onların da zaman kazanmağa ihtiyaçları vardı. Gazne'nin resmen mütareke istediğine kanaat getirmişler, bu arabuluculuğun bir perde olduğunu anlamışlar; fakat anlamamazlıktan gelmişlerdi.

Selçuklu Türkmenler mütareke hükümleri gereğince, bulundukları yerleri terketmeğe ve kendilerine tahsis edilen vilâyetlere gitmeğe koyuldular. Biraz sonra, kazandıkları zamanzarfında kâfi derecede dinlendiklerini kabul ederek mütarekeye riayetsizlik ettiler. Daha başta Tuğrul'un Nişâbur'a, Davud'un Serahs'a, İbrahim Yınal'ın ise, Nesâ ve Bâved'e döndükleri ve yeni verilen Ferâve'ye yerleştikleri görüldü. Esasen Sultan Mesud da nihayi bir karşılaşma için bütün gayreti ile çalışıyordu. Gazne ordularının Sulçuklu Türkmen kuvvetlerini yenmeğe kâfi olmadığını görerek yardımcı kuvvetler, müttefikler arıyordu.

Nihayet hazırlığını ikmal eden Sultan büyük bir ordu ile harekete geçti; fakat bu defa ağırlığı hafifti. Selçukluların peşine düştü. Onların ağırlıklarını Balhan dağına götürdüler; Ferâve'den çöllere çekildiler. Sultan Nesâ'ya doğru hareket etti; her taraf dehşet ve korku içinde kaldı. Tuğrul, günlerce çizmesini ve zırhını çıkarmamıştı; yattığı zaman kalkanını yastık yapıyordu.

Mesud ot sıkıntısı çekmeğe başladı; Nesâ'dan Nişâbur'a döndü. Nişâbur harabolmuştu; müthiş bir kıtlık hüküm sürüyordu. İnsanlar ve hayvanlar açlıktan ölüyordu. Bu sıkıntı Selçuklular da vardı.

Karşılaşmalar başladı. Yeniden çarpışmalar ve muharebeler oluyordu. Açlık ve kıtlık o dereceyi buldu ki, sayısız at ve insan ölüyordu. Gazne ordusunun her an isyan etmesinden korkulmaya başlandı. Bu şartlar içinde Serahs'a varıldı. Bütün bunlara susuzluk da ka-

tıldı. Sultan, ordunun Merv'e kadar gitmesi emrini verdi. Durum son derece feci bir hal almıştı.

Tam bu sırada Türkmen kuvvetleri de göründü. Dört taraftan Gazne ordusuna hücum ettiler. Şiddetli muharebeler oluyordu. Her ne kadar Gazne ordusu, hücumları muvaffakiyetle def ediyor ise de, bu Selçuklu öncü kuvvetleri, onların peşini bırakmıyordu.

Bununla beraber, Selçuklu büyüklerinin yaptıkları toplantıda Tuğrul, savaştan el çekmeyi, Rey, Cibâl ve İsvahan taraflarına göç ederek, Gazne takibinden kurtulmayı teklif etti. Fakat Çağrı Bey, iş bu dereceye geldikten sonra, şartlar da kendileri için daha iyi olduğuna göre, savaşmak lâzımgeldiğini ileri sürdü. Bu teklif herkes tarafından uygun görüldü. Vuruşmaya hazır 16.000 atlı idiler.

Selçuklu kuvvetleri yeniden saldırmağa başladılar. Gazne ordusunun mukavemeti ve yürüyüşü gittikçe azalıyordu. Ordu suyun başına perişan bir halde ulaştı. Herkes kaçmak için imkân arıyordu. Bununla beraber, ordu savaşarak Dandanakan kalesine geldi. kat'i netice burada belli oldu. Aylarca devam eden bir "takip muharebeleri zinciri" bu kalenin altında son buldu.

Gazne ordusunun gözü arkada savaşması, birçok kumandanların rekabetleri ve bazı kumandanlarla Gulam'ların Selçuklulara iltihak etmesi bu bozgun tablosunu yaratan diğer sebepleri tamamlıyordu. Hükümdar ve etrafındakilerin iyi savaşmalarına rağmen neticeyi değiştirmek mümkün olmadı. Gazne ordusu derhal dağıldı ve ve muharebe meydanından, Selçukluların önünden firar etti (23 Mayıs 1040).

Sultan Tuğrul, muharebe meydanı ortasına kurulan bir çadır içindeki tahtına oturdu. Maiyeti, kendisini Horasan emiri olarak selâmladılar ve tebrik ettiler. Müttefiklere ve İslâm ülkelerine zafer mektupları gönderildi. Tuğrul Bey Nişâbur'a, Musa Yabgu, Yinallilerle birlikte Merv'e gitti. Çağrı Bey ise, Belh ve Tuhanistan'ı fethetmek üzere, ordunun büyük kısmı ile Belh'e hareket edecekti.

Bu kat'i neticeli muharebeden sonra Selçuklular, uzun yıllardır özlemini çektikleri devleti, nihayet bütün unsurlariyle ve tehlikeden uzak bir şekilde kurmak imkânına kavuştular. Toplanan Selçuklu kurultayında Çağrı Bey haklı olarak birinci derecede bir mevki ihraz etti. Ailenin bir birlik halinde kalması lüzumlu görüldüğünden, aile efradı bu hususu yeminle teyidetti. Devlet, eski Türk âdeti gereğince, ailenin müşterek malı idi. Bağdad Abbasî Halifesine de bir mektup yazılarak, Selçuklu ailesinin hurucu ve Gaznelilerle arada geçen iyi veya kötü münasebetler anlatıldı; ve kurulan yeni devletin meşruiyetinin Halife tarafından tasdiki rica edildi.

Devletin iç idaresine gelince; ele geçen ülkeler aile arasında bölüşüldü. Büyük kardeş Çağrı Bey, Merv merkez olmak üzere, Horasan'ın büyük bir kısmına; Musa Yabgu ise, Bust, Herât, Sistân, ve havalisine; Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurd da Tabasayn vilâyeti ile Kirman ülkelerine tâyin edildiler. Tuğrul Bey ise, Irak-Acem ve Irak-Arap taraflarına gidecek ve anne cihetinden kardeşi olan İbrahim Bey Yınal, Çağrı Bey'in diğer oğlu Yâkûtî, amcası oğlu Kutalmış onun emrinde olacaklardı. Böylece Tuğrul Bey aile âzası kuman-

danlarla batı ülkelerinin fethine memur edilmiş oluyordu. Diğer taraftan Musa Yabgu ile Kavurd'un Çağrı Bey'in emrinde kaldıkları ve ailenin iki şefli bir sistemi kabul ettiği görülüyordu.

Tuğrul Bey sultandır; Çağrı Bey ise Yabgu (=Kıral, Melik) dur. Her birinin ayrı ayrı Vasalları vardır; Tuğrul'un Vasalları henüz kumandan mevkiindedirler. Batıda ülkeler alındıkça onlar da, Musa Yabgu ve Kavurd gibi kendilerine tahsis edilmiş olacak ülkeleri, ikinci veya üçüncü derecede birer hükümdar salâhiyeti ile yarı bağımsız olarak idare edeceklerdir.

Sultan Tuğrul, bir devletin kuruluşunu tamamlıyan paralar da bastırmıştır. 1040 da bastırdığı altın para üzerinde el-Emîrü'l-ecell (Yüksek emir); 1042 de bastırdığı paralarda da el-Emîrû's Seyyid unvanını kullandı.

Konar-göçer aşiretler başbuğu olan Selçuklu reisleri, devlet kurulduktan sonra, yağmaların önüne geçmişler; âdil bir idare kurmak suretiyle, yerleşik şehirlî halkı da kendilerine ısındırmağa muvaffak olmuşlardı.

Dandanakan muharebesinden sonra, askerî hareket devam eden Çağrı Bey, Belh üzerine yürüdü. Şehri kurtarmak için, Sultan Mesud tarafından gönderilen Mevdud idaresindeki Gazne ordusunu perişan ederek, şehri teslim aldı. Çağrı burayı aldıktan sonra, Cûzcân, Bâdgîs, Huttelân ve diğer Toharistan şehirlerini itaat altına aldı. Büyük mağlûbiyetten sonra, Hindistan'a gitmek isterken esir düşerek öldürülen Mesud'un yerine, kardeşi Mehmet, sultan ilân edilmiş ise de, Belh'de bulunan Mesud'un oğlu Mevdud amcası Mehmed'i mağlûp ederek, babasının tahtına oturdu (1041).

Genç Gazne hükümdarı, 435 (1043-1044) de Çağrı Bey'in hastalığını fırsat bilerek, kendisine ait olan Belh şehrini ve Toharistan'ı geri almak için, ordular gönderdi. Çağrı Bey, oğullarının en seçkii olan Alp Arslan'ı, Gaznelileri karşılamak üzere memur etti. Şehzade Gazne ordusuna muzaffer oldu.

Biraz sonra şifa bulan Çağrı Tirmiz'i kolaylıkla zaptetti. Toharistan ve Behl ile diğer şehir ve bölgelerin idaresini Alp Arslan'a bıraktı. Şehzade aynı zamanda Gazne Sultanlığı ile mücadeleye memur edilmişti.

Daha sonra elinden çıkmış olan Hârezm'i yeniden itaat altına alan Çağrı Bey, Kıpçak ili reislerinden biri ile akrabalık kurarak, Kıpçakların bir kısmını kendi tarafına çekmeğe muvaffak olduğu gibi, Türkistan hakanı Arslan Han ve Büveyhliler hükümdarı Ebû Kâlicâr ile de ittifak yaptı. Kendisiyle savaşa hazırlanan Sultan Mevdud'a karşı bu suretle, müşterek bir cephe teşkiline muvaffak olmuş oldu. Fakat, bu dostluk kısa sürdü.

Gazne taraftarı Emir Haşka, Hârezm'i almak üzere ayaklandı ise de, Çağrı Bey'in gönderdiği kuvvetlere mukavemet edemediğinden, çekilmek zorunda kaldı. Diğer taraftan, Arslan Han, Tirmiz'i zaptederek, Toharistan ve Belh'i almak için, Ceyhun nehrini geçti ise de, Alp Arslan onu karşılıyarak mağlûp etti. Bunun üzerine Hakan ile Çağrı Bey arasında, Karahan hükümdar ve emirlerinin Horasan'a, ve Selçuklular elindeki diğer bölgelere tecavüz etmemeleri şartiyle, barış antlaşması imza edildi.

Büveyh oğulları hükümdarı Ebû Kâlicâr'ın 1048 de ölümünü fırsat bilen Çağrı Bey, diğer oğlu Kavurd'u mühim kuvvetlerle Kirman taraflarının zaptına gönderdi. Bu kıt'a, 1055 de tamamiyle Selçuklu İmparatorluğu ülkeleri arasına katıldı. Aynı zamanda amcası Musa Yabgu ile oğlu Böri'nin, müteaddit teşebbüslerine rağmen, itaat altına sokamadıkları Sîstân bölgesine, diğer oğlu Yâkûtî'yi memur etti. Yâkûtî vazifesini büyük bir liyakatle başardı; ve Mekrân bölgesine giderek, burayı da itaate mecbur etti. Yâkûtî'nin Sîstân'da babası adına hutbe okutturması büyük bir mesele halini aldı. Burası, kendisine ayrılmış bir bölge olduğundan, Musa Yabgu, Sîstân'ın Çağrı Bey idaresine geçmesine razı olmadı. Onu büyük Sultan Tuğrul Bey'e şikâyet etti. Musa haklı görüldüğünden, Çağrı Bey kuvvetlerini bu bölgeden geri çağırdı.

1052 yılında hâcib Tuğrul, Gazne Sultanı Abdürrâşid'i öldürerek, Gazne tahtını gasbetmiş ve kendisini metbû tanıdığını Çağrı Bey'e bildirmişti. Çağrı Bey hâcib Tuğrul'un daveti üzerine, yola çıktı ise de, hâcib Tuğrul'un öldürülmesi bu teşebbüsün neticelenmesine mâni oldu. Çağrı Bey'in kuvvetleri Gaznelilerin Hindistan valisi Hayırhız tarafından bozuldu; Çağrı Bey de Horasan'a dönmek mecburiyetinde kaldı. İşler fena gitmeye başladı. Bu defa Gazne hükümdarı Ferruhzâd Horasan'a büyük kuvvetler sevkederek Alp Arslan'ın Atabey'i ve Belh kumandanı olan Kudbeddin kul-Sarığ'ın kumandası altındaki kuvvetlere galebe çaldı. Emir esir düştü ve Gazne'ye götürüldü.

Bunun üzerine Çağrı Bey, oğlu Alp Arslan'ı, Gazne ordusu üzerine gönderdi. Kahraman şehzade, bir defa daha Gazne ordusunu perişan ve emirlerinden bir çoğunu esir etmeye muvaffak oldu. Selçuklularla Gazneliler arasında devam eden bu uzun mücadele nihayet 1059 yılında Sultan Ferruhzâd'ın katli ve onun yerine geçen kardeşi Sultan İbrahim'in tahta çıkmasiyle sona ermiş ve birbirlerini kat'i şekilde mağlûp edemeyen taraflar arasında barış devrinin açılmasına Çağrı Bey razı olmuş ve iki devlet arasında barış imza edilmişti. Antlaşmaya göre, taraflar ellerindeki ülkeleri muhafaza edecekler ve birbirlerine tecavüz etmeyeceklerdi. Hindukuş dağları arada hudut teşkil edecekti. Bu antlaşma yarım asır kadar yürürlükte kaldı.

Kahraman bir asker, şecî bir kumandan ve hiçbir şeyden yılmayan yiğitler babası, tecrübeli ve ileri görüşlü büyük bir devlet adamı olan Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul'u fecî bir tehlikeden kurtardıktan sonra (1059), yetmiş yaşında olduğu halde hastalanarak Serahs şehrinde gözlerini kapadı (1060). Altı erkek evlât bıraktı. Çağrı Bey'in veliahdı olan Alp Arslan, Horasan'da babasının yerine melik (kıral) oldu. Ahmet Kavurd Kirman hükümdarı idi. Yâkûtî, amcasının nezdinde vali olarak, Azerbaycan'da bulunuyordu. Osman, Behramşah ve Süleyman Beyler ise, onun ülkesinin muhtelif bölgelerinde emarette bulunuyorlardı. Dört kızından, Hatice Arslan Hatun, Bağdad Abbasî Halifesi el-kaim bi Amri'l-Allah'ın zevcesi idi.

Çağrı Bey, gerçekte Horasan, Doğu İran, bugünkü Afganistan ve Türkistan ülkelerini kendisinin veya oğullarının kılıç hakkı olarak elde etmiş ve buralarda kudret ve dirayetiyle saltanat sürmüş, muhteşem bir

hükümdar olarak göçüp gitti. Yerine öyle bir "Hayru'l-halef" bıraktı ki, gözleri arkada kalmadı.

***

Kızkardeşi, Büyük Sultan Tuğrul Bey'e gelince; büyük kurultay tarafından batı ilerinin açılmasına ve gazaya memur edilmişti. İlk iş olarak, Dandanakan muharebesinden çok önceleri, kendilerine ait olduğunu iddia ettiği Cûrcân ve Taberistan'ı işgal etti (1040). Daha sonra, Hârezm, İsfahan ve Rey ile Kazvin ve Azerbaycan tarafları imparatorluğa ilhak edildi. Rey şehri hükümet merkezi oldu.

1047 yılında Büveyh oğulları hükümdarı Ebû Kâlicâr, Kirman tarafında bir tecavüz hazırladı ise de, Irak-ı Acem bölgesini istilâ hareketine başlamış bulunan Tuğrul Bey'den korktuğundan, bu tasavvurundan vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştı.Diğer taraftan, Bizans İmparatorluğu Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap, Azerbaycan ve Errân bölgelerini zaptetmeye uğraşıyordu. Tuğrul Bey gerek bizzat ve gerekse maiyetinde bulunan, anabir kardeşi İbrahim Yınal, amcası Arslan Bey'in oğlu Kutalmış gibi prens-kumandaları vasıtasiyle, batıda gazalara girişti. Fakat, kardeşi İbrahim Yınal ile Kutalmış'ın isyan ve muhalefetlerinden kuşkulanıyorud. Bu sebeple ağabeyisi Çağrı Bey'e haberci göndererek, şehzadelerini, yardımına ve hizmetine istedi. Bunun üzerine Çağrı Bey de oğlu Yâkûtî'yi amcası büyük Sultan Tuğrul Bey'in yanına hizmete gönderdi (1055). Bu tarihten itibaren, bu şehzade Anadolu gazalarında başkumandanlık yapmış ve Tuğrul Bey tarafından Azerbaycan valisi tâyin edilmişti. Kendisinden sonra oğlu ve torunu da bu bölgenin emiri olmuşlardır.

Büyük Sultan Tuğrul Beü, bilhassa kendisine yardım edenler arasında başta kardeşi Çağrı, diğer kardeşi İbrahim Yınal, amcası Arslan Bey'in oğlu Kutalmış Beyler ve Çağrı Bey'in çocukları, Alp Arslan ve Yâkûti Beyler olduğu halde, Türk aşiret beyleri ve kumandanlarının sadakatle çalışmaları sayesinde, büyük bir şan ve şevket kazanmaya muvaffak oldu.

Onun bu muvaffakiyetinde, elde edilen bölgelerdeki vali ve emirlerin, halk ve hükümet teşkilâtına dokunmayarak, yalnız askere vergi almak ve Selçuklu hâkimiyetini tanıtmakla iktifa etmiş olmalarının büyük bir yeri vardır.

Nihayet, zamanın İslâm devletlerindeki geleneğe uyarak, Halife'nin manevi nüfuzundan da faydalanmak suretiyle, hâkimiyetini, fiilen olduğu kadar, İslâm hukukuna göre de takviye etmek isteyen Tuğrul Bey, 1055 senesinde Bağdad'a girdi. Halife'yi şi'î olan Büveyh oğulları hükümdarlarının elinden kurtardı. Bağdad'da kendisine büyük merasimle Emirü'lÜmeralık payesi tevcih olundu. Böylece, Halife namına, dünya hâkimiyetini tedvire memur edilmiş oldu. Tuğrul, baştan beri takibettiği dinî siyasete uygun olarak, Mısır'daki şi'î Fâtımî halifelerine karşı sünnî Müslümanlığı müdafaa etti. Onun bu tarzdaki hareketi, İslâm dünyasında itibarını ve manevi mevkiini çok yükseltti ve kuvvetlendirdi.

Halifeden, hakkı olan "Sultanü'l Muazzam Rükne'd-din Ebû Talib" unvanını alan Tuğrul Bey, devletin iç ve dış siyasetine veçhe vermeye çalışırken, İbrahim Bey de batıda büyük gazalar yapıyordu.

Şehzade Hasan Bey'in büyük Zab ırmağı kenarın-

da verdiği bir muharebede (1040) mağlûp ve şehit olmasından sonra, İbrahim Yınal büyük bir ordu ile Anadolu'ya girdi. Yanında Kutalmış ve Yâkûtî de vardı (1049). Doğu Anadolu istilâsı başladı. Aras ve Çoruh ırmak boyları, Karasu ve Murat suyu mecrasında bütün Bizans temleri, Trabzon havalisi kan ve ateş içinde kaldı. Her taraf yağma ve tahrip edildi. Bizans'ın müttefiki olan Abhaz'ların kıralı Liparit, muharebede esir oldu.

Tuğrul Bey de maiyetindeki emîrlerle beraber, doğu Anadolu'ya girdi. Kumandanlarından birini Kafkasya'ya kadar gönderdiği gibi, bir diğerini de Canik bölgesine gönderdi. Bunlar istilâlarına muvaffakiyetle devam ederken, kendisi de Van gölüü kuzeyinden ilerliyerek, Malazgirt'i muhasara etti ise de, muvaffak olamadı. Sultan Kuzey-doğu Anadolu seferlerine iştirak etti; dönüşte tekrar geldi fakat yine fetih nasip olmadı. Anadolu'nun fethini kumandanlarına bırakarak merkeze döndü. Yerli emîrler elinde bulunan Diyarbakır, Elcezire, Musul ve havalisi de bu akınlar ve seferler sırasında ilhak olundu.

1058 senesi sonlarında, kardeşi İbrahim Yınal, yaptıklarına mağrur olarak, isyan etti; saltanat dâvasına kalktı. Tuğrul Bey'i Hemedan'da kuşattı. Çağrı Bey çok sevdiği kardeşinin yardımına koştu; İbrahim Yınal'a karşı, Alp Arslan ile Kavurd başta olmak üzere, oğullarını amcalarının yardımına gönderdi. Şehzadeler İbrahim Yınal'ı bozguna uğrattılar ve Tuğrul Bey'i tehlikeden kurtardılar (1059).

Tuğrul Bey, adaleti, iyilik severliği, olgunluğu ve itidali ile kendisini çok sevdirmişti. Makul düşünceli, iradeli ve hislerini saklamayı bilir bir şefti. Mertti. Mertleri, yiğitleri, düşman bile olsa sever ve takdir ederdi. Affedici idi, ulusunun başında, boy ve aşireti halkı ile ne kadar samimî ve maiyetsever ise, Sultanlığı zamanında da aynı hali muhafaza etmişti, Çağrı Bey ile çok ve candan sevişirlerdi.

Çağrı Bey, bir gün ahalisine kızdığı bir kaleyi yakmak ve halkını kılıçtan geçirmek istemişti. Tuğrul izin vermeyince o ısrar etmişti. Tuğrul tekrar müsaade isteyince kardeşine kafa tutmaya başlamıştı. Tuğrul, son söz olarak, kaleye yürüyecek olursa intihar edeceğini söyleyince fikrinden döndü. Yine bir defasında, kumandallarından biri, Halife'ye yazdığı bir mektupta onun aleyhinde atıp tutmuştu. Mektup Tuğrul'un eline geçmişti. Fakat kumandana bir şey yapmadığı gibi, durumu ona belli dahi etmemişti.

Bu, gerçekten muhteşem olan Büyük Sultan uzun yılların verdiği tecrübelerle o kadar yükselmişti ki, onun okur yazar olmadığına inanmak artık safdillik olur. Nihayet o da, 1063 yılında hayata gözlerini kapadı. Artık Selçuklu devleti tam bir imparatorluk halini almıştı.

***

Tuğrul Bey'in oğlu yoktu. Vezir El-Kündürî'nin, hayatta iken kendisine halef olarak gösterdiğini ileri sürerek, Çağrı Bey'in oğullarından ve Alp Arslan'ın kardeşlerinden Şehzade Süleyman'ı Büyük Selçuklu tahtına oturtması işleri karıştırdı. Birçok Türk beyleri bu cûlusa itiraz ettiler ve Alp Arslan'a bi'ad ettiler; onu Büyük Selçûklu İmparatoru olarak tanıdılar ve selâmladılar.

Filhakika Alp Arslan, daha şehzadeliği zamanında büyük liyakat sahibi, cengâver ve seci bir kumandan olduğunu ispat etmişti. Henüz babası hayatta iken, büyük zaferlerle şöhret yapmış, Horasan tahtına veliaht olmuştu. Babasının son yıllarında hakikî hükümdar gibi hareket ediyordu. Her hali ile onun, bütün ailenin, bütün imparatorluğun başı olmağa hakkı vardı. Tuğrul Bey ağabeyisinin çocuklarını, evlât edinmişti.

Vezir El-Kündürî de Alp Arslan'ı Büyük Sultan olarak selâmlamakta gecikmedi. Bağdad Halifesi Kaim bi-Emri'l Allah'ın, topladığı bir mecliste mutantan bir surette, sultan ilân edildi (1064). Hükümdarlığı umumî tasvibe mazhar olmakla beraber, yakın akrabalarından bazıları ve kendisine, itaat etmek istemeyen ve kendi başlarına buyruk olmak isteyen beyler arasında en kudretli olanlarının mukavemetlerini kırmak gerekiyordu. Mamafih onun, askerlik kabiliyet ve üstünlüğü, sürat ve enerjisi işe zamanında el koyması sayesinde bütün bu isyanlar bastırıldı.

Fakat, Arslan Bey'in oğlu Kutalmış, evvelce amcalarının oğullarına itaat ettiği halde, şimdi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan'ı sultan olarak tanımak istemiyor, babasının esareti ile elinden alınan ulus başkanlığı ve imparatorluk makamını, onun elinden almak istiyordu. Bizans hudutlarından büyük kuvvetlerle, Alp Arslan üzerine doğru hareket etti. Kuzey İran'da vukubulan büyük bir muharebede iki taraf kanlı bir şekilde çarpıştı. Kutalmış ordusu güçlükle mağlûp edilebildi; Şehzade öldü (1064).

Sultan, ordusunu Bizans hudutlarına doğru sürdü. Yolda kendisine birçok emîr ve beyler katıldı. Bu suretle, büyüyen ordusiyle fetihlere başlıyarak, Şirvan ve Gürcistan'ı istilâ ve Gürcü kıralının topladığı büyük bir orduyu mağlûp etti; birçok şehirlerini aldı, kıralarını ağır vergilere bağladıktan sonra, Bizans topraklarına girdi. 1044 senesine kadar bir Ermeni kırallığının merkezi olan Ani, onu takiben Kars zapt ve tahrip edildi (1064).

Bu sırada Kirman'da Vasal bir hükümdar olarak, sahibi bulunduğu toprakları idare eden, ağabeyisi Kavurd Bey'in saltanatına göz dikmesi, Alp Arslan'ın Kafkasya seferini yarıda bırakarak, süratle geri dönmesine ve cebrî yürüyüşle İsfahan üzerinden ilerliyerek ansızın Kirman'da görünmesine sebeboldu. Kavurd Bey beklemediği bir vaziyet karşısında şaşırdı ve Sultan'ı karşılamaktan başka çare bulamadı. Tabiiyetini arzederek af diledi; bu suretle de mesele kapandı (1064).

Alp Arslan bundan sonra, Merv'e gitti, oğulları Melikşah ile Arslanşah'ı, Gaznelilerden ve Türk hakanları hanedanlarından prenseslerle evlendirerek, hâkimiyetini kuvvetlendirmek ihtiyacını duydu. Ertesi sene (1065) Amu deryayı geçti ve bu havalideki hükümdarlarla da münasebete girişerek Merv'e döndü.

Oğlu Melikşah'ı, resmen kendisine halef ve veliaht tâyin ve ilân etti. Bu hususta vezir ve kumandanlardan yemin ile teminat alındıktan sonra, Kirman da dahil, imparatorluğun bütün ülkelerinde, Melikşah adının, kendisinden sonra hutbelerde okutulmasını emretti. Selçuklu kumandanlarını bu görüşe bağlamak için de muhtelif eyaletleri onların arasında taksim etti. Kavurd Bey, saltanat yolunun kendisine tamamiyle ve

kat'i olarak kapatılmak istendiğini görünce, dayanamadı, Kirman'da Melikşah'ın adını hutbelerden çıkarttı. Bunun üzerine, Sultanın kuvvetleri Kirman'a yürüdü. Kavurd silâha sarıldı. Öncülerin karşılanmasında Kavurd'un askeri mağlûp oldu. Asi kardeş Cîruft kalesine kapandı ve Aman diledi. Alp Arslan ağabeyisini tekrar affetti. Kızlarına oldukça mühim para bağışlarında bulundu; tabiî Kavurd da Melikşah'ın veliahtlığını kabule mecbur oldu (1067). Büyük Sultan ağabeyisine güvenememiş, öldürmeye kıyamadığı Kavurd'u, ölümü esnasında dahi düşünmüş; Kirman ile beraber Fars kıt'asının da ona verilmesini, dul kalan karısını Kavurd ile evlendirmesini ve onun merkeze daha yakın bulunan Şiraz'da oturmasını, kendisine terkedilen ülkelerin sıkıca kontrol altında bulundurulmasını oğlu Melikşah'a vasiyet etmişti.

Aynı sene içinde (1067), bir taraftan kendisi Aral denizinin kuzey ve doğusundaki Türk il ve uluslarını itaat altına alırken, ümerasından muhtelif beyleri Anadolu'ya akınlar yapmaya memur etti. Bunlardan Gümüştekin, Afşin ve Ahmetşah, Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki Doğu Anadolu'da birçok zaferler kazandılar. Anadolu'da Bizans hududunda hudut kumandanı olan Afşin, Bizans İmparatorluğu'nun mühim kuvvetlerini Malatya civarında dağıtmış, Kayseri'yi zaptederek, Orta Anadolu'ya, hattâ Marmara kıyılarına kadar akınlarda bulunduktan sonra, Kilikya tarikiyle geri dönmüştü.

Alp Arslan 1068 de ikinci defa Aras nehrini geçti ve Gürcistan'a girdi. Gürcü kıralı Bağrat, Sultan'a tabiiyeti kabul etti. Sultan bundan sonra Horasan'a

döndü. Şehzadelerle ümeradan bir kısmını Anadolu'ya gazaya gönderdi. Bunlar arasında Sultan'ın eniştesi Kurtçu da vardı.

Yeni Bizans imparatoru Romanos Diogenes iyi bir askerdi. Türk taarruzunu durdurmak için, sefere çıktı. Bazı neticesiz muvaffakiyetler kazandı. 1069 senesinde emîrlerin akınları daha da şiddetlenmişti. Onların taarruzlarını durdurmak için, yığınak merkezlerini teşkil eden Ahlat'ı zaptetmek üzere, süratle doğu'ya geldiği sırada, Malatya'da bıraktığı ordunun, güneyden gelen Türk kuvvetleri tarafından perişan edildiği ve biraz sonra da Türklerin Konya şehrine girdikleri haberini getirdiler. Geriye dönmeye mecbur oldu.

1070 de İmparator, Manuel Komnen'i Türk taarruzlarını durdurmağa memur etti ise de, Sultan'ın eniştesi Kurtçu onu mağlûp ve esir aldı. Fakat, şimdi de eniştesi prens isyan etti. Esir aldığı Bizanz generallerini serbest bıraktı; onlarla birleşti ve Anadolu içlerine doğru daldı. Takibine memur olan emîr Afşin'in takibinden kurtulmak için ulusu ile birlikte imparatora iltihak ve kendisi de İstanbul'a geldi. Afşin akınlarına devam ederek, Kapadokya şehirlerinin mühim bir kısmını aldıktan sonra Kütahya ve Denizli taraflarına kadar sokuldu. Lacdikya şehrini zapt ve Ege Denizi kıyılarına kadar ilerledi. Fakat Kurtçu'yu yakalamaya muvaffak olamadı. Denebilir ki, bu akınlar sonunda Kızılırmak ağzından Silifke doğusuna doğru çekilecek bir hattın doğusunda kalan Doğu ve kısmen Orta Anadolu'nun altı üstüne gelmiş, tamamiyle feth ve birleşmeye hazır bir duruma girmişti. Bütün Küçük Asya Türk korkusuyla sarsılıyor, titriyordu.

Bu esnada Horasan'da bulunan Türklerin Arslan'ı, Mısır ümerasından aldığı mektuplar üzerine, burayı Şiî Fatimî Halifelerinden temizlemek için hazırlık gördü. 1070 yılı ortalarında bütün şark ordularının başında Azerbaycan'a geldi. Van gölünün kuzeyinden geçerek, Malazgirt önlerine ulaştı. Vaktiyle amcasının zaptedemediği bu müstahkem mevkii kolayca zaptetti. Güneye doğru yürüyüşüne devam ederek, Diclenin yukarı kolları ile Murat suyu havzasında birçok kaleler zaptetti. Daha sonra, Sultan Alp Arslan, Meyyâfarkin (Silvan) ve Âmid'e (Diyarbakır) geldi; Diyarbakır bölgesi hükümdarı olan Mervan Oğullarından Nasr ve Said kardeşler Sultan'ı karşıladıkları için yerlerinde bırakıldılar. Alp Arslan buradan Elcezire mıntıkasına geçti; başta Süveyda olmak üzere, birçok kaleleri fethetti. Urfa'yı elli gün muhasaradan sonra, Halep'e doğru yola çıktı.

1071 yılı başlarında Fırat'ı geçerek Halep'e geldi. Halep barış yoluyla alındı. Sultan Halep önlerinde bulunduğu aylarda Bizans imparatorunun elçisi geldi; Alp Arslan'la barış ve dostluk mevzuunda konuştular. Elçi imparator namına Sultan'a teminat vererek geri döndü. Biraz sonra Alp Arslan Mısır'ı fethetmek niyetiyle Halep'den hareket etti; henüz bir gün yol gidilmiş idi ki, Bizans imparatorunun doğuya doğru ilerlediğini ve kendisinin uzaklarda bulunmasından faydalanarak, Anadolu'nun doğusundaki Bizans topraklarını geri almak ve sonra Erran ile Azerbaycan'a girmek istediğini öğrendi. Derhal ordusunun bir kısmını, Suriye'yi fethetmesi için, bırakarak az bir kuvvetle geri döndü; Fırat'ı geçti ve Diyarbakır yoluyla

Ahlat'a doğru ilerledi. Biraz önce gelmiş ve Malazgirt'i zaptetmiş olan imparator Romanos Diogenes ile Malazgirt kalesinin 12 kilometre kadar güney-doğusunda bulunan sahada karşılaştı (26 Ağustos 1071). Meydan muharebesini Alp Arslan kazandı; imparator esir düştü. Sultan'ın 54 bin kadar askerine mukabil imparatorun en az iki misli kuvvetinde büyük bir ordusu vardı. Muharebe bir imha muharebesi halini aldı. Pek az insan kurtuldu.

İslâm ve Türk tarihinin en mühim vak'alarından biri olan ve Türklerin Anadolu'yu tamamiyle fethederek yerleşmelerine sebep olan bu karşılaşma, Sultan Alp Arslan'a bütün İslâm tarihinde emsalsiz bir mevki sağlamıştır.

Esir imparator bir müddet sonra serbest bırakıldı. Aralarında yapılan andlaşma tatbik edilmedi. Sultan Anadolu'nun fethine bizzat devam etmedi; kumandanlarını ve prensleri tâyin etti. Kendisi 1072 Mayısında Mâverâünneh'r'e geçerek orada, esir aldığı bir kale kumandanı tarafından ağır surette yaralandı ve birkaç gün sonra, henüz 40 - 45 yaşlarında iken öldü.

Alp Arslan, büyük enerji ve şecaat sahibi yüksek bir şahsiyetti. Necip ve yüksek seciyeli bir adam olduğunu, kardeşi Kavurd'a ve Bizans imparatoruna yaptığı muamele ile de anlamak mümkündür. Onun okuma yazma bilmediğine inanmak güçtür. Oğlu Melikşah'a Nizamü'l - mülk gibi çok dirayetli bir vezir, her tarafında güven sağlanmış muazzam bir mülk bıraktı. Büyük Selçuklu imparatorluğunun hâkim olduğu ülkeler, onun zamanında düzenli ve merkeze daha sıkı

bağlanmak suretiyle, idarî bir gelenek kurulmasına çalışıldı.

İmparatorluğun hududları, kuzeyde Orta Asya'dan başlayarak, Aral ve Hazer Denizlerine oradan Kafkas dağlarına ve Karadeniz yalılarına kadar uzanmış; batıda ise, Anadolu, ta, Marmara kıyılarına kadar, onun akıncılarını görmüştür. Güneyde bütün Arap yarımadası sakinleri, Büyük Sultan'a büyük saygıyla bağlanmıştır. Doğuda da, bütün Umman denizi kıyılarına kadar, bütün İran, Sind'e kadar Hindistan, Afganistan ve Türkistan bu muazzam imparatorluğun hududları içinde bulunmaktadır.

İmparatorlukta, doğrudan doğruya merkeze bağlı vilâyetlerden başka, Büyük Sultan'ı matbu tanıyan yerli hükümdar aileleri, Selçuklu hanedanına mensup yarı bağımsız ve vasal devletler ve ümeranın teşkil ettiği emaretler feodal bir Hiyerarşi teşkil ediyorlardı.

Babası Çağrı Bey zamanında belirli bir şekil alan Dış siyasette Alp Arslan'ın açıkça, doğu, batı ve kuzey için ayrı siyasî düşünce sahibi olduğunu tesbit ediyoruz. Alp Arslan, kendisine karşı aile içinde zuhur eden isyanlardan faydalanarak, devlet risayeseti müessesesini sağlam esaslara bağlamak istediğini görüyoruz. Maalesef buna rağmen, devletin son yıllarına kadar muvaffak olunamadı. Fakat onun bu hususstaki hizmetini takdir etmeliyiz.

Bütün bunlardan başka Alp Arslan, milâttan 5 asır önce başlıyan Doğu ve Batı mücadelesinde de, galibiyetin Doğuda, Doğuyu temsil eden Türklerde kaldığını görmüş bahtiyar bir Sultan olarak ölmüştür. Hiç şüphe yoktur ki, Fatih'in İstanbul'u zaptı ile bu mücadele nihayet bulmuştur. Türklük, bilhassa Abbasî Halifeleri zamanında Anadolu'ya girmeğe başlamış, Selçuklu devleti henüz kurulurken, bu girişler Bizans'ı endişeye düşürecek kadar artmıştı. Alp Arslan'la, Anadolu bir Türk yurdu olarak kabul edilmiş ve göçmenlerin yerleştirilmesine geçilmiştir.

Alp Arslan'la başlayan Anadolu'nun Türkleştirilmesi hareketleri, o kadar kuvvetle geliştirmiştir ki, bu çalışmaları, Bizans imparatorluğu'nun, sonra yardımcı kuvvetlerinin ve daha sonra da bütün Avrupanın, var kuvvetleriyle, İstanbul'un fethine kadar durdurmağa uğraşmalarına rağmen yürümüştür. Biz son olarak, Anadolu'nun bu kadar kuvvetle Türkleştirilmesi çalışmalarını bilhassa Alp Arslan'a medyunuz.

Bu yazımızda Türk ve hattâ dünya tarihinin çok mühim devrini teşkil eden Selçuklu imparatorluğunun kurucuları olan bütün aileyi, bu ailenin âzalarının yorulmak bilmez gayretlerini, seciyelerini ve birbirlerine bağlılıklarını belirtmeğe ve Alp Arslan'ın aile içindeki yerini tâyine ve bütün bunları Türk münevverlerinin ibret nazarları önüne sermeğe çalıştık.

Tarih, emsaline güç rastlanan bu aile huzurunda daima hürmet ve saygı duyacaktır.

MALAZGİRT MUHAREBESİ

İbrahim KAFESOĞLU

"İslâm Ansiklopedisinden alınmıştır."

Malazgirt muhârebesi (26 ağustos 1071). Türk tarihinde yeni bir devrin başlangıcı olan Malazgirt meydan muhârebesi Büyük Selçuklu sultanı Alp Arslan [b. bk.] ile Bizans imparatoru Romanos Diogenes (1068—1071) arasında cereyân etmiştir.

Yakın şarkta çeşitli sülâlelerin tahakkümüne son vererek, siyâsî birlik vücûda getirdikten ve sünnîliğe aykırı cereyanları ortadan kaldırmak suretiyle, mezhep tefrikalarını giderdikten sonra, mazbut bir siyâsî teşekkül hâlinde gelişmekte bulunan Selçuklu devleti için, ilk fırsatta zaptı zarûrî iki bölge var idi: biri Fâtimî halifelerinin ülkesi olan Mısır ve diğeri Bizans hâkimiyetindeki Anadolu. Birincisi şi'îlik propagandasının merkezi idi; Anadolu ise, zamanın telâkkileri icâbı başlıca faâliyet noktasını din uğrunda savaş teşkil eden Selçuklu fütuhâtına açık bir sâha vasfını taşıyordu. Anadolu bilhassa Türkler için, başka cihetlerden de câzip bir ülke idi. Uzak boz-kırlardaki yurtlarından bir daha dönmemek üzere gelerek, Selçuklu hizmetine giren ve bu devletin şuurlu sevk ve idâresi altında Bizans sınırlarına yığılan, cengâverlik hisleri İslâmiyetin gazâ ve cihâd umdeleri ile iyice gelişmiş türkmen kütlelerinin, üstelik yayla iklimi ve bol otlakları ile kendi yaşayışlarına son derece elverişli hayat şartlarını hâiz Anadolu'ya sâhip olmak istemeleri kadar tâbi'î bir şey olamazdı. Anadolu, Selçuklular tarafından, asrın

başlarında bir kere gözden geçirilmiş, bilâhare Tuğrul Bey bu ülkeye uzanan yolların kilit noktalarını zorlamış idi. Alp Arslan'ın tahta çıkması ile garp fütuhâtı daha esaslı bir şekilde ele alındı. Alp Arslan Azerbaycan ve Erran'a yürüyerek, Bizans'a bağlı Ermeni, Gürcü ve Abhaz hükümdarlarını mağlûp etti ve Tiflis, Ani, Kars gibi, mühim sevkülceyş merkezlerini ele geçirdi ki, böylece orta ve şimalî Anadolu'ya doğru akınlar icrâsı haylı kolaylaşmış oluyordu. Yine bu yıllarda sultanın emri ile Kümüş-Tigin, Afşin, Ahmed Şah, Sâlâr-ı Horasan gibi bey ve kumandanların idâresindeki Türkmen boyları, Selçuklulara tâbiiyeti kabûl etmiş küçük Arap hükûmetlerinin sıralandığı cenup hudutlarından Anadolu içlerine akmakta idi. İlk bakışta intizamsız çapulcu çeteler tarafından maksatsızca yapılmış gibi görünen bu akınlar hakikatte başıboş icrâ edilmediği gibi, esâs gâye de sâdece zengin ganîmet elde etmek değil idi. Sultandan emir alan Türkmenlerin hücûm noktaları gâyet iyi tertiplenmiş, gidecekleri şehir ve kasabalar, uğrak mahalleri tesbit edilmiş idi. Tuğrul Bey'in Alp Arslan ve daha sonra Sultan Melikşah'ın dikkatle ve ısrarla tatbik edegeldikleri akınların daha ziyâde ehemmiyetli sevkülceyş yolları ile kalabalık Bizans kuvvetlerinin bulunduğu kaleler civarında teksif edildiği, tahrip müfrezelerinin mümkün mertebe az zâyiat ilè düşman askerî yığınaklarını tâcize çalıştıkları ve iâşe depolarına, harp mâlzemelerine karşı faâliyet gösterdikleri, sultanın umûmî tâlimâtına aykırı hareket edenlerin ağır tâkibâta uğradıkları ve nihâyet kendilerine yeni bir yurt kazanmak mecbûriyeti ile savaşan Türkmenlerin rûhî durumları bâzı tet-

kikçilerin gözünden kaçmış görünmektedir (msl. J. Laurent, *Byzance et les Turcs*, s. 99; R. Grousset, *Histoire des Croisades*, I, XXX v.d.). Sultanlar hassa orduları ile imparatorluğun başka cephelerinde meşgûl bulunurlarken, Türkmenler ve akıncılar, eski Türk harp usûlüne uygun bir tarzda, düşman topraklarını tahrip etmek, mukavemet noktalarını hırpalamak, ahâliyi yıldırmaktan ibâret, müstakbel istilâyı kolaylaştırıcı vazifelerini yapıyorlardı. Küçük çapta, fakat fâsılasız olarak, yıllarca süren hazırlık devresinin tek gâyesi Anadolu'ya koparmak ve onu Türk yurdu hâline getirmek idi. Böylece 1071'e takaddüm eden yıllarda, biri, dikkati çekmeyecek derecede ufak guruplar hâlinde görünmekle berâber, dalga-dalga ve tükenmez insan selleri ile arkası muntazaman beslenen Türkmen kütleleri ve diğeri de eski şa'şaasının artığı ile geçinmeğe mecbûr bir heyûlâ, yâni Bizans imparatorluğu olmak üzere, iki kuvvet karşı-karşıya gelmiş idi. Hâdiselerin inkişâfı bu iki kuvvetten birinin diğerini behemehal yok etmesini zarûrî kılıyordu. Ya Bizans bütün şark sınırları boyunca yükselen ve serpintilerini kendi içinde hissettiği bu istilâ çığını eritip mahvedecek, yahut Anadolu üzerine gelen kuvvet oradaki devleti tamâmen ezecekti. Malazgirt sahrâsı tarihin bu kat'î mücâdelesinin vukua geldiği yerdir.

Bizans yaklaşan tehlikenin henüz farkında değil idi. 1067'de imparator Kostantinos X. Dukas'ın ölümü ile, onun üç oğlu adına, yerine geçen imparatoriçe Eudoia zamanında şarkî Roma dâhili karışıklıklar içinde bulunuyordu. Sarayda menfaat esasına göre kurulan grupların yersiz müdâhaleleri yüzünden sarsılan

imparatorlukta ordu iyice ihmâle uğramış, bilhassa eyâletlerdeki ve bu arada Anadolu'daki askerî birlikler parasız ve yiyeceksiz bırakılmış idi. Bunlar kendi ülkelerini yağmalıyorlar, halkı soyuyorlardı. 1067'de Malatya'ya kadar gelen Afşin idâresindeki Türkmenlere karşı duramamışlar ve onun Kappadokia'nın merkezi Kayseri'ye taarruzuna mâni olamamışlar, Kilikia taraflarında dolaşan Türkmenleri püskürtmek üzere gönderilen general Nikephoros Botanites kuvvetleri, muhârebe etmeden, dağılmışlardı (Attaleiates, bk. Laurent, *ayn. esr.*, s. 57). Türk tazyikının artması imparatoriçeyi idârenin başına bir erkeği getirmeğe mecbûr etti ve o Kappadokialı asîl bir âileden olup, Sardika dukalığı zamanında Peçeneklere karşı parlak muvaffakiyetler kazanan Romanos Diogenes'i, hükûmet darbesi teşebbüsünden suçlu bulunmasına rağmen, kendisine koca seçti; böylece Diogenes I kânûn II. 1068'de imparator ilân edildi. Diogenes'in cesâreti, atılganlığı, askerî kabiliyeti; ölen imparatorun kardeşi Caesar Ioannes Dukas ile birlikte, Kostantinos X.'un taçtan mahrum bırakılan oğullarının taraftarı feylesuf Mikhael Psellos dışında (bk. Psellos, *Chronographia*, s. 159, 161), bütün muâsır Bizans tarihçileri tarafından medhedilmektedir. Fakat yine aynı kaynaklarda belirtildiğine göre, Rohanos mağrur, kendine güveni fazla, müdâhaleden hoşlanan bir adam idi. Memleketini sulha kavuşturmağı birinci vazifesi sayan yeni imparator, tahta çıkışından iki ay kadar sonra, mart 1068'de, Franklardan, Uzlardan, Makedonyalılardan acele topladığı ordu ile, sefere çıktı. Mâliyenin bozukluğu dolayısı ile askerleri erzaksız ve silâhsız idi; fakat uzun zamandan beri ilk

defa ordunun başında bir imparatorun bulunuşu kayda değer bir hâdise teşkil ediyordu. Diogenes bu seferinde Kayseri — Sivas — Divriği — Toroslar — Haleb yolunu tâkiben, cenûba inmiş, Menbic'i zaptetmiş ve kış aylarında İstanbul'a dönüşünde merâsim ile karşılanmış idi. Ancak imparator bu dolaşma esnâsında ne Niksar'ın Türkler tarafından tahrip edilmesini, ne de onların Ahlat üssünden hareket ile tâ Eskişehir yakınlarında Amorion'a kadar sokularak, bu meşhur şehri yağmalamalarını önleyememiş idi (Zonaras, 104b; Bar Hebraeus, I 319). Diogenes ertesi yıl 1069'daki ikinci seferinde Kayseri, Palu ve Sivas bölgelerinde harekâtta bulunmuş; fakat aldığı esirleri öldürten imparatorun önünden muntazaman gerileyen Türkmenlere karşı herhangi bir muvaffakiyet elde edemeden, pâyitahtına avdet etmiş idi. Nitekim bu sene, Bizans orduları Anadolu'da iken, bir akıncı grupu Kayseri'yi yağmaladığı gibi, diğer müfrezeler de, general rütbesi ile Malatya kumandanlığına tâyin edilen Ermeni Philaretos'u firâra zorlayarak, imparatora ilticâya mecbûr etmiş, başka Türkmen akıncıları da memleketin ortasındaki Anatolik eyâletinin merkezi zengin ve nüfusca kalabalık Konya'yı yağma ve tahrip etmişler (Zonaras, 105a) ve Kilikia geçitleri Kataturias tarafından tutulmasına rağmen, cenup yolu ile Haleb'e ulaşmağa muvaffak olmuşlardı. 1070'te tekrar muhârebeye hazırlanan Diogenes, saraydaki muhâliflerin tesiri ile, seferden alıkondu. Yerine yola çıkan şark orduları başkumandanı Manuel Komnenos, Sivas civarında Er-Sağun tarafından mağlûp ve beraberindeki Nikephoros Melissenos ile birlikte, esir edildi. Bizans kaynaklarında Khrysoskul (bk. Bryennios, s. 508), Ermeni kaynaklarında Gedric (bk. Urfalı Mateos, s. 162) diye anılan ve Oğuz Yıva boyunun başında bulunan bu Türk kumandanı, Selçuklu âilesinden olup Alp Arslan'ın enişte si idi ve saltanat dâvasına kalkıştığı için, sultanın emri ile emîr Afşin tarafından, tâkip ediliyordu. Esir Manuel, nâzik durumunu farkettiği âsîyi Bizans'a ilticâya iknâ ederek, onu İstanbul'a götürdü ve o, imparator tarafından bir müttefik gibi karşılandı (Zonaras, 105b; Bryennios, s. 508). Afşin bu münâsebet ile Phrykia bölgesine girmiş, Denizli yakınındaki Honas (Khonae) şehrini yağmalayıp, tahrip ettikten sonra, akınlarını Marmara sâhillerine kadar uzatmış idi (Attaleiates, bk. Laurent, s. 58; Sibt İbn al-Cavzi, bk. İbn al-Kalanisi s. 101). İmparator Diogenes'in faâl durumuna ve uzun cevelânlarına rağmen, Anadolu'ya Türk hücûmları gittikçe artıyor ve daha ileri mıntakalara yayılıyordu. Mühim nokta, bütün bu hâdiseler boyunca teşebbüsün dâimâ Türkler elinde bulunmasıdır. Düşmanı imha etmek veya gerilere püskürtmek endişesi ile sefere çıkan Diogenes programını tamâmen tatbik edemiyor, beklenmedik yerlerde ansızın zuhûr eden akıncılar dolayısı ile sık-sık istikamet değiştirmeğe mecbûr kalıyordu. Anadolu'nun yıpratılması siyâsetini, tahammülü aşan bir sabır ile tâkip eden Sultan Alp Arslan her gün biraz daha hedefine yaklaşmakta idi. Şüphesiz hâdiselerin zoru ile Romanos Diogenes Türk meselesini kökünden halle karar verdi ve pek kalabalık bir ordu başında, Türkleri Anadolu'dan sürmek ve arkasından İran'a yürüyerek, sultanın pâyitahtını zaptetmek azmi ile, yola koyuldu (13 mart 1071).

O sıralarda Alp Arslan Suriye seferine çıkmış bulunuyordu. Görüldüğü üzere onun temel siyâsetinden biri olan Fâtımîler ile mücâdele te'sirini hissettirmekte ve Selçuklu devleti kuvvetini arttırdıkça, muhtelif islâm ülkelerinde, eskiden olduğu gibi, Abbâsî hutbesi ikame edilmekte ve Selçuklu sultanının sultası tanınmakta idi. 1070 senesinde Mekke emîri islâmiyetin iki büyük merkezinde, Mekke ve Medine'de, hutbeyi al-Ka'im adına okutmağa başlamış idi. Aynı yıl içinde Mısır'da iktidar mücâdelesine girişen Hamdânîlerden Nasir al-Davla rakipleri Amir al-Cuyûş Badr al-Camali [b. bk.] ile diğer ümerâya karşı Alp Arslan'dan yardım istediği ve onu Suriye'yi zapta teşvik ettiği zaman (İbn al-Adim, 281b), sultan ana siyâseti icâbı, hemen harekete geçti. Azerbaycan'dan cenûba inerken, şarkî Anadolu'da Ermeniler tarafından korunun Bizans'ın müstahkem kalesi Malazgirt'i bir hücûmda zaptetti; Meyyafârikîn, Âmid ve havâlisini tâbiiyetine aldı. Bizans elindeki Urfa'yı uzun bir mahâsaradan sonra, vakit geçirmemek maksadı ile, yoluna devam ederek, Haleb'e indi. Orada kendisine ilk Bizans elçisi mülâkî oldu. Bar Hebraeus (I,320)'un rivâyetine göre, Anadolu'da yürüyüş hâlinde bulunan imparator, Malazgirt ile Ahlat'a mukabil, Menbic'i Selçuklulara bırakmağı vaad ediyordu. Hâlbuki Türk istilâ yollarının üzerinde bulunan bu iki kale, Anadolu fütuhâtı bakımından, fevkalâde mühim mevkîler idi. Sultan müsbet cevap vermedi. O zaman garbî Anadolu'dan dönen emîr Afşinden aldığı, Bizans topraklarının hiçbir yerinde ciddî bir mukavemet unsurunun mevcut bulunmadığı meâlindeki rapor kendisini takviye etmiş idi.

Haleb hâkimi Mirdâsîlerden Mahmud'u huzûruna getirtip, oradan Dimeşk'a yürüdüğü sırada, imparator idâresindeki Bizans ordusunun şarkî Anadolu'ya ilerlediğini haber alır-almaz, derhâl geri döndü (3 receb 463 = 7 nisan 1071; İbn al-Kalanisi, s. 99); çünkü o zamana kadar Bizans ile karşılaşmak ihtiyâcını duymayan ve daha ziyâde Anadolu'nun fütûhât bakımından olgunlaşmasını bekleyen sultan, artık imparatorluğun çıkarabileceği son ve en kalabalık kuvvet ile hesaplaşmak zarûretine kani olmuş idi.

İmparator Diogenes uzun hazırlıklardan sonra, yüzbini aşan bir ordu ile, Anadolu kıt'alarının iltihâk mahalli olan Sakarya kıyılarına gelmiş, burada yeniden tertip ve tanzim ettiği ordusunda bâzı tensikat yapmış, ezcümle kendilerine güvenemediği Nikhephoros Botaniates ve benzerleri gibi değerli kumandanlar ile bir kısım askerini İstanbul'a iâde etmiş idi. İmparatorluk ordusunun ağırlığını 3.000 araba taşıyor, bunları türlü muhâsara âletleri tâkip ediyordu. Bunlar arasında, islâm kaynaklarında etraflıca tasvir edildiği üzere, 1.200 kişi tarafından kullanılan muazzam bir mancınık bulunuyordu (İbnal-Cavzi, s. 261; 'İmad al-Din, s. 40, Sibt, 255a) ki, bütün alâmetler imparatorun kat'î netice almak maksadını güttüğünü ve mümkün olduğu takdirde, İran'a kadar ilerilemeği tasarladığını göstermekte idi. Sivas'a gelen Diogenes, Alp Arslan'ın Suriye'den ayrıldığını öğrenince, bir harp meclisi akdederek, yapılacak işleri görüştü. Onun gururunu okşamakta menfaat umanlar Selçuklu devletinin pâyitahtına yürümeği teklif ediyorlar; fakat Nikhephoros

Bryennios ve Joseph Trakhaniotes gibi, tecrübeli ve ihtiyatlı kumandanlar ise, memleketten uzaklaşmanın tehlikeli olacağını, nihâyet Erzurum (Theodosiopolis)'a kadar gidilebileceğini, oralarda lüzumlu tedbirler alıp, sultanı oraya çekmenin, hattâ etrafın tahrip edilerek, hasım ordunun iâşesini güçleştirmenin münâsip olacağını bildiriyorlardı (Bryennios, s. 511, Le Beau, XVII, 272). İmparator bu yerinde tavsiyeleri dinlemedi ve İran içine dalmak niyeti ile, Eruzurum'a geldi, kendisine olan güveni dolayısı ile, ordusunu parçalamağa başladı. Franklar ve Uzlardan 30.000 kadarını Trakhaniotes ile meşhûr Norman şeflerinden Urselius kumandasında, geçilecek yolların emniyetini sağlamak vazifesi ile, Ahlat'a sevketti (Bryennios, s. 512, Urfalı Mateos, s. 168); bir kısmını da, Abhazlara yardım bahânesi ile, fakat hakikatte ordusuna erzak temin etmek için, şimâle gönderdi. Geri kalan kuvvetleri ile Malazgirt'e yürüdü. Yolda Ermenistan ve Elcezîre birlikleri kumandanı Basilakes Magistros maiyetindekiler ile imparatora iltihâk etmiş idi. O civardaki Bizans kumandanlarından Leon Debatanes, yazdığı bir mektup ile, imparatora sultanın, korkarak, Bağdad'a doğru çekildiğini bildiriyor ve Basilakes de bu haberin doğruluğunu tasdik ediyordu. Vâkıa Alp Arslan Musul istikametinde ilerlemiş idi; fakat bu onun Bizans'tan çekindiğinden değil, muhârebeye iyice hazırlık yapabilmek ve Bitlis üzerinden Malazgirt'e ulaşmak bakımından (İbn al-Azrak, s. 99), o yolu daha sâlim telakkî etmesinden ileri geliyordu.

Diogenes nisbeten zayıf bir kuvvetin koruduğu Malazgirt'i teslim olmağa mecbûr edip, aman vermesine rağmen, müdâfîleri öldürttükten ('İmad al-Din, s. 38) sonra, nihaî zaferden emin bir hâlde, ordusundan ayırdığı diğer bir parçayı, Basilakes emrinde, Ahlat civarında hücûma uğrayan kıt'alarına yardıma gönderdi. Basilakes kuvvetleri ile sultanın öncüleri arasında ilk çarpışma vukua geldi (24 ağustos çarşamba).

Dimeşk'i zaptetmek üzere kâfî mikdarda asker bırakan Alp Arslan, Haleb'den ayrıldıktan sonra, görüldüğü gibi, evvelâ şarka yönelmiş, icâp eden harp hazırlığını yaparak ve kuvvet tedârik ederek, şimâle dönmüş ve Diogenes'in Malazgirt'i tehdit ettiğini haber alınca, yürüyüşünü hızlandırmış idi. Cebrî yürüyüş esnâsında at ve develerden çoğu ölmüş, bilhassa Fırat'ı geçerken, ağırlıklardan bir kısmı harâp olmuş idi. Bu sür'at ile fazla kuvvet taşımanın müşküllüğüne ilâveten, iâşe zorluğunu da hesaba katan sultan, Tuğrul Bey zamanından beri hizmet gören yaşlı ve yorgun Irak-ı Acem kıt'alarını terhis ederek, az sayıda, fakat genç ve dinç bir ordu ile Ahlat'a ulaştıktan ve vezîri Nizam al-Mulk'ü, memleketin diğer mıntakalarında çıkması muhtemel herhangi bir karışıklığı önlemek (*Ahbar*, s. 34; 'İmad al-Din s. 37) veya harp sâhasına tâze kuvvetler göndermek (Sibt, 254b) üzere, karısı ve çocukları ile birlikte, Hemedân'a yolladıktan sonra, Bizans ordusunun durumunu öğrenmek maksadı ile, bir suvâri birliğini ileriye sevketmiş idi. Böylece Türk ordusunun öncüleri ile Bizans kuvvetleri arasında vukua gelmiş olan çarpışma Türk zaferi ile neticelendi (İbn al-'Adim, 285b; Sibt, 254b; İbn al-Asir, VIII, 109). Türk suvârileri, kendilerini hâlâ Ahlat garnizonuna bağlı, mahdut mikdarda asker zanneden ve imparatora da öylece bil-

dirmiş olan Basilekes'i mağlûp ve esir ettiler. Bu haber üzerine imparator tarafından hemen yardıma gönderilen Bryennios da yaralı hâlde çekilmeğe mecbûr oldu (Zonaras, 106[a]; Bryennios, s. 514). İlk muvaffakiyette ele geçirilen ganîmet arasında kıymetli bir haç, büyük zafere alâmet sayılarak, Bağdad'a halifeye ulaştırılmak üzere, Hemedân'da bulunan Nizam al-Mulk'e gönderildi (İbn al-Cavzi, s. 261; 'İmad al-Din, s. 38, Sibt, 254[b]). Kaçan Bryennios'tan izâhat alan Diogenes Malazgirt'ten hareket ile Ahlat'a doğru ve Malazgirt'in 10 - 12 km. yakınındaki Zahva (İbn al-'Adim, *Ahbar*'da: Zahra, İbn al-Cavzi ile Sibt'ta: Rahva ve Mateos'ta: Doghadaph) sahrâsına geldiği zaman, bu vâdiye hâkim tepelerin sultanın müfrezeleri tarafından tutulduğunu gördü ve olduğu yerde karargâhını kurdu. O gün akşam karanlığından itibâren, Türk okçuları Bizans ordusunu tâcize başlamışlar ve gece düşman karargâhına sokulan küçük suvâri gurupları, mütemâdî hücûmlar ile, onları takatsiz düşürmüşlerdi. 26 ağustos 1071 cuma (27 zilkâde 463, İbn al-Cavzi, s. 261; Sibt, 254[a], İbn al-Kalanisi neşrinde s. 102; İbn al-'Adim, 285[b]; bk. bir de Bar Hebraeus, s. 321. Meydan muhârebesi gününü bâzı kaynaklar 19 ağustosta göstermişlerdir; bk. J. Laurent, *ayn. esr.*, s. 43, not 10 26 ağustos tarihinin doğruluğu hakkında bk. M. Halil Yınanç, *Anadolu'nun fethi*, s. 79, not) sabahı bir fersah ara ile mevzî almış bulunuyorlardı.

Meydan muhârebesi. İki ordu arasında sayıca fark büyük idi. Kappadokia, Phrygia ve Elcezîre kuvvetleri ile Rumeli eyâletleri askerlerinden başka, Ermenilerden, Gürcülerden ve ücretli Frank, Norman, İslav, Uz ve Peçeneklerden mürekkep Diogenes ordusu, ekserisi piyâde olmak üzere, 100.000'den aşağı değildi (islâm kaynakları her hâlde mübâlegalıdır: İbn al-Kalanisi, 600.000; Sibt; 400.000; *Ahbar*, İbn al-Azrak, 'İmad al-Din 300.000; İbn al-'Adim ve İbn al-Aşir 200.000), fakat insicamdan mahrum idi. Kütle muhârebesi yapan bu ordunun çeşitli zümreleri arasında tam bir anlaşma olmadığı gibi, kumandanlar içinde de zafer ile alâkası olanların sayısı az idi. Daha 26 ağustos gününün erken saatlerinde Peçenek ve Uz kıt'alarından mühim bir kısım, kendi saflarını terkederek, soydaşları olan Selçuklular tarafına geçmişler (Zonaras, 106[b]; Bryennios, s. 169) ve sultana Bizans ordusu hakkında kıymetli mâlûmat vermişlerdi. Diogenes yabancı askerlerin hiyânete devam edecekleri endişesi ile, evvelâ ordugâhında kalan Uz ve Peçeneklere, "kendi usûllerine göre", sadâkat yemini ettirdi ve dâimâ berâberinde taşıdığı "müttefiki" âsî Türk kumandanı Khrysoskul'u derhâl İstanbul'a gönderdi ve önceden Ahlat'a sevketmiş olduğunu gördüğümüz Trakhaniotes ile Frank Urselius'un yanına dönmelerini emretti. Fakat bu iki kumandan, sultanın Ahlat'a bizzat geldiğini anladıkları zaman, kuvvetleri ile birlikte, Fırat'a doğru çekilmiş bulunuyorlardı. Buna mukabil, 4.000 hasse askeri ile birlikte, yekûnu 15 - 20 bin tahmin edilen sultan ordusu (İbn al-Cavzi, 20.000; Sibt, İbn al-'Adim, *Ahbar*, İbn al-Asir, 15.000; 'İmad al-Din, 14.000, İbn Munkiz, 13.000 Yalnız İbn al-Kalanisi 400.000 gösteriyor ki, mübâlegalıdır) Süleyman Şah, Mansur, Gavharayin, Porsuk, Bozan ve Sav-Tigin gibi, seçkin kumandanların idâresinde, meşakkatlere ta-

hammüllü ve çoğu bozkır muhârebe usûlünce yetişmiş, ok atmakta mâhir ve her birinin ayrıca birer yedek atı bulunan, serî manevra kabiliyetli suvârilerden mürekkep idi. Şüphesiz buna Artuk Bey, Tutak ve diğer Türkmen beylerinin emrinde, aynı derecede çetin ve akınlarda iyice pişmiş Türkmen birliklerini de ilâve etmek lâzımdır. Zapt ve rapt altında hareket etmesini bilen Türk birlikleri arasında münâferet de yok idi. Müşterek gazâ fikri ve Anadolu'yu ele geçirmek gâyesi onları birleştiren unsurlar olmuş idi. Anadolu'ya yöneltilmiş tahrip ve yağma seferleri devamınca dâimâ teşebbüsü ellerinde tutmuş olan Türkler, son hesaplaşma saatlerinde de duruma tamâmen hâkim bulunuyorlardı. Alp Arslan büyük muhârebeyi müslümanların mübârek günü cumaya tesâdüf ettirmiş ve ordusunun mâneviyâtını takviye için, Abbâsî halifesi vâsıtası ile, islâm dünyasını âdeta seferber hâle getirmiş idi. Bütün câmilerde cuma hutbesinde okunmak üzere, al-Ka'im'in hazırlattığı duâ metni (bk. *Ahbar*, s. 33 v.d.) her tarafa gönderilmiş idi. İki gün evvelki çarpışmada sultanın imamı fakîh Abu Nasr Muhammed b. 'Abd al-Malik al-Buhari'nin zaferin mukadder olduğuna dâir tebşiri bütün orduya duyurulmuştu. Alp Arslan, kat'î darbeden önce, son bir sulh teşebbüsünde bulundu. Fakat kadı İbn al-Muhalban ile emîr Sav-Tigin reisliğine gönderdiği hey'eti iyi karşılamayan imparator (Zonaras, 106b), sultanın anlaşma isteğini onun korktuğu ve muharebeden kaçındığı şeklinde tefsir ederek, müzâkerelere ancak Rey'de başlanabileceğini söylemiş, hattâ İsfahan'da kışlamak ve hayvanlarını Hemedân'a göndermek niyetinde olduğunu da açıklamış idi (İbn al-Azrak, s. 99, 'İmad al-Din, s. 39, Bar Hebraeus, s. 301, İbn al-Asir, VIII, 109). İslâm mücâhidi olmak sıfatı ile, sultanın bir sulh teklifinde bulunması tabiî idi. Ancak alınan red cevabı ordudaki savaş azminin artmasına yardım etti. Çatışma saatini cuma vaktine kadar tehir eden sultan, hep birlikte kılınan namazı müteâkip, beyazlar giyinmiş ve kokular sürünmüş olarak, askerlere yaptığı hitâbede, şehit düşerse, vurulduğu yerde gömülmesini, o takdirde bil-umûm erkân ve ümerânın oğlu veliahd Melikşah'a tâbî olmalarını vasiyet ettikten sonra, muhârebeye bir hükümdar olarak değil, nefer gibi katılarak, din ve devlet uğrunda döğüşeceğini, savaşmak istemeyenlerin çekilip-gitmekte serbest olduklarını ilân etti; kendisinin, ordunun herhangi bir ferdinden farklı bulunmadığını göstermek üzere, atının kuyruğunu bizzat bağladı ve ön saflarda çarpışacağını belirtmek maksadı ile de, ok ve yayını bırakarak, kılıç ve topuzunu aldı ('İmad al-Din, s. 40; Bar Hebraeus, s. 321; İbn al-Asir VIII, 109). Bu esnâda Bizans ordugâhında da dinî merâsimler yapılıyor, çadırlardan ilâhîler yükseliyor, ellerinde renkli bayraklar ve büyük haçlar ile saflar arasında dolaşan asîlzadeler ve ordu papazları askeri teşcie gayret ediyorlardı (Sibt, 250a). Öğleden az sonra her iki taraf muhârebe nizamını almıştı. İmparator merkezde kalmış, sol cenâhına Anadolu birliklerinin başında Kappadokialı Aleates'i, sağ cenâhına Nikephoros Bryennios emrindeki Rumeli kıt'alarını yerleştirmiş, Caesar İoannes'in oğlu Andronikos'u geride, ihtiyat kuvvetlerin başında bırakmış idi (Bryennios, s. 514; Mateos, 169). Sultan ise, ordusunu dört kısma ayırdı.

Bunlardan daha kalabalık ikisini muhârebe sahâsının yanlarındaki tepelerde gizlice pusuya yatırdı, düşmanın gerilerini tutmakla vazifelendirdiği üçüncü kısmı da müsâit mahallerde mevzîlendirdi ve kendisi Diogenes'in karşısında mevki aldı. İlk olarak Türk merkez kuvvetleri, okçuların himâyesi altında, hücûma geçti. Bu cüz'î kuvveti bir anda ezmek hevesine düşen Diogenes bütün ordusu ile mukabil taarruza kalktı ve tedrîcen çekilmeğe başlayan Türkleri tâkip etti (Zonaras, 106b; Bryennios, s. 515; İmad al-Din, s. 40). Alp Arslan tarafından mahâret ile tatbik edilen sahte ric'at muvaffak olmuş ve ordugâhından hayli uzaklaşan imparator, akşama doğru pusuların bulunduğu mahalle kadar gelip dayanmış idi. Türk ordusuna umûmî hücûm emri verildiği zaman hatâsını anlayan imparator ric'ate çalıştı ise de, Bizans ordusu cepheden, yanlardan ve düşman ordugâhı istikametinde sarkan suvâriler ile geriden sarılmış ve dar bir çember içine alınmış idi. İhtiyat kuvvetleri kumandanı Andronikos imparatorun faydasız çekilme gayretini maiyetindekilere bozgun şeklinde aksettirerek, firara teşebbüs etmiş ve bu, Ermeni kıt'alarının da uzaklaşmasına sebep olmuş idi. Karanlık bastığı sıralarda Bizans ordusu tamâmen imhâ edilmiş bulunuyordu. Yaralı olarak esir edilen Diogenes, erkân-ı harbiyesi ile birlikte, sultanın huzûruna getirildi.

Sırf ta'biye bakımından Bizans mağlûbiyetinin sebepleri şüphesiz yalnız Uz ve Peçeneklerin sultana iltihakları (Attaleiates, bk. Laurent, s. 59; Mateos, s. 169) yahut Ermenilerin kaçması (Süryâni Mikhael, s. 169) veya imparatoru sevmeyen Andronikos'un muhârebe meydanını terki (Bryennios, s. 514. Zonaras, 106b) değil idi. Psellos (*Chronographia*, s. 162),'un kaydettiği üzere, Diogenes'in muhârebeyi idârede gösterdiği kabiliyetsizlik âmillerden biri olarak zikredilebilir ise de, asıl sebebi Alp Arslan'ın dikkatli bir sevk ve idâre ile tatbik ettiği sahte ric'at, pusu ve uzak muhârebe esâsına dayanan, Bizanslılara tamâmiyle yabancı, bozkır muhârebe usûlünde ve Türk ordusundaki mâneviyat yüksekliğinde aramak daha doğru olsa gerektir.

Huzûra getirilen esirin imparator olduğu, gerek Basilekes'in onu görür-görmez ağlayarak, ayaklarına kapanmasından, gerekse elçilikle Bizans karargâhına gönderilmiş olanlar ile yüzleştirilmesinden anlaşılınca, Alp Arslan Diogenes ile uzun uzun konuştu. Kaynaklarımızda müttefikan belirtildiğine göre, sultan imparatorun sulh müzâkerelerini reddini tenkit etmiş. Bizans ordusunun askerî hatâlarını saymış ve nihâyet ona, nasıl bir muâmele beklediğini sormuş; Diogenes'in ya öldürüleceği yahut zincire vurularak, İslâm ülkelerinde teşhir edileceği veya, pek zayıf ihtimâl ile, affedilip, bir nâip, bir müttefik sıfatı ile, memleketine gönderileceği cevabı üzerine, sultan onun ile dostluk kuracağını bildirmiş, müteâkiben onu tesellî etmiş ve kendi yanına oturtmuştur. Böylece Türk sultanı merhamet, itidâl ve insanlık hislerinin bir örneğini daha vermiş oluyordu (Psellos, s. 164; Bryennios, s. 517; Zonaras, s. 106 b.; Vardan, *Türk fütuhat tarihi*, s. 177; Süryânî Mikhael, s. 170). Alp Arslan, kendisi ile bir ittifak muâhedesi akdettiği Diogenes'i, husûsî çadırda bir hükümdar gibi misâfir ettikten sonra, maiyetindekiler ve diğer esir asîlzadeler lie birlikte, bir Türk suvarî

müfrezesinin muhâfazasında, memleketine iâde ettî (3 eylûl 1071; E. de Muralt, *Essai de chranographie, II*, 20).

Metni elde bulunmayan muâhedenin muhtelif kaynaklarda tesâdüf edilen bâzı maddelerine göre, imparator, fidye olarak, bir buçuk milyon altın verecek, ayrıca her sene 360.000 altın ödeyecek ve Bizans imparatorluğu içinde mevcut bil'umûm Müslüman esirleri serbest bırakacak, lüzûmu ânında sultana askerî kuvvet gönderecek idi (İbn al-Cavzi, s. 263; Sibt, 256a, İbn al-Adim, 287b; İbn al-Kalanisi, s. 99; Bar Hebraeus, s. 323; İbn al-Asir, VIII. 110). Arâzi meselesine gelince, sultan Malazgirt, Urfa, Menbic ve Antakya'nın mülhakatları ile birlikte, Selçuklulara terkini istemiş, teklifi kabûl eden Diogenes, bu arâzi devrinin kendisi ancak tâcı muhâfaza ettiği takdirde mümkün olacağına işâret etmiş idi. Bunun üzerine sultan icabında Diogenes'e yardım vaadinde bulundu. Alp Arslan, müteâkiben Kara-Hanlılara karşı şarka hareket ederken, Bizans topraklarına giren Diogenes, İstanbul'da Kostantinos Dukas'ın oğlu Mikhael'in imparator ilân edildiğini öğrendi ve bilindiği gibi, imparatorluk salâhiyetleri alınan Diogenes, Mikhael VII. orduları tarafından Sivas'ta ve Adana'da mağlûp edildi, yakalandı, gözleri oyuldu ve kapatıldığı manastırda ıztırap ve teessüründen öldü; böylece muâhedeyi tatbik güçleşti. Müttefikinin öldürülmesi Alp Arslan'ı anlaşma hükümlerini silâh ile istihsâle sevketti ve haklı olarak, Kutalmışoğulları ile Türkmen beylerini bütün Anadolu'yu işgâle mezûn kıldı. Muâsır Bizans tarihçisi Bryennios (s. 528)'un Türkleri sulhu bozmak ile suçlandırması her

hâlde isâbetli değildir. Bunun yegâne mes'ûlü, Diogenes'i ve onun ile alâkalı her şeyi unutmak isteyen, gerçeği görmezlikten gelen Bizans olabilirdi. Çünkü baştan beri anlattığımız şartlar altında, Anadolu için yapılan meydan muhârebesinde, Alp Arslan gibi bir hükümdarın toprak talebinden ferâgat etmesi beklenemezdi. Kılıç hakkı olan anlaşmayı fesh değil, bilakis mer'iyette tutmak için kuvvete mürâcaat mecbûriyetinde kalınmış ise, bu, gâlip taraftan beklenecek en tabiî hareket sayılmak lâzım gelir. Bu münâsebet ile belirtmek yerinde olur ki, Alp Arslan'ın akıncıları başıboş bıraktığı, Bizans ile alâkanmadığı iddiası ile, sultanın zaferi müteâkip uzaklaşmasının buna delil gösterilmesi ve esâsen o zaman halîfelik yanında, siyâsi teşekkül olarak, bir de Bizans imparatorluğunun bulunması düşüncesinin şark âleminin zihniyetinde yaşadığı, hattâ Anadolu'nun fethinden sonra dahi, sultan Melikşah'ın imparator Aleksios ile dostluk kurabilmek için, bütün Anadolu'yu Bizans'a terke hazır olduğu v. b. yolunda bâzı garplı tetkikçiler tarafından ileri sürülen mütâlaalara (msl. C. Cahen, *La Campagne de Mantzikert, Byzantion*, IX, 639—641), büyük Selçuklu imparatorluğunun gerçek dinî ve askerî çehresi ve o devlet nazarında Anadolu'nun taşıdığı ehemmiyet muvâcehesinde fazla bir kıymet verilemez. Sultan Melikşah'ın sulh teklifi meselesi de Bizans tarihçisi Anna Komnene tarafından uydurulmuş bir vâkıadır (krş. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu*, s. 105, not 10).

Neticeler. Alp Arslan'ın en büyük islâm gâzî ve fâtihleri pâyesine yükseltilmesinden, onun hakkında

kasîdeler, medhiyeler yazılmasından ve emîrülmü'minîn olan halife tarafından kendisine tebrik ve teşekkür mektubu gönderilmesinden anlaşılacağı üzere, zamanında bütün İslâm dünyasında derin akisler uyandıran Malazgirt muhârebesinin, neticeleri bakımından, ehemmiyeti ölçüsüzdür. Türk yurdu olarak Anadolu Türklere onun hediyesidir. Yalnız bu netice, bir millete yeni bir vatan verme keyfiyeti, Malazgirt zaferini başka hiçbir muvaffiket ile kıyaslanamıyacak nisbette yükseltmektedir. Tarih boyunca Türkler tarafından kazanılan yüzlerce meydan muhârebesinden bugün elde ne kaldığı düşünülür ise, Malazgirt'in değeri iyice anlaşılacaktır. Malazgirt, aynı zamanda, Türk millî bünyesinde köklü değişikliklere yol açmış; zaferi tâkip eden yıllarda Anadolu'yu vatan edinen Türk boyları, İslâmi akîdeler ile birlikte, eski boz-kır yaşayış ve telâkkîlerinden büsbütün farklı tefekkürü, edebiyatı ve dünya görüşü ile, toprağa bağlı tâze bir cemiyet hâline inkılâp etmiştir ki, bundan sonra, yerleşik medeniyet unsuru olarak, cihan tarihinde çok verimli hamleler yapmak imkânını kazanmıştır. Ayrıca bilindiği üzere, haçlı seferlerinin zuhurunda başlıca âmil olan Malazgirt'in devrimiz Avrupa medeniyetinin teessüsünde de, dolayısı ile, tesirleri mevcuttur (tafsilât için bk. İ. Kafesoğlu, *Selçuklu tarihinin meseleleri*, *Belleten*, sayı, 76, s. 475—480).

Türk tarihinin 1071'de başlayıp, 1923'e kadar devam eden 850 yıllık iftihara değer devresine hakikî kaynak vazifesini gören Malazgirt muhârebesi, geniş tesir ve şumûlü ile, Türk tarihinde yeni bir devrin başlangıcı, bir dönüm noktasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Bibliyografya: İmad al-Din al-İsfahani, *Zubdat al-nuşra* (trk. trc. Kıvâmüddin Burslan), nşr. TTK. İstanbul, 1943, s. 35—41; Şadr al-Din al-Husayni, *Ahbar al-davlat al-Salçukiya* (trk. trc.Necâtî Lûgal), nşr. TTK, Ankara, 1943, s. 32—37; İbn al-Kalanisi, *Zayl tarih Dimaşk* (nşr. H.F. Amedroz), Beyrut, 1908, s. 98 v.d.; Mikhael Psellos, *Chronographie* (nşr. ve frns. trc. E. Renauld), Paris, 1928. II, 157, 159—172; Nikephoros Bryennios (frns. trc. Cousin, *Histoire des empereurs Constantin Ducas et Romain Diogène. Histoire de Constantinople*, Paris, 1685, III, 508—524, 528); Ioannes Zonaras (frns. trc. I. Millet de S. Amour, *Chroniques ou annales*, Lyon, 1560, s. 104a—107b); Urfalı Mateos (frns. trc. E. Dulaurier, *Chronique de Matthieu d'Edesse*, Paris, 1858, s. 159—170); Süryânî Mikhael (frns. trc. J.—B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien*, Paris, 1905, III, 165—172); Abu 'l-Farac İbn al-Cavzi, *al-Muntazam* (Haydarabad, 1359), VIII, 256, 260—264; İbn al-Azrak al-Fariki, *Tarih Mayyafarikin* (mevzû ile alâkalı bölüm için bk. İbn al-Kalanisi, s. 99 v.d.); İbn al-Adim, *Tarih al-Halab* (Topkapısarayı, Ahmed III., nr. 2925, 279b—288b); Bar Hebraeus, *Abu 'l-Farac tarihi* (trk. trc. Ö. R. Doğrul, nşr. TTK, Ankara, 1945, I, 318—324); İbn al-Asir, *al-Kâmil* (Mısır, 1357), VIII, 107—112; Sibt İbn al-Cavzi, *Mir'at al-zaman*, XII (Topkapısarayı, Ahmed III, nr.

2907, 252ᵇ—257ᵃ; bk. bir de İbn al-Kalanisi, s. 98—105); Le Beau, *Histoire* du Bas-Empire (Paris, 1780), XVII, 219—230, 235—260, 266—269, 274—297, 301; J. Laurent, *Byzance et les Turcs seldjoucides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081* (Paris, 1914), s. 37, 57—60, 62 v.d., 75 v.d., 91, 94 v.d.; M. H. Yınanç, *Selçuklular devri I. Anadolu'nun fethi* (nşr. İstanbul üniversitesi), İstanbul, 1944, s. 57—82; R. Grousset, *Histoire des Croisades* (Paris, 1948), I, IV v.d., XXXII v.d.

NİZAMÜLMÜLK'ÜN "SİYÂSETNAME"SİNDEN

Dilimize çeviren:
Kemâl Edib KÜRKÇÜOĞLU

Alp Arslan Muhammed'le oğlu Melik-Şâh'a yıllarca vezirlik etmiş olan Nizamülmülk Ebû Alî Hasan b. Alî: Siyâset-nâme adiyle tertiplediği Farsça eserde Büyük Selçuklu Devleti'ni başarıdan başarıya ulaştıran mâddî ve mânevî âmillere ve bunların dayandığı idâre umdelerine ışık tutmuş bir insandır.

Alp Arslan'la ilgili otantik fıkraları bahsi geçen eserden naklediyoruz:

1) Bir gün Ebu-'l-Fazl isimli zât (1), şehîd sultân Alp Arslan'a sordu:

— Bir habercin neden yok?

Alp Arslan:

— Yurdumu yele verip savurmak, tarafdarlarımı benden kaçırmak mı istiyorsun?

dedi. Sonra, aralarındaki konuşma şöyle devam etti:

— Neden?

— Ben, bir haberci nasbedince, can dostum ve biricik yakınım olan kimse, öz dostluğa ve biricik yakınlığa dayanarak onu hesaba almaz ve kendisine susmalık da vermez. Muhalifim ve düşmanım olan kimse ise onunla dostluk kurar ve kendisine mal bağışlar. İş bu kerteye gelince haberci, elinde olmıyarak kulaklarımıza daima dostlardan kötü haber, düşmanlardan iyi haber ulaştırır. İyi olsun, kötü olsun, söz: ok gibidir. Sen her ok attıkça nişana bir yenisi gelir. Böylece

(1) Alp Arslan'ın imamı.

gönlümüz dosta karşı daha çok ağırlaşır, düşmana daha hoş davranır. Az zamanda dost daha çok uzaklaşır, düşman da daha çok yaklaşır. Sonunda dostun yerini düşman alır. O düzensizlikten husule gelen hali artık hiç kimse yoluna koyamaz. İyisi mi insanın kendisi haberli bulunmalıdır. Haberli olmak: devlet idaresi kaidelerinden biridir. Gereken itimad böylesine teessüs edince gönül artık, dediğimiz mâna (ayrı bir haberci nasbetmek işi) üzerinde meşgul bile olmaz.

(Siyâset-nâme, Muhammed Kazvînî neşri, Tehrân, Ş. 1334 - M. 1956, s. 75 - 76).

2) Nizâmülmülk, Sultanların birbirilerine karşılıklı olarak gönderecekleri elçilerin vasıflarını anlattıktan, hizmet tarzlarını gösterdikten, bilhassa gönderildikleri ülkenin her vaziyetini tetkik etmeleri lâzımgeldiğini işaret ettikten sonra şöyle diyor:

Nitekim, rûhu kutlanası Saâdetli Sultan Alp Arslan devrinde başıma geldi. Malûmdur ki dünyada iki mezheb vardır. Biri: Ebû-Hanîfe mezhebi, diğeri: Şâfiî mezhebi. Allah'ın rahmeti üzerine olsun, Saâdetli Sultan, mensubu bulunduğu Hanefî mezhebinde öylesine sağlam ve samimî idi ki birçok defalar: "Ne yazık, eğer benim vezirim Şâfiî mezhebinde olmıyaydı siyâsetli ve heybetli olurdu." sözünü söyler dururdu. Mütaassıp bulunması ve Şâfiî mezhebini ayıp sayması hasebiyle ondan çekinirdim ve ancak korka korka kendisine boyun eğerdim. Derken Şemsülmülk'ün itaat etmemesi ve boyun eğmemesi dolayısiyle şehîd Sultan'ın Mâverâünnehr tarafına yönelmesi hâdisesi vukua geldi. Asker topladı. Ve İbrahim oğlu Şemsülmülk Nasr'a elçi gönderdi. Ben acele davranarak Sultan'ın

elçisiyle birlikte, nereye giderse bana bildirsin diye Dânişmend Eşter'i yolladım. Sultan'ın elçisi gitti. Nâme ile haberi ona ulaştırdı. Hân Şemsülmülk de oradan kendi elçisini Sultanınkiyle birlikte bu yana gönderdi. Âdet veçhile elçiler, vakit vakit vezirlerin huzuruna gelirler, bir dilekleri ve olmasını istedikleri işleri bulunursa, Vezir Sultan'a iletsin diye onlara söylerler ve geri dönünceye kadar bu kaideyi gözetirler. Ben, bir gün kendi otağımda beraberimdekilerle birlikte oturup satranç oynuyordum. Bir parti sona erdi. Ödül olarak kazandığım yüzüğü sol parmağıma takmıştım. Yüzük sol elimin parmağına geniş gelince sağ elimin parmağına geçirmiştim. O sırada, "Semerkand Hanının elçisi kapıdadır." dediler. "İçeriye alın"! dedim ve satrancı ortadan kaldırmalarını emrettim. Elçi içeriye gelip oturunca söyliyeceğini söyledi. Bense o yüzüğü parmağımda çevirip durdum. Elçinin gözü bir aralık yüzüğe takıldı. Söz bitince kalkıp gitti.

Verilecek cevabı götürmesi için Sultan, Hân'ın elçisini yerine yollamalarını emretti; kendisi de diğer bir elçi tâyin eyledi. Ben, bu defa da, yiğit bir insan olan Dânişmend Eşter'i bu elçi ile birlikte yola çıkardım. Elçiler Semerkand'e ulaşınca Şemsülmülk'ün huzuruna vardılar. Bu arada Hân, kendi elçisine:

— Sultan'ı fikir, tedbir, görünüş itibariyle nasıl buldun? Ne kadar asker var? Hazırlıkları, malzemeleri nicedir? Memleketlerinin durumu, devlet işleri ve kaidesi nasıldır? diye sordu.

Elçi:

— Efendim, yüz, görünüş, yiğitlik, siyaset, heybet ve buyruk yönünden Sultan'ın eşi bulunmaz. Askerinin

sayısını ancak Allah bilir. Kudretleri, malzemeleri, hazırlıkları başka şeyle kıyaslanamaz. Dîvân tertîbi, idaresi, meclisi, muamelesi hep iyidir. Bir tek ayıpları da olmasa memleketleri için söylenecek söz yoktur. Eğer onlarda o ayıp da olmıyaydı hiç kimse baş kaldırmağa yol bulamazdı, dedi.

Şemsülmülk:

— O tek ayıp nedir? diye sordu.

Elçi dedi ki:

— Sultanlarının veziri Râfızîdir.

Hân sordu:

— Neden biliyorsun?

Elçi:

— Şundan biliyorum ki bir gün öğle namazını kılıp kendisiyle konuşmak üzere Vezir'in konağına vardım. Onu benimle konuşurken (Râfîzîler gibi) sağ eline geçirdiği yüzüğü mütemâdiyen çevirdiğini gördüm, dedi.

Eşter, hemen bana:

— Burada Şemsülmülk'ün huzurunda senin hakkında böylesine söz geçti. Bunu böyle bilesin! diye yazdı.

Sultan'ın korkusundan huzurum kaçtı. Şâfiî mezhebini ayıp sayıyor, her vakit başıma kalkıyor. Eğer bir de Çiğiller'in bana Râfızî damgasını vurduklarını ve Semerkand Hanı'nın huzurunda böyle söylediklerini duyacak olursa beni sağ bırakmaz, dedim. Ve bu söz, Sultan'ın kulağına varmasın diye de türlü tedbirlere başvurdum. Bu yüzden 30 bin altın dinar harcadım.

(Aynı eser, s. 102 - 104).

3) Hikâye:

Hiriy (Herât) şehri halkından tanınmış bir ihtiyar âlim kişi vardı. Allah'ın rahmeti üzerine olsun,

Şehîd Sultân (Alp Arslan) tesadüfen Hiriy'de bulundu ve orada bir müddet kaldı. Bir gün huzurunda yenilip içilirken dayısı olan ve o ihtiyar âlimin konağında yerleşmiş bulunan Abdurrahman'a Sultan:

— Bu ihtiyarın bir evi var. Geceleyin orada kalıyor ve bütün gece namaz kılıyor.

diyince dayısı:

— Ben, bugün o evin kapısını açtım. Şarap testisi ve çıngıraklı bir sanem (put) gördüm. Demek ki bütün gece şarap içiyor ve çıngıraklı puta tapıyor. Şarap testisini ve putu yanında getirmiş olmalı, dedi.

Abdurrahman, kendisi bu sözü söyler söylemez Sultan'ın hemen ihtiyarı öldürmelerini emredeceğini zanneder.

Sultan, bu ihtiyarı bulmak için bir köle gönderdi. Bana da birini yollayıp ihtiyarı çağırtayım diye bir köle ile haber saldı. Onun, beni niçin çağırttığı meçhulümdü. O sırada biri geldi ve:

— Onu çağırtma! dedi.

Ertesi gün, Sultan'dan:

— Dün o âlim ihtiyarı hem çağırtmak, hem çağırtmamak ne içindi? diye sual ettim.

— Dayım Abdurrahman'ın pervasızlığından, dedi; ardından da meseleyi bana tekrarladı. Sonra, dayısı Abdurrahman'a döndü ve:

— Bana bu sözü söyledin ve şarap testisiyle çıngıraklı sanemden bahsettinse de, yalan olması, doğru olmaması ihtimaliyle bir şey yapmadım. Elini bana ver (benden korkma) ve benim üzerime and iç ki bu dediğini doğru mu söylüyorsun, yalan mı? dedi.

Abdurrahman:

— Yalan söyledim, cevabını verdi.

Sultan:

— Ey hamiyetsiz, ne için bu ihtiyar âlime iftira ettin? Onun kanına neden kasdettin? hitabında bulundu.

Abdurahman:

— Onun hoş bir konağı var. Ben de o konakta yerleşmiş bulunuyorum. Sen onu öldürünce sarayını bana bağışlarsın, diye! cevabını verdi.

(Aynı eser, s. 140 - 141).

4) ... Saadetli Sultan merhum Alp Arslan'ın devrinden sonra kaideler değişti. İyiyi kötüden ayırdetme usulü kalktı. Lâkablar biribirine karıştı. Ayak takımı lâkab ister oldu; verdiler. Bu suretle unvan ayağa düştü.

(Aynı eser, s. 158).

5) Allah kabirlerini nurlandırsın, Sultan Tuğrul ve Alp Arslan, bir Râfızî'yi kendisine yolladıklarını işittikleri bir Türk'ü veya Beğ'i azarlarlardı.

Buna uygun hikâyedir ki:

Bir gün ruhu kutlanası şehid Sultan Alp Arslan'a Yahya'nın kâhyasını Erdem, kendine kâtip tâyin edecek diye duyurdular. Kâhya'nın Bâtınî mezhebinde olduğunu söylemeleri üzerine Sultan'ın canı sıkıldı. Sarayda Erdem'e dedi ki:

— Sen, benim düşmanımsın; devletin de hasmısın!

Erdem, bunu işitince yere kapandı ve:

— Ey efendim, bu nasıl sözdür? Ben küçücük bir kulum. Efendime karşı kulluk, isteğe uygun hareket hususunda ne kusur işledim? dedi.

Sultan:

— Mâdem ki düşmanım değildin; öyle ise düşmanımı nasıl hizmete almışsın? itâbında bulununca Erdem:

— Kimdir o? dedi.

Sultan:

— Kâtip tâyin ettiğin kâhya! cevabını verdi. Onu ağır sözlerle azarladıktan ve "Bugün Allâhu taâlâ Türkleri değerli müslüman oldukları ve boşuna heves ve bid'at tanımadıkları için azîz kılmıştır." sözlerini ilâve ettikten sonra, biraz at kılı getirmelerini emretti. Erdem'e bir kıl verip:

— Kopar! dedi. Erdem de alıp kopardı. Müteâkiben on tane verdiler. Erdem yine kopardı. Sultan, bundan sonra pek çok kıl verdi ve:

— Kopar! dedi. Erdem bu defa koparamadı. Bunun üzerine Sultan dedi ki:

— Düşman da buna benzer. Birer, ikişer koparılabilir; ama çoğalınca koparılamaz. Bu o demektir ki, sen bu adamcağızın ne ehemmiyeti var? Devlete ne yapabilir? dersin. Sen, bir kerre düşmanınla yağlı ballı olunca öyle bir hainlik husule gelir ki hem sana, hem padişaha zararı dokunur. Her istediğini yapmak sana uygun gelse de padişah olanlara ihtiyâtı bir kenara atmaları ve hiyanet edenleri yerlerinde bırakmaları muvafık düşmez. Şunu bilmelisin ki Aziz ve Celîl olan Allah, beni sizin başınıza idareci etmiştir; sizi benim başıma değil! Şu kadarını bilesiniz ki padişahın muhalifiyle dostluk güden, onun düşmanları cümlesindendir. Kim hırsızlarla, fesatcılarla sohbet ederse kendisini de onlardan sayarlar.

Sultan bu sözü söyledikten sonra huzurunda bu-

lunan Hoca İmam Maştabla Kadı İmam Ebûbekr'e döndü ve:

— Bu sözlerime karşı sizler ne dersiniz? dedi.

— Allah'la Resûl'ün dediğini söylüyorsun! cevabını verdiler ve bazı Hadîsler rivayet ettiler.

Bundan sonra Sultan Alp Arslan, kâhyalığını Râfızî bir adama verdi diye onu azledinceye kadar Erdem'le bir ay konuşmadı. Ona yüzünü eğdi. Nihayet ulular araya girdiler, Erdem lehine gönlünü aldılar. Bu iş de böyle geçti.

(Aynı eser, s. 162 - 167).

Not: Hikâyelerde geçen Râfızî ve Bâtınî tâbirleri, Hasan Sabbâh'ın o sıralarda yayılmak istidadı gösteren bâtıl mezhebi için kullanılmaktadır.

ALP ARSLAN VE MALAZGİRT MUHAREBESİ

İki perdelik manzum piyes

Ziya GÖKALP

BİRİNCİ PERDE

Malazgird'e bir günlük mesafede bir yeşil ova... Bu ovada Selçuk Sultanı Alp Arslan'ın ordugâhı... Otağ-ı hümâyun ovaya nâzır.

Hicret'in 463. senesi Zilkade'sinin 26. Cuma günü sabah erken Alp Arslan otağında tahtına oturmuştu. Nizam-ül Mülk içeri girdi:

ALP ARSLAN

Niçin böyle erkenden istemişsin görüşmek?
Yoksa bir haber mi var sana telâş verecek?

NİZAM-ÜL MÜLK

Doğrusunu söyleyim, işler fena sultanım!

ALP ARSLAN

Fena bir şey yok bence, çiğnenmezse vatanım!

NİZAM-ÜL MÜLK

Hakikati saklamak mümkün değil sultandan,
Benim de korkum ancak bu sevgili vatandan.

ALP ARSLAN

Merak verme gönlüme, işi anlat, vezirim,
Bir tehlike kopmuşsa gecikmesin tedbirim.

NİZAM-ÜL MÜLK

Rum Kayseri Romanos ordusiyle dün gece
Hududu geçip girmiş Malazgird'e gizlice...

ALP ARSLAN

Emir ver atlıları hazırlasın kumandan:
Şimdi gidip alalım Malazgird'i düşmandan.

NİZAM-ÜL MÜLK

On beş bindir atlımız, dşman iki yüz bin er.
Bir avuç suvariye yenilir mi o asker?
Bundan başka sultanım, bu kara kalbli düşman,
İslâmlar'ı geçirmiş çoluk-çocuk kılıçtan...
Sanıyorum ben bugün dinimiz tehlikede!

ALP ARSLAN

Türk varken İslâmiyet emindir bu ülkede!
Çabuk kesme vezirim ümidini Tanrı'dan:
Biz dinin askeriyiz, odur dini yaratan...
Şimdi bir elçi gönder düşmanın kayserine,
Desin: "Harbe hazırdır askerimiz yarına!
Lâkin iyi değildir boş yere kan akıtmak,
Zavallı köylüleri birdenbire dağıtmak!
Bildirirse şartını biz sulha da hazırız!

NİZAM-ÜL MÜLK

Şimdi emir veririm, elçi gitsin Ak Yıldız.

Nizam-ül Mülk çıkar.

ALP ARSLAN

Yalnız

Acı bu ma'sum halka, çocuklara Allah'ım,
Yalnız beni vur, öldür, olmasa da günahım!

Bu mübarek toprağı düşmanlara çiğnetme!
Yurdumuza fenalık biz etsek de sen etme!
Bugün biz çok zayıf, düşman fazla kuvvetli;
Senden imdat olmazsa düşman alır bu ili...
Kadın, çocuk dinlemez, hepsini eder i'dam,
Maksadı bırakmamak yeryüzünde bir islâm.
Vicdanlardan çıkarmak için doğru imanı,
İster yıksın Kâbeyi, yaksın güzel Kur'an'ı...
Yoktur İncil'e karşı bizim hiçbir kinimiz,
Onu mübarek tanır hattâ bizim dinimiz,
Eh-li kitap diyoruz İncil'in ashâbına,
Niçin onlar düşmandır İslâm'ın kitabına?
Biz onları yenersek mağlûp korkmaz canından,
Emin kalır malından, ırzından, imanından.
Onlar bizi yenerse hiçbir hukuk tanımaz,
Mümkün olan ezayı hakkımızda görür az...
Bugün senin lûtfuna kalmış bu din, bu vatan
Allah'ım sen esirge ırzımızı düşmandan!

KadınSultan girer.

KADIN SULTAN

Çekilmişsin buraya niçin böyle erkenden?
Yoksa gizli bir iş mi var saklıyorsun benden?
Elin niçin havada, gözlerin niçin yaşlı?
Altın börkü çıkarmış, ağlarsın açık başlı!

ALP ARSLAN

Sevgilim, yalvarmaz mı Tanrı'sına bir sultan
Görürse tehlikede kalmış milletle vatan?

KADIN SULTAN

Ya! Demek yurdumuza düşmanlar etmiş akın!

ALP ARSLAN

Akın değil, sevgilim, çok dehşetli bir baskın!

KADIN SULTAN

O halde ne yapmalı?

ALP ARSLAN

İşi sensin yapacak;
Al ordunu buradan Hemedan'a git çab(u)cak,
Haremi, çocukları yerleştir de saraya,
Kahraman Oğuz'ları topla, gönder buraya!

KADIN SULTAN

Ya sen?

ALP ARSLAN

Beni düşünme, ben eski bir askerim,
Düşman yüz kat olsa da hududumu beklerim.

KADIN SULTAN

Ben istemem ayrılmak senden bir lâhza bile!

ALP ARSLAN

Hulyada gezeceğim gece gündüz seninle!

KADIN SULTAN

Ölüm varsa va'dimiz beraberce ölmektir!

ALP ARSLAN

Şimdi emel, düşmanı kıtır kıtır bölmektir.

Sen gitmezsen kim asker getirecek imdada?
Bundan başka küçücük yavrular var yuvada.
Götürmezsen masumlar savaşta nerde kalsın;
Hem seni, hem onları düşman esir mi alsın?

KADIN SULTAN

Ya sen esir düşersen?

ALP ARSLAN

Sen gelir kurtarırsın...

KADIN SULTAN

Ya kuvvetim yetmezse?

ALP ARSLAN

Allah'a yalvarırsın!

Nizam-ül Mülk girer; Kadın Sultan'a ihtiramla eğilir.

NİZAM-ÜL MÜLK

Ak Yıldız geri döndü bir saatlik yolundan,
Düşman ok atıyormuş sağından ve solundan,
Bu anda karşısına çıkan düşman elçisi,
Almış onu getirmiş olmak için bekçisi...

ALP ARSLAN

Elçi gelsin buraya!

NİZAM-ÜL MÜLK

Başüstüne sultanım!

ELÇİ

Girerek

Kayserin selâmı var, ey muazzam hakanım!
Diyor ki, "Biz bir büyük ordu ile yürüdük,
Dağları, ovaları askerlerle bürüdük...
Maksadımız gitmektir buradan tâ Bağdad'a,
Halife'nin başını kestirmektir cellâda.
Geçtiğimiz yerlerde kalmayacak bir islâm,
Serdarlara emrettim yapacaklar katliâm...
Yaktırayım Kur'an'ı, yıktırayım Kâbe'yi,
Şark'a gelen görmesin minareli kubbeyi!...

ALP ARSLAN

Artık yeter, söyleme, ey uğursuz tercüman,
Bir elçi olmasaydın işin olurdu yaman...
Git söyle kayserine, "Hak esirger dinini,
Kolay değil fethetmek arslanların inini...
İslâmiyet bir kızdır, bekçisi Türk bir arslan:
Elinde dalkılıcı bekler onu her zaman...
Git söyle Kayserine, biz sulhü çok severiz,
Lâkin harbe girersek, insan değil ejderiz...
İslâmiyet güneştir, biz onun kıvılcımı,
Yenmeden kına sokmam çekersem kılıcımı!...
Git söyle Kayserine, ufukların süsüyüz,
Baykuştan pervamız yok, biz şahin sürüsüyüz!"

Elçi çıkar, Fakih Mehmet, Dânişmend Bey, Mengüç Bey, Satık Bey, Mardas Bey, çavuşlar, ulaklar girerler.

ALP ARSLAN

Fakih Mehmed'e hitaben

Ey din ulusu Fakih, yok senden dirayetli,
Bizim atlımız çok az, düşmansa çok kuvvetli;
Ric'atten başka şimdi yoktur bir tedbirimiz,
Bu fikri gütmektedir akıllı vezirimiz...
Sen ne dersin?

FAKİH MEHMED

Sultanım, bence ric'at eylemek,
Şüphesiz İslâmlar'ı düşmana çiğnetecek...
Sen Allah'a bırak bu ağır mesuliyeti,
Harbe gir o mutlaka sana verir nusreti...
Umarım ki bırakmaz o, ümmetini melûl,
Bırakmış olsa bile kendisi olur mesul!
Lânetten kurtulursun sen her iki dünyada:
Demesinler o kaçtı, koydu bizi ortada!

ALP ARSLAN

Bu re'yi kabûl etti hem kalbim, hem iz'anım.

Kadın Sultan'a dönerek

Şimdi sen ordunu al, buradan git sultanım!
Nizam-ül Mülk seninle gelsin de Hemedan'a
Bana imdat göndersin saldırayım düşmana!

KADIN SULTAN

Yavaşça Alp Arslan'a

Gidiyorum emrinle, fakat kalbim burada!

ALP ARSLAN

Çabuk git ki çok asker gönderesin imdada!

Kadın Sultan vedalaşır, ağlıyarak çıkar. Nizam-ül Mülk de braber çıkar. Bu anda ulak gelir, düşmanların yaklaştığını haber verir.

ALP ARSLAN

Tahtından inerek ayakta, bir kumandan vaziyeti alır.

Haydi Beyler! Askeri hazırlayın varalım:
Düşman hücum etmeden biz onları yaralım!

Atılılar, takım takım gelerek önünde dizilirler.

ALP ARSLAN

Calasınlar! Biliniz, pek korkunçtur bu savaş,
Bu dehşetli kavgadan ne kol kurtulur, ne baş!
Özrü olanlar varsa bu savaşa girmesin.
Âşık varsa lâyık mı muradına ermesin?

ATLILAR

Hep bir ağızdan

Hiçbirimiz kaçmayız,
Beyaz bayrak açmayız...
Oktan başka armağan
Düşmanlara saçmayız.

ALP ARSLAN

Atını ister, eliyle kuyruğunu bağladıktan sonra üstüne biner, kılıcını kınından sıyırır. Okunu, yayını yere fırlatır, kılıcını kuşanır.

Calasınlar, bakınız! Okla yayı meydana
Attım; saldıracağım, dalkılıçla düşmana!
Kimselere kılıç vuran, onlar gelsin ileri,
Yavruları sahipsiz olanlar dönsün geri.

Atılılar umumiyetle oklarını, yaylarını atarlar, kılıçlarını kuşanırlar. Hep bir ağızdan:

Hep okları atarız,
Kavgaya şevk katarız...
Arslan gibi dalkılıç,
Düşmanlara çatarız..

ALP ARSLAN

Bir hizmetçiye işaretle beyaz bir harmanî getirtir, üstündeki kaftanı atarak, kefen gibi bu beyaz örtüye bürünür.

Calasınlar, bakınız! Kefenlere büründüm,
Hac'dan gelen zemzemi, kokuları süründüm.
Şehit olsam mezarım olacaktır burası,
Geri dönsün her kimi bekliyorsa anası.

ATLILAR

Hep büründük kefene,

Vatan ait sevene,
Esir yaşamaktansa
Gömülelim çemene!

ALP ARSLAN

Calasınlar, ne diyor türemizin buyruğu:
Alp ölünce bağlansın bineğinin kuyruğ !
İşte, bakın bağladım onu kendi elimle,
Fâtiha okuyorum rûhuna öz dilimle...

ATLILAR

Umumiyetle atlarının kuyruklarını bağlarlar. Atlarına binerler, kılıçlarını sıyırırlar, hep bir ağızdan:

Atımızla ölmeği
Anlatır bu pek iyi.
Ölmeden ruhumuza
Okuruz fâtihayı.

ALP ARSLAN

Atını ileri sürerek

Calasınlar, haydiniz, saldıralım meydana,
Şimşek gibi çarpalım kılıçları, düşmana!

Süvariler hep arkasından atları koştururlar. Perde iner.

İKİNCİ PERDE

Ertesi sabah. Alp Arslan'ın karargâhı. Alp Arslan, Fakih Mehmed, Danişmend, Mengüç, Satık, Mardas Beyler, çavuşlar, sekmenler, ulaklar, demir kafesin içinde kayser Romanos'la iki generali, iki kurenâsı, zabitleri esir.

ALP ARSLAN

Bir akında nusreti Tanrı'mız verdi bize;
Çünkü galip olursak emindi adlimize...
Düşman bizi yenseydi harap olurdu bu yurt,
Biz galip olduk, şimdi kardeştir koyunla kurt!
Birkaç saat çarpıştık demire karşı demir
Ordusiyle beraber kayseri ettik esir...
Ey Fakih siz verdiniz, bize mânevî kuvvet!
Kâfiydi kalbinizle olan çelik metanet.

FAKİH MEHMED

Biz yalnız vezirleri teşcie çalışırız,
Metanet derslerine sultandan alışırız...

ALP ARSLAN

Beyler, sizi de gördüm olmuştunuz hep arslan
Düşmanları ettiniz bir hamlede perişan!

MENGÜÇ BEY

Sizde ne gördükse biz ayniyle onu yaptık,
Demirdik, çelikliği sultanım sizden kaptık.

ALP ARSLAN

Kayser'i göstererek

Çavuşlar, getiriniz zincirdeki Kayser'i!

Kayser getirilir.

KAYSER

Zaferin pek şanlıdır, ey serdarlar serdarı!

ALP ARSLAN

Ey Kayser! Seni bana galip etseydi Hüda!
Ne gibi muamele yapacaktın hakkımda?

KAYSER

Bir şey değil: Her sabah kamçılatırdım seni.

ALP ARSLAN

Ya şimdi ne yapacak sanırsın sana beni?

KAYSER

Ya beni öldürürsün işkenceler içinde,
Yahut dolaştırırsın kul diye Hind'de, Çin'de!

ALP ARSLAN

Bu zanlara düşüşün Türk'ü bilmediğinden:
Hiç mağlûba işkence yapar mıyım, Türk'üm ben?

Çavuşlara emreder. Gerek Kayser'in, gerek maiyetinin zincirlerini sökerler.

ALP ARSLAN

Şüphesiz canîler! vururuz bu demire;

Fakat reva değildir talihsiz bir emîre.
Buyurunuz, yeriniz şimdi benim postumdur,
Düşman geçince ele artık benim dostumdur.

Kayser'i tahtına alarak yanına oturur, maiyeti de sandalyelerde otururlar.

ATLILAR

Ey Kayser, şimdi hem siz, hem de bütün sürünüz,
Nefer, zabit, ceneral, baştan başa hürsünüz.
Birer hil'at giyiniz yaldızlı kaftanımızdan,
Yurdunuza yol açık, gitmeye vatanımızdan.

Kayser ve maiyetine kaftanlar giydirilir.

Harçlığınız kalmamış, onbin dinar hediye
Kabul edilir elbet dosttan armağan diye!

Kayser'in hazinedarına onbin dinarlık keseler verilir.

Nefer, zabit, ceneral her birine bir kese
Altun verin, kalmasın parası yok bir kimse!

Keseler dağıtılır.

Yolda sizi düşmandan, hırsızdan hıfız lâzım,
Bunun için geldiler işte muhafızlarım..

Muhafızlar gelir, göç etmeye hazırlanır. Kayser tahttan inerek ayakta durur; Alp Aslan da teşyi için tahttan iner.

KAYSER

Ey adalet sultanı! Ona şükran vazife!
Hangi semtte oturur sizden büyük halife?

ALP ARSLAN

Bağdad tarafına döner, cenup cihetini gösterir.

Benden büyük halife oturur bu cihette,
Ben aysam, o güneştir şefkatte, adalette...

KAYSER

O tarafa doğru secde eder.

Ey adlin büyük Rabbi, ey Allah'ın hür oğlu!

ALP ARSLAN

Bizde caiz değildir Rab tanımak bir kulu,
Allah'ın oğlu değil, ona edilmez secde...

KAYSER

Ah nasıl gelmiyeyim, ben size karşı vecde!
Anladım ki dininiz pek esaslı bir dindir:
Müslümanım diyenler hak bir dine mü'mindir.

ALP ARSLAN

Dinimizin temeli mahabbetle hürriyet,
Muvahhit olanları hep görürüz bir ümmet...

KAYSER

Vedâ için müsafeha ederken hüngür hüngür ağlamağa başlar.

Ben böyle bir hayali göremezken rüyada,
Siz bana gösterdiniz, gözüm açık, dünyada!
İnsanlarda bu şefkat hiç olamaz, sultanım,
Ah, bu lûtfun kadrini anlasaydı vatanım!

Kayserle maiyeti çıkarken perde kapanır.

Türkiye Diyanet Vakfı Kütüphanesi